

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ

ΝΟΕ-ΔΕΚ. 2008

Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών

Επιθεώρηση

Η Δήλος
Το Ιερό Νησί των Αρχαίων Ελλήνων

Η Πρώτη Ειδική Αεροκίνητη
Επιχείρηση

Η Πολεμική Ιδεολογία των Ελλήνων
της Κλασικής Εποχής

ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ
7^ο ΕΓ/5

Η τελευταία πράξη της τραγωδίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου - Η Δίκη ενώπιον του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης

Με αφορμή τη συμπλήρωση 60 χρόνων από τη δημοσίευση και την εκτέλεση των καταδικαστικών αποφάσεων εις βάρος των ναζιστών Γερμανών εγκληματιών πολέμου, τον Οκτώβριο του 1946

ΚΕΙΜΕΝΟ: Ευγένιος Αρ. Γιαρένης,
Στρατιωτικός Δικαστής,
Υπ. Διδάκτορας Παντείου Πανεπιστημίου

Την 1η Οκτωβρίου 1946 το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης ανήγγειλε την ετυμηγορία του εις βάρος των είκοσι δύο κατηγορουμένων ναζιστών εγκληματιών πολέμου. Τρεις από τους κατηγορουμένους αθώωθηκαν, τέσσερις καταδικάστηκαν σε ποινές κάθειρξης από δέκα έως είκοσι έτη, τρεις καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά και δώδεκα καταδικάστηκαν σε θάνατο δι' απαγχονισμού. Οι θανατικές ποινές εκτελέστηκαν στις 16 Οκτωβρίου 1946. Ο Martin Bormann, καταδικάστηκε σε θάνατο ερήμην, καθώς δεν είχε καταστεί δυνατόν να συλληφθεί, ενώ ο Hermann Göring κατάφερε να αυτοκτονήσει λίγες μόλις ώρες πριν από την πραγματοποίηση της εκτέλεσής του.

“Αναμφισβήτητη η προσαγωγή σε δίκη και η καταδίκη των ναζιστών ηγετών στη Νυρεμβέργη και μάλιστα από Δικαστήριο που συγκροτήθηκε μετά την κατάπαυση του πολέμου (και αποτελούμενο από εκπροσώπους των νικητριών δυνάμεων, πράγμα που μπορούσε να οδηγήσει στη σκέψη ότι ο δικαστής ταυτιζόταν με τον κατηγορο) αποτελεί πράξη παράνομη, αν εκτιμηθεί με τα μέτρα των αρχών δικαίου που ίσχυαν τότε...

Αλλά θα έσφαλλε όποιος επιζητούσε να εκτιμήσει ένα σπουδαίο ιστορικό συμβάν με τα μέτρα της δικαστικής νομιμότητας των γεγονότων· ακόμη και οι δικαστές (ή τουλάχιστον μερικοί από τους δικαστές) κατανόησαν ότι μία τόσο περιορισμένη κρίση θα ήταν μυωπική και ότι εάν το δίκαιο ρυθμίζει, και πρέπει να ρυθμίζει, όλες τις ανθρώπινες πράξεις, αυτό δεν ισχύει για τα γεγονότα “επαναστατικού χαρακτήρα”, των οποίων ο σκοπός είναι ακριβώς αυτός, να καταστρέψουν μία υπάρχουσα νομική δομή και να την αντικαταστήσουν με μία άλλη: γεγονότα τόσο σημαντικά, που για να εκτιμηθούν δεν αρκεί ο παραλληλισμός τους με το ισχύον δίκαιο, αφού η κρίση τους θα πρέπει να τοποθετηθεί στο ηθικό πεδίο και στην ηθική προοπτική.

Πράξη επαναστατική στην ουσία της η δίκη της Νυρεμβέργης, γιατί πραγματικά παραβαίνει την τυπική νομιμότητα, με απώτερο όμως σκοπό να συμβάλει στις προσπάθειες του αποκλεισμού του επιθετικού πολέμου· με την εισαγωγή διεθνούς ποινικού νόμου που θα έχει σκοπό την εξάλειψη των εγκλημάτων αυτών και την προσπάθεια για πρώτη φορά συστάσεως διεθνούς ποινικού δικαστηρίου αρμόδιου να τα δικάσει.

Ασφαλώς στις προθέσεις αυτές δεν ανταποκρίθηκαν τα γεγονότα που επακολούθησαν. Αν έχει αποφευχθεί μέχρι στιγμής ένας νέος παγκόσμιος πόλεμος, μπορεί κανείς δικαιολογημένα να υποθέσει ότι αυτό δεν οφείλεται στην απειλή ποινικών κυρώσεων και στο παράδειγμα της δίκης της Νυρεμβέργης· οφείλεται μάλλον στον αμοιβαίο φόβο των πιο ισχυρών δυνάμεων του πλανήτη να χτυπηθούν με τα σύγχρονα τρομακτικά πυρηνικά όπλα που διαθέτουν. Δεν έλειψαν, αν και σε μειωμένη κλίμακα, οι τοπικοί επιθετικοί πόλεμοι· και σ’ αυτούς, όπως και στους διάφορους ανταρτοπόλεμους που ματώνουν τον κόσμο, δεν έλειψαν, από την Αλγερία ως το Βιετνάμ, οι φρικαλεότητες· οι βασανισμοί ξαναπαρουσιάζονται άλλωστε, ως μέσα ασκήσεως της εξουσίας, ακόμη και σε καιρό ειρήνης, σε μερικά καθεστώτα δικτατορικά, σε χώρες με αρχαιότατο πολιτισμό. Ωστόσο, προσβλέποντας στο μέλλον, μπορούμε να στοχαστούμε ότι η αρχή που καθιερώθηκε στη Νυρεμβέργη, η ατομική ποινική ευθύνη για όποιον διαπράττει “εγκλήματα πολέμου” και εξαπολύει επιθετικό πόλεμο, μπορεί σιγά-σιγά να προχωρήσει και να φτάσουμε κάποια μέρα στην ειρηνική ρύθμιση των διεθνών σχέσεων”.

Luigi Bianchi d’ Espinosa (“Storia Illustrata”, Νοέμβριος 1970)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η Δίκη των Γερμανών εγκληματιών πολέμου ενώπιον του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου (International Military Tribunal - IMT) της Νυρεμβέργης, υπήρξε αναμφίβολα ένα πρωτόγνωρο γεγονός στην ιστορία του δημόσιου διεθνούς δικαίου. Για πρώτη φορά στην ιστορία των εθνών συστάθηκε ένα διεθνές ποινικό δικαστήριο ενώπιον του οποίου οδηγήθηκαν, για να αναλάβουν τις ατομικές ποινικές τους ευθύνες, πολιτικοί, στρατιωτικοί και οικονομικοί ηγέτες του ηττημένου στρατοπέδου, κατηγορούμενοι για εγκλήματα κατά της ειρήνης, εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρω-

πότητας. Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών, η οποία τερμάτισε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο¹, και πάλι οι νικητές Σύμμαχοι είχαν προσπαθήσει να προσάγουν σε δίκη μεγάλο αριθμό αντιπάλων τους, όχι όμως ενώπιον διεθνούς δικαστηρίου. Θέτοντας σε εφαρμογή τις διατάξεις της Συνθήκης (εφαρμόζοντας ειδικότερα το άρθρο 228 αυτής, το οποίο όριζε ότι «η Γερμανική κυβέρνηση αναγνωρίζει το δικαίωμα των Συμμαχικών Δυνάμεων να προσάγουν ενώπιον στρατοδικειών άτομα που κατηγορούνται για παραβιάσεις των κανόνων και εθίμων του πολέμου»), προέβησαν στη σύνταξη σχετικού καταλόγου, ο οποίος περιλάμβανε τα ονόματα 896 Γερμανών, φερομένων ως εγκληματιών πολέμου.

Μετά από τις έντονες αντιδράσεις που προκλήθηκαν στη Γερμανία από τη δημοσιοποίηση του καταλόγου αυτού, οι Σύμμαχοι συνέταξαν νέο κατάλογο με 45 αυτή τη φορά ονόματα κατηγορουμένων, οι οποίοι συμφωνήθηκε ότι θα δικάζονταν όχι από Συμμαχικό Δικαστήριο, αλλά από το Ανώτατο Δικαστήριο (Reichsgericht) της Λειψίας. Οι κατηγορούμενοι οι οποίοι τελικά προσήχθησαν σε δίκη ήταν μόλις 12, οι περισσότεροι μάλιστα εξ αυτών απαλλάχθηκαν, κυρίως λόγω έλλειψης στοιχείων εναντίον τους, ενώ σε όσους κρίθηκαν ένοχοι επιβλήθηκαν ποινές που κυμαίνονταν από 6 μήνες έως 4 χρόνια φυλάκισης. Το αποτέλεσμα αυτό οδήγησε πολλούς να μιλούν για μια μεγάλη «δικαστική φάρσα»². Πάντως στις δίκες αυτές, εξετάστηκε σοβαρά το ζήτημα της υπακοής σε διαταγές ανωτέρων, το οποίο υποβλήθηκε έκτοτε κατά κόρον από κατηγορουμένους για εγκλήματα πολέμου ως υπερασπιστικός ισχυρισμός για την αντίκρουση των εις βάρος τους κατηγοριών³.

Στα Στρατιωτικά Δικαστήρια της Νυρεμβέργης⁴ και του Τόκιο⁵, τέθηκε για πρώτη

¹ Η Συνθήκη που τερμάτισε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, υπογράφηκε στην «Αίθουσα των Κατόπτρων» του Ανακτόρου των Βερσαλλιών στις 28-6-1919 και τέθηκε σε ισχύ από 10-1-1920, μετά την επικύρωσή της από τη Γερμανία και τέσσερις από τις νικήτριες Συμμαχικές Δυνάμεις (Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ιταλία και Ιαπωνία. Δεν επικυρώθηκε από τις Η.Π.Α., οι οποίες συνήψαν ιδιαίτερη συνθήκη ειρήνης με τη Γερμανία). Η Συνθήκη υιοθετούσε γενικά τα «Δεκατέσσερα Σημεία» του Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών W. Wilson (1856-1924), ως βάσεις για την αποκατάσταση της ειρήνης, στο πρώτο δε τμήμα της προέβλεπε τη σύσταση της Κοινωνίας των Εθνών. Η ηττημένη Γερμανία υποχρεώθηκε (εκτός των εδαφικών παραχωρήσεων προς τους νικητές, τους αυστηρούς περιορισμούς στους εξοπλισμούς και τη σημαντική μείωση της αριθμητικής δύναμης του στρατού της), σε καταβολή υπέρογκων πολεμικών αποζημιώσεων (υπολογιζόμενων από την Επιτροπή Πολεμικών Αποζημιώσεων στο ποσό των 33 δισ. δολαρίων), με αποτέλεσμα την αυξανόμενη αντίδραση στο εσωτερικό της Γερμανίας λόγω και της κατάρρευσης της οικονομίας της (την οποία εκμεταλλεύτηκε αργότερα ο Χίτλερ μιλώντας για «τη δικτατορία των Βερσαλλιών» “das Diktat von Versailles”), που οδήγησε αναπόφευκτα στην καταγγελία της Συνθήκης και την έκρηξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είκοσι χρόνια μετά την υπογραφή της. Η Μεγ. Βρετανία είχε ταχθεί υπέρ του μετριασμού του ποσού, ιδίως μετά την εκ μέρους του οικονομολόγου J. Keynes αυστηρή κριτική των οικονομικών όρων της Συνθήκης. Βλ. σχετ. *Mantoux E.*, “The Carthaginian Peace or the Economic Consequences of Mr. Keynes”, New York 1946.

² Βλ. για τα σχετικά αριθμητικά στοιχεία, *Bassiouni M.C.*, “The law of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia”, Transnational Publ. 1996, σελ. 119.

³ Ειδικότερα για τις «Δίκες της Λειψίας», βλ. *Γάγγα Δ.*, Η εξέλιξη των κανόνων του Δικαίου των Ενόπλων Συγκρούσεων, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο 1998, σελ. 164 επ.

⁴ Βλ. ειδικότερα, *Woetzel R. K.*, “The Nuremberg Trials in International Law with a Postlude on the Eichmann Case”, Stevens & Sons Ltd, London 1962, *Taylor T.*, “The anatomy of the Nuremberg Trials: a personal memoir”, A.A.Knopf, New York 1992, *Cooper B.*, (ed) “War Crimes. The legacy of Nuremberg”, New York 1999.

⁵ Το δικαστήριο του Τόκιο, σε αντίθεση με αυτό της Νυρεμβέργης το οποίο συστάθηκε με πολυμερή συμφωνία των τεσσάρων συμμαχικών δυνάμεων, ΗΠΑ, ΕΣΣΔ, Γαλλίας και Ηνωμένου Βασιλείου (Συμφωνία του Λονδίνου, 8-8-45), συγκροτήθηκε με μονομερή απόφαση του στρατηγού Douglas McArthur, μετά από γενική στρατιωτική εντολή των συμμάχων (Special Proclamation by the Supreme Commander for the Allied Powers at Tokyo, 19 January 1946). Βλ. σχετ. *Bassiouni M.C.*, “The law of the International Criminal Tribunal...” ο.π. σελ. 200, υποσημ. 42.

φορά σε εφαρμογή ο μηχανισμός έγερσης ατομικής διεθνούς ποινικής ευθύνης. Το δικαστήριο της Νυρεμβέργης είχε βέβαια δικαιοδοσία να δικάσει τους αξιωματούχους της ναζιστικής Γερμανίας, οι οποίοι υπείχαν ατομική ποινική ευθύνη για τις πράξεις τους κατά τη διάρκεια του πολέμου (εγκλήματα κατά της ειρήνης, εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας), ενώ το δικαστήριο του Τόκιο είχε παρόμοια δικαιοδοσία για τους Ιάπωνες που ενέχονταν σε αντίστοιχες πράξεις. Υποστηρίζεται συχνά ότι τα δύο αυτά δικαστήρια αποτέλεσαν έκφραση της λεγόμενης «δικαιοσύνης των νικητών»⁶, καθόσον επιβλήθηκαν από τις νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις στην Γερμανία και την Ιαπωνία, χωρίς κάποια προγενέστερη διεθνή συνθήκη να προβλέπει τα σχετικά με την ίδρυση και τη λειτουργία τους. Κι ίσως η πραγματικότητα να μην απέχει πολύ από τη διαπίστωση αυτή. Η συμβολή τους όμως στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου υπήρξε αναμφισβήτητη πολύ μεγάλη, ιδίως στον τρόπο προσέγγισης και αντιμετώπισης ενός σημαντικού υπερασπιστικού ισχυρισμού των κατηγορουμένων εγκληματιών πολέμου, του ζητήματος δηλαδή της προβολής από την πλευρά της υπεράσπισής τους, του ισχυρισμού τέλεσης των πράξεων κατόπιν διαταγής ανωτέρων⁷.

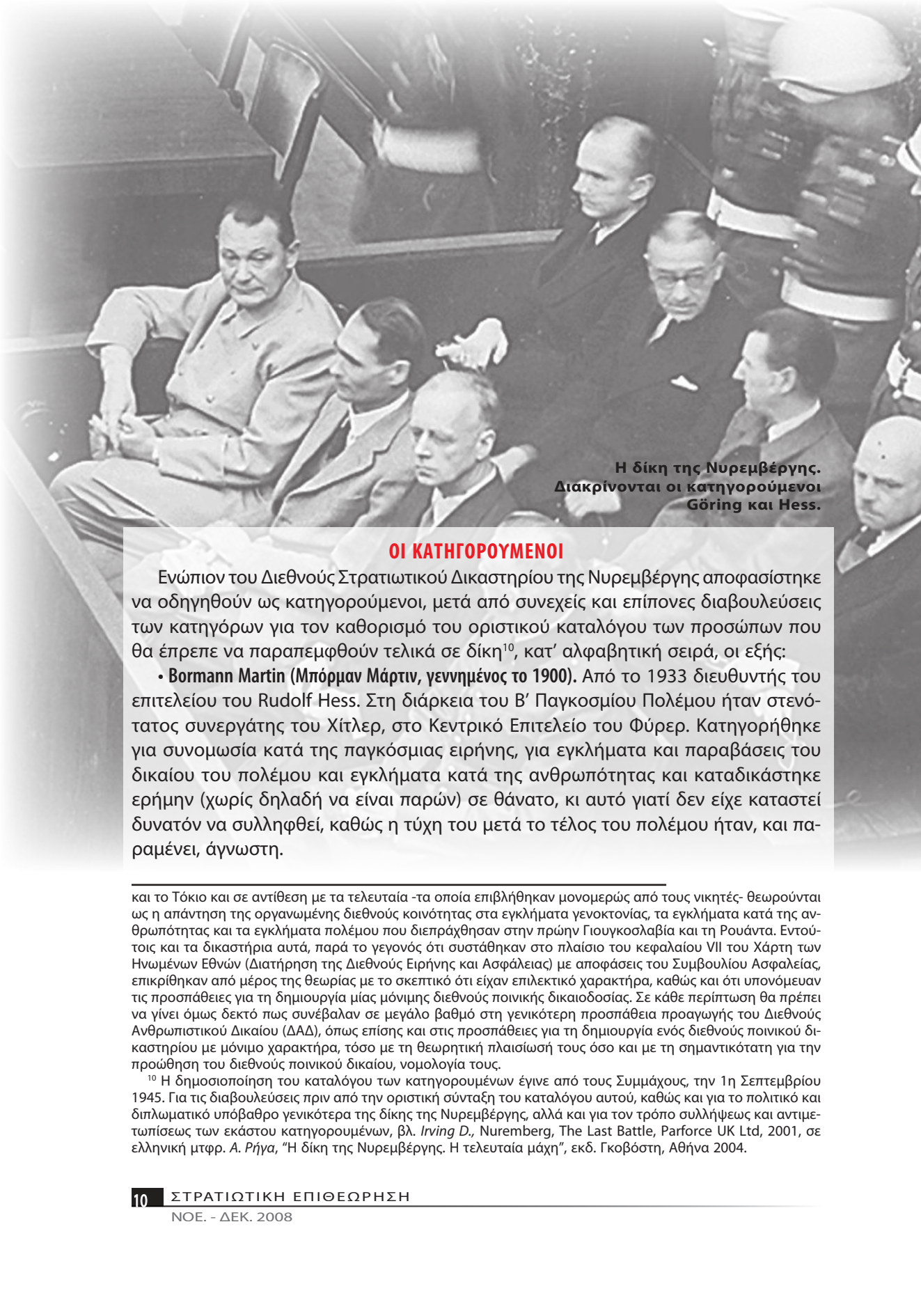
Συγκεκριμένα, στο άρθρο 8 του Χάρτη της Νυρεμβέργης, ο οποίος προσαρτήθηκε ως παράρτημα στη Συμφωνία του Λονδίνου του 1945 για τη σύσταση του Δικαστηρίου (Charter establishing the Nuremberg Military Tribunal annexed to the London Agreement of 8 August 1945), ρητά προβλεπόταν πως η ύπαρξη διαταγής της κυβέρνησης ή κάποιου ανωτέρου του κατηγορουμένου, δεν θα αποτελούσε λόγο απαλλαγής του τελευταίου, αλλά θα μπορούσε απλά να εκληφθεί ως λόγος μείωσης της ποινής, εφόσον το δικαστήριο θεωρούσε ότι η δικαιοσύνη το απαιτούσε ("if the Tribunal determines that justice so requires")⁸. Η προσταγή ανωτέρου, συνεπώς, δεν αποτελούσε σε καμία περίπτωση λόγο αποκλεισμού της ποινικής ευθύνης του δράστη, ρύθμιση η οποία επαναλήφθηκε στη συνέχεια το 1946 στο Χάρτη του Τόκιο (Charter of the International Military Tribunal for the Far East of 19 January 1946), όπως τροποποιήθηκε στις 26 Απριλίου 1946, και πρόσφατα, στα καταστατικά των δύο ad hoc Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ΔΠΔΓ) και τη Ρουάντα (ΔΠΔΡ)⁹.

⁶ Έχει υποστηριχθεί για παράδειγμα πως «...όταν το Δικαστήριο ασχολήθηκε με τον επιθετικό πόλεμο, θα έπρεπε πρώτος να καθίσει στο ειδώλιο ο ρώσος δικαστής, αφού και η Σοβιετική Ένωση ήταν ένοχη για επιθετικούς πολέμους κατά της Πολωνίας και της Φιλανδίας. Στη Νυρεμβέργη επιβεβαιώθηκε μία μονάχα αλήθεια: η δύναμη έρχεται πριν από το δίκαιο. Ποτέ νικητής δεν κάθισε στο ειδώλιο του κατηγορουμένου» (βλ. Deutsche Soldaten Zeitung, Δεκέμβριος 1960), ενώ απ' την άλλη υποστηρίχθηκε ότι «...οι αρχές πάνω στις οποίες στηρίχθηκε η απόφαση έγιναν αναπόσπαστο τμήμα του σύγχρονου διεθνούς δικαίου. Κατευθύνουν προς την απαλλαγή της ανθρωπότητας από τις πολεμικές απειλές, την εξασφάλιση της ειρήνης και τον αποκλεισμό του πολέμου από την κοινωνία. Γι' αυτό η ετυμηγορία του Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης αποτελεί εφεξής μέρος της ιστορίας και φοβερή προειδοποίηση για τους υποκινητές νέων πολέμων» (βλ. Alexander F. Volckov, αναπληρωτής σοβιετικός δικαστής, Erosa, Οκτώβριος 1966), όπως παραπέμπονται στο «Η δίκη της Νυρεμβέργης», εκδ. Α. Mondadori 1972, σε ελληνική μετάφραση Γ. Πρίφτη, σελ. 141, 145.

⁷ Ειδικότερα για τον υπερασπιστικό αυτόν ισχυρισμό, βλ. Γιαρένη Ε., Η υπακοή σε διαταγές ανωτέρων ως υπερασπιστικός ισχυρισμός κατηγορουμένων για εγκλήματα πολέμου. Μία ερμηνευτική προσέγγιση του ζητήματος με αφορμή τις ρυθμίσεις του άρθρου 33 ΚατΔΠΔ, ΠοινΧρ 2005, σελ. 18-29.

⁸ Βλ. και τις "Αρ χέκτης Νυρεμ βέργης" όπως διατυπώθη κανα πότη Γ.Σ. του Ορ γανι σμού Η.Ε και συγκεκριμένα μένα της Αρχής ΙV: "The fact that a person acted pursuant to order of his Government or of a superior does not relieve him from responsibility under international law, provided a moral choice was in fact possible to him." Βλ. σχετ., "The Principles of International Law Recognized by the Charter of Nuremberg Tribunal & the Judgment of the Tribunal", U.N. General Assembly Res. 95 (I), 188 U.N. Doc. A/64/Add.1 (1946).

⁹ Τα δύο αυτά δικαστήρια, ήταν τα πρώτα διεθνή ποινικά δικαστήρια που συστάθηκαν μετά τη Νυρεμβέργη

Η δίκη της Νυρεμβέργης.
Διακρίνονται οι κατηγορούμενοι
Göring και Hess.

ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΟΥΜΕΝΟΙ

Ενώπιον του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης αποφασίστηκε να οδηγηθούν ως κατηγορούμενοι, μετά από συνεχείς και επίπονες διαβουλεύσεις των κατηγορών για τον καθορισμό του οριστικού καταλόγου των προσώπων που θα έπρεπε να παραπεμφθούν τελικά σε δίκη¹⁰, κατ' αλφαβητική σειρά, οι εξής:

- **Bormann Martin (Μπόρμαν Μάρτιν, γεννημένος το 1900)**. Από το 1933 διευθυντής του επιτελείου του Rudolf Hess. Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν στενότατος συνεργάτης του Χίτλερ, στο Κεντρικό Επιτελείο του Φύρερ. Κατηγορήθηκε για συνωμοσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, για εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε ερήμην (χωρίς δηλαδή να είναι παρών) σε θάνατο, κι αυτό γιατί δεν είχε καταστεί δυνατόν να συλληφθεί, καθώς η τύχη του μετά το τέλος του πολέμου ήταν, και παραμένει, άγνωστη.

και το Τόκιο και σε αντίθεση με τα τελευταία -τα οποία επιβλήθηκαν μονομερώς από τους νικητές- θεωρούνται ως η απάντηση της οργανωμένης διεθνούς κοινότητας στα εγκλήματα γενοκτονίας, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και τα εγκλήματα πολέμου που διεπράχθησαν στην πρώην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουάντα. Εντούτοις και τα δικαστήρια αυτά, παρά το γεγονός ότι συστάθηκαν στο πλαίσιο του κεφαλαίου VII του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών (Διατήρηση της Διεθνούς Ειρήνης και Ασφάλειας) με αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας, επικρίθηκαν από μέρος της θεωρίας με το σκεπτικό ότι είχαν επιλεκτικό χαρακτήρα, καθώς και ότι υπονόμειαν τις προσπάθειες για τη δημιουργία μίας μόνιμης διεθνούς ποινικής δικαιοδοσίας. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να γίνει όμως δεκτό πως συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη γενικότερη προσπάθεια προαγωγής του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου (ΔΑΔ), όπως επίσης και στις προσπάθειες για τη δημιουργία ενός διεθνούς ποινικού δικαστηρίου με μόνιμο χαρακτήρα, τόσο με τη θεωρητική πλαισίωσή τους όσο και με τη σημαντικότητά για την προώθηση του διεθνούς ποινικού δικαίου, νομολογία τους.

¹⁰ Η δημοσιοποίηση του καταλόγου των κατηγορουμένων έγινε από τους Συμμάχους, την 1η Σεπτεμβρίου 1945. Για τις διαβουλεύσεις πριν από την οριστική σύνταξη του καταλόγου αυτού, καθώς και για το πολιτικό και διπλωματικό υπόβαθρο γενικότερα της δίκης της Νυρεμβέργης, αλλά και για τον τρόπο συλλήψεως και αντιμετώπισης των εκάστου κατηγορουμένων, βλ. *Irving D., Nuremberg, The Last Battle*, Parforce UK Ltd, 2001, σε ελληνική μτφρ. Α. Ρήγα, "Η δίκη της Νυρεμβέργης. Η τελευταία μάχη", εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2004.

• **Dönitz Karl** (Νταϊνιτς Κάρλ, γεννημένος το 1891, αρχιναύαρχος). Οργάνωσε και διηύθυνε τον υποβρυχιακό πόλεμο μέχρι τον Ιανουάριο του 1943, οπότε και διαδέχθηκε τον Έριχ Ράιντερ ως Αρχηγός της Ανώτατης Διοίκησης του Πολεμικού Ναυτικού

(OKM - Obercommando der Marine). Μετά την αυτοκτονία του Χίτλερ σχημάτισε, στις 2 Μαΐου 1945, υπηρεσιακή Κυβέρνηση του Ράιχ. Κατηγορήθηκε για συνομωσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου και εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου. Καταδικάστηκε σε 10 χρόνια φυλάκισης. Αποφυλακίστηκε το 1956 και πέθανε το 1980.

• **Dr. Frank Hans** (Δρ. Φράνκ Χανς, γεννημένος το 1900, δικηγόρος). Από το 1939 ήταν Γενικός Κυβερνήτης της Πολωνίας. Για την απάνθρωπη δράση του στο κατεχόμενο πολωνικό έδαφος, χαρακτηρίστηκε ως «ο δήμιος της Πολωνίας». Κατηγορήθηκε για συνομωσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Dr. Frick Wilhelm** (Δρ. Φρίκ Βίλχελμ, γεννημένος το 1877, υπουργός εσωτερικών του Ράιχ). Διετέλεσε υπουργός από το 1933 έως το 1943, οπότε και διορίστηκε Προτέκτορας της Βοημίας και Μοραβίας. Κατηγορήθηκε για συνομωσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Fritzsche Hans** (Φρίτσε Χανς, γεννημένος το 1900, δημοσιογράφος). Από το Μάιο 1933 ήταν διευθυντής στο τμήμα τύπου του Υπουργείου Προπαγάνδας και προϊστάμενος της Υπηρεσίας Ειδήσεων από το 1939. Μπορεί να πει κανείς ότι, κατά κάποιον τρόπο, ήταν «αναπληρωματικός» κατηγορούμενος στη θέση του Γκαίμπελς, ο οποίος είχε αυτοκτονήσει. Αθωώθηκε από κάθε κατηγορία. Στη συνέχεια όμως, στις δίκες αποναζικοποίησης, καταδικάστηκε σε 9 χρόνια κάτεργα. Απολύθηκε το φθινόπωρο 1950 και πέθανε το 1953.

• **Dr. Funk Walter** (Δρ. Φούνκ Βάλτερ, γεννημένος το 1890, δημοσιογράφος οικονομικών θεμάτων). Διατέλεσε Υφυπουργός Προπαγάνδας από το 1933 και Υπουργός των Οικονομικών του Ράιχ από το 1937. Το 1939-1940 ήταν Διοικητής της Τράπεζας του

Ράιχ. Κατηγορήθηκε για συνομοσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη, αλλά αποφυλακίστηκε το 1957 για λόγους υγείας. Πέθανε το 1960.

• **Göring Hermann** (Γκαίρινγκ Χέρμαν, γεννημένος το 1893, στρατάρχης του Ράιχ). Ως Υπουργός Εσωτερικών της Πρωσίας, από το 1935, ίδρυσε την «Κρατική Αστυνομική Υπηρεσία» που αργότερα εξελίχθηκε στην «Μυστική Κρατική Αστυνομία», τη γνωστή GESTAPO (GEHEIMES STAATS POLIZEI). Το 1938 προβιβάστηκε σε Αρχιστράτηγο και το 1940 ονομάστηκε Στρατάρχης του Ράιχ. Καταδικάστηκε σε θάνατο. Λίγες ώρες πριν από την εκτέλεσή του αυτοκτόνησε με κυανιούχο κάλιο. Η προέλευση της δηλητηριώδους κάψουλας δεν διαλευκάνθηκε ποτέ πλήρως.

• **Hess Rudolf** (Ερ Ρούντολφ, γεννημένος το 1894). Από το 1933 και μέχρι το 1941 ήταν αναπληρωτής του Φύρερ (υπαρχηγό κόμμα NSDAP. Στις 10 Μαΐου 1941 ανεξήγητη αποστολή στη Σκωτία. Εκεί παρέμεινε αιχμάλωτος των Άγγλων μέχρι την έναρξη της δίκης της Νυρεμβέργης. Καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη. Αυτοκτόνησε το 1987 στη Συμμαχική Φυλακή Εγκληματιών Πολέμου του Βερολίνου (Spandau).

• **Jodl Alfred** (Γιόντλ Άλφρεντ, γεννημένος το 1890, στρατηγός). Συνταγματάρχης του Πυροβολικού το 1935, Ταξίαρχος το 1938 και Αρχηγός του Γραφείου Επιχειρήσεων της Ανωτάτης Διοίκησης της Βέρμαχτ (OKW). Σύμβουλος του Χίτλερ για στρατηγικά και επιχειρησιακά θέματα. Κατηγορήθηκε για συνομοσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Dr. Kaltenbrunner Ernst** (Δρ. Κάλτενμπρούνερ Έρνεστ, γεννημένος το 1903, δικηγόρος). Μετά την πραγματοποίηση του ANSCHLUSS (Ανσλους), της ενσωμάτωσης δηλαδή της Αυστρίας στη Γερμανία (11.3.38), διορίστηκε Υφυπουργός Εσωτερικών της Αυστρίας. Από το 1943, αρχηγός της GESTAPO και της Κεντρικής Υπηρεσίας Ασφάλειας του Ράιχ (RSHA). Κατηγορήθηκε για εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου

RUDOLF HESS

KEITEL WILHELM

KALTENBRUNNER ERNST

H. GÖRING POSE

γός) στο ναζιστιπέταξε σε μια συνελήφθη και

και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Keitel Wilhelm (Κάιτελ Βίλχελμ, γεννημένος το 1882, αρχιστράτηγος).** Από το 1931 υπηρέτησε ως συνταγματάρχης στην Υπηρεσία Οργανώσεως της Βέρμαχτ. Το 1934 του ανατέθηκε η διεύθυνση της Βέρμαχτσαμτ, δηλαδή της Υπηρεσίας Εθνικής Αμύνης. Από το 1938 Αρχηγός της Ανώτατης Διοίκησης της Βέρμαχτ (OKW - Obercommando der Wehrmacht). Στις 9 Μαΐου 1945 υπέγραψε στο Βερολίνο, ως εκπρόσωπος της ανώτατης διοίκησης και του στρατού, το πρακτικό της άνευ όρων παράδοσης της Γερμανίας στους Συμμάχους. Κατηγορήθηκε για συνομωσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Krupp von Bohlen und Halbach Gustav (Κρούπ Γκούσταβ, γεννημένος το 1870, βιομήχανος).** Κατηγορήθηκε ως εκπρόσωπος της γερμανικής βαριάς βιομηχανίας και της βιομηχανίας στρατιωτικών εξοπλισμών. Λαμβάνοντας υπόψη την διαδικαστική ανικανότητά του που προήλθε από αυτοκινητιστικό ατύχημα το έτος 1944, αναστάλθηκε η δίκη εις βάρος του το Νοέμβριο 1945. Πέθανε το 1950. Το 1948 όμως ενώπιον ενός αμερικανικού στρατοδικείου στη Νυρεμβέργη, καταδικάστηκε ο γιος του, Alfred, σε 12 χρόνια κάθειρξη και σε δήμευση ολόκληρης της περιουσίας του.

FRANZ VON PAPEN

ALFRED ROSENBERG

NEURATH KONSTANTIN

Hitler-Göring-Goebbels-Hess

• **Dr. Ley Robert (δρ. Λαύ Ρόμπερτ, γεννημένος το 1893, χημικός).** Το 1933 κατήργησε τα ελεύθερα συνδικάτα κι από τότε διηύθυνε το, αυστηρά ιδεολογικά προσανατολισμένο,

Γερμανικό Εργατικό Μέτωπο (DAF). Αυτοκτόνησε στις 26.10.1945, πριν από την έναρξη της ακροαματικής διαδικασίας, μέσα στις φυλακές της Νυρεμβέργης.

• **Neurath Konstantin von (Νόϊρατ Κονσταντίν φον, γεννημένος το 1873)**. Από το 1908 ανήκε στο γερμανικό διπλωματικό σώμα. Υπουργός Εξωτερικών του Ράιχ από το 1932 μέχρι το Φεβρουάριο του 1938. Από το 1939 μέχρι και το 1943 Προτέκτορας της Βοημίας και της Μοραβίας. Καταδικάστηκε σε 15 χρόνια κάθειρξη και αποφυλακίστηκε το 1954 για λόγους υγείας. Πέθανε το 1956.

• **Rapen Franz von, (Πάπεν Φράντς φον, γεννημένος το 1879, διπλωμάτης)**. Αντικαγκελάριος στην πρώτη κυβέρνηση του Χίτλερ από το 1933 μέχρι και τον Ιούλιο του 1937. Αργότερα διατέλεσε πρέσβης στη Βιέννη (1934-1938) και στην Άγκυρα (1939-1944). Αθώωθηκε. Στη συνέχεια όμως, στις δίκες αποναζικοποίησης, καταδικάστηκε σε 8 χρόνια κάτεργα. Απολύθηκε το φθινόπωρο 1949. Πέθανε το 1969.

• **Raeder Erich, (Ραϊντερ Έριχ, γεννημένος το 1876, αρχιναύαρχος)**. Από το 1928 μέχρι το 1943 ήταν Αρχηγός της Ανωτάτης Διοίκησης του Πολεμικού Ναυτικού (OKM - Obercommando der Marine). Σ' αυτόν οφείλεται η ιδέα κατασκευής και χρησιμοποίησης των λεγόμενων «θωρηκτών τσέπης». Καταδικάστηκε σε ισόβια κάθειρξη. Αποφυλακίστηκε το 1955 για λόγους υγείας και πέθανε το 1960.

• **Ribbentrop Joachim von (Ρίμπεντροπ Ιωακείμ φον, γεννημένος το 1893)**. Το 1936 ήταν πρεσβευτής στο Λονδίνο και από το 1938 έως το 1945 Υπουργός Εξωτερικών του Ράιχ. Κατηγορήθηκε για συνομωσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Rosenberg Alfred (Ρόζενμπεργκ Άλφρεντ, γεννημένος το 1893, ο θεωρητικός του εθνικοσοσιαλισμού)**. Συγγραφέας του βιβλίου «Ο μύθος του 20ου αιώνα», το οποίο μαζί με το βιβλίο του Χίτλερ «Ο Αγών μου» αποτελούσαν το ευαγγέλιο της Χιτλερικής Νεολαίας. Από το 1941 Υπουργός του Ράιχ αρμόδιος για τα κατεχόμενα ανατολικά εδάφη. Κατηγορήθηκε για συνομωσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθε-

τικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Sauckel Fritz (Ζάουκελ Φρίτς, γεννημένος το 1894).** Έπαρχος (Gauleiter) της Θουριγγίας (1927) και από το 1942 γενικός πληρεξούσιος του Χίτλερ για την «προσωπική εργασία».

Ως τέτοιος, ήταν υπεύθυνος για την καταναγκαστική εργασία πάνω από 5 εκατομμυρίων ανδρών και γυναικών όλων των κατεχόμενων εδαφών της Ευρώπης στη Γερμανία. Κατηγορήθηκε για συνομοσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Dr. Schacht Horace Greely Hjalmar (Δρ. Σάχτ Γιάλμαρ, γεννημένος το 1877, οικονομολόγος).** Υπουργός Οικονομικών μέχρι το 1937 και Πρόεδρος της Τράπεζας του Ράιχ μέχρι το 1939. Το 1944 κλείστηκε από τον Χίτλερ σε στρατόπεδο συγκέντρωσης (Φλοσενμπύργκ), καθώς είχε αρνηθεί να χορηγήσει στην κυβέρνηση του Ράιχ νέες πιστώσεις μετά την εισβολή στη Τσεχοσλοβακία. Στη Νυρεμβέργη αθώωθηκε των κατηγοριών. Παρέμεινε κρατούμενος των γερμανικών αρχών μέχρι το 1948. Πέθανε το 1970.

• **Schirach Baldur von (Σίραχ Μπάλντουρ φον, γεννημένος το 1907).** Αρχηγός της Χιτλε-

ρικής Νεολαίας και, από το 1940 έως το 1945, έπαρχος (Gauleiter) της Βιέννης. Καταδικάστηκε σε 20 χρόνια κάθειρξης και αποφυλακίσθηκε το 1966. Πέθανε το 1974.

• **Seyss-Inquart, Arthur (Ζάις-Ινκβарт Άρτουρ, γεννημένος το 1892, δικηγόρος).** Ως Υπουργός Εσωτερικών της Αυστρίας, προετοίμασε την ενσωμάτωση της πατρίδας του στη Γερμανία το 1938. Από το 1940 μέχρι το 1945 διατέλεσε Κομισάριος των Κατεχόμενων Ολλανδικών Εδαφών. Κατηγορήθηκε για σχεδιασμό, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

• **Speer Albert (Σπέερ Άλμπερτ, γεννημένος το 1905, αρχιτέκτονας).** Από το 1937 Γενικός Επιθεωρητής Δημοσίων Έργων στο Βερολίνο. Από το 1942 έως το 1945 Υπουργός Εξοπλισμών και Πολεμοφοδίων του Ράιχ. Καταδικάστηκε σε 20 χρόνια κάθειρξη. Αποφυλακίσθηκε το 1966. Πέθανε το 1981.

• **Streicher Julius (Στράϊχερ Γιούλιους, γεννημένος το 1885, δάσκαλος).** Το 1923 ίδρυσε την εβδομαδιαία εφημερίδα “Der Stürmer” ως ιδιόκτητο δημοσιογραφικό όργανο αντισημιτικής προπαγάνδας, του οποίου παρέμεινε ιδιοκτήτης και εκδότης μέχρι το 1945, ακόμη και μετά την καθαίρεσή του από τη θέση του Έπαρχου (Gauleiter) της Φραγκονίας το 1940. Κατηγορήθηκε για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και καταδικάστηκε σε θάνατο.

Αξίζει ίσως να σημειωθεί, ότι από τους κατηγορούμενους δεκατρείς ήταν Λουθηρανοί (Γκαϊρινγκ, Ρίμπεντροπ, Κάιτελ, Φρίκ, Φούνκ, Σάχτ, Ντάνιτς, Ράιντερ, Σίραχ, Ζάουκελ, Σπέερ, Νόϋρατ και Φρίτσε), πέντε ήταν Καθολικοί (Λάου, Καλτενμπρούνερ, Πάπεν, Ζάις-Ινκβарт και Φράνκ, ο τελευταίος μάλιστα είχε προσχωρήσει στον καθολικισμό ενόσω ήταν κρατούμενος), ενώ οι υπόλοιποι (Ές, Ρόζενμπεργκ, Στράϊχερ και Γιόντλ) δήλωσαν μη θρησκευόμενοι.

Η ΔΙΚΗ

Το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο για τους Γερμανούς εγκληματίες πολέμου συνεδρίασε από τις 20 Νοεμβρίου 1945 μέχρι και την 1η Οκτωβρίου 1946 στην ανακαινισμένη Αίθουσα του Κακουργιοδικείου της Νυρεμβέργης, η οποία βρισκόταν στον 3^ο όροφο (αίθουσα 600) του Δικαστικού Μεγάρου της οδού Fürtherstrasse. Το θαυμάσιο αυτό Δικαστικό Μέγαρο, ήταν ένα από τα μόλις εκατόν έντεκα κτίρια της πόλης της Νυρεμβέργης τα οποία είχαν μείνει όρθια μετά από την τρομακτική επιδρομή των αμερικανικών βομβαρδιστικών B-29 τη νύχτα της 12ης Ιανουαρίου 1945¹¹. Από την ακροαματική διαδικασία απουσίαζαν τέσσερις κατηγορούμενοι και συγκεκριμένα: ο Ernst Kaltenbrunner, ο οποίος ήταν ασθενής και παρέμενε στο κελί του, ο εβδομηνταεξάχρονος Gustav Krupp von Bohlen und Halbach, ο οποίος θεωρήθηκε ανίκανος να παραστεί στη δίκη λόγω της

¹¹ Η υπόλοιπη παλιά, λαμπρή μεσαιωνική πολιτεία «με τους εκατό πύργους», ήταν ένας άμορφος σωρός από έντεκα εκατομμύρια κυβικά μέτρα ερειπίων... Το Δικαστικό Μέγαρο ήταν μεν όρθιο, αλλά ρηγμαμένο. Δύο αμερικανοί αξιωματικοί, ο υπολοχαγός Ντάν Κίνλεϋ, αρχιτέκτων και ο λοχαγός εφοδιασμού Τζών Βόνετες, διατάχθηκαν να προετοιμάσουν ό,τι χρειαζόταν για τη διεξαγωγή της δίκης. Για να εκτελέσουν την αποστολή τους είχαν στη διάθεσή τους ένα αμερικανικό τάγμα μηχανικού, εκατό ιδιώτες εργάτες και τετρακόσιους αιχμαλώτους πολέμου, ενώ συνολικά για τις απαραίτητες εργασίες δαπανήθηκαν 1.120.000 δολάρια (!). Βλ. σχετ., Η δίκη της Νυρεμβέργης, εκδ. Α.Mondadori 1972, σε ελληνική μετάφραση Γ. Πρίφτη, σελ. 84-86.

σωματικής και πνευματικής του κατάστασης και παρέμεινε φρουρούμενος στο κάστρο του Μπλούνμπαχ, κοντά στο Σάλτσμπουργκ, όπου ζούσε με την εξίσου ηλικιωμένη σύζυγό του, ο Martin Bormann, ο οποίος δεν είχε καταστεί δυνατό να συλληφθεί και ο Robert Lay, ο οποίος είχε καταρρεύσει ψυχολογικά μετά την επίδοση σ' αυτόν του κατηγορητηρίου με αποτέλεσμα να αυτοκτονήσει στις 26 Οκτωβρίου 1945, σκίζοντας κομμάτια από τα ρούχα του, τα οποία έχωσε στο στόμα του, και τυλίγοντας κατόπιν σφιχτά μία στρατιωτική πετσέτα γύρω από το λαιμό του, βρέχοντάς την και περιμένοντας εν συνεχεία να στραγγαλιστεί, πράγμα που τελικά και επέτυχε.

Θα πρέπει βέβαια εδώ να σημειωθεί, ότι η εναρκτήρια συνεδρίαση του δικαστηρίου είχε πραγματοποιηθεί νωρίτερα στις 18 Οκτωβρίου 1945, όχι στη Νυρεμβέργη, αλλά στο Δικαστικό Μέγαρο του Εφετείου στο Βερολίνο (Έδρα του Συμμαχικού Ελεγκτικού Συμβουλίου), υπό την προεδρία του σοβιετικού δικαστή Iola T. Nikitschenko. Κατά την εναρκτήρια αυτή διαδικασία, οι κατηγοροί κατέθεσαν το κατηγορητήριο εναντίον των κύριων ναζιστών εγκληματιών πολέμου, καθώς και εναντίον των έξι οργανώσεων που θεωρήθηκαν εγκληματικές¹².

Τα εγκλήματα για τα οποία ασκήθηκαν οι ποινικές διώξεις εις βάρος των κατηγορουμένων ήταν τα εξής: συνομωσία κατά της παγκόσμιας ειρήνης, σχεδιασμός, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου, εγκλήματα και παραβάσεις του δικαίου του πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Τελικά, μετά από πολλούς μήνες ακροαματικής διαδικασίας, την Δευτέρα 30 Σεπτεμβρίου και την Τρίτη 1 Οκτωβρίου 1946 εκφωνήθηκαν οι αποφάσεις του δικαστηρίου: 12 θανατικές καταδίκες, 7 καθείρξεις, (3 ισόβιες και 4 πρόσκαιρες) και 3 αθώσεις¹³. Ως εγκληματικές κηρύχθηκαν, από τις έξι οργανώσεις τις οποίες περιελάμβανε το κατηγορητήριο, οι εξής τέσσερις: το Σώμα των Πολιτικών Διευθυντών του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος (NSDAP), οι Μονάδες Προστασίας (SS), η Μυστική Κρατική Αστυνομία (GESTAPO) και η Υπηρεσία Ασφάλειας (SD). Για την έκδοση των αποφάσεων το δικαστήριο εξέτασε 240 μάρτυρες, έλαβε υπόψη του 300.000 ένορκες καταθέσεις, διάβασε τα 2.360 αποδεικτικά έγγραφα που προσκόμισε η κατηγορούσα αρχή και τα 2.700 που προσκόμισε η υπεράσπιση των κατηγορουμένων, ενώ οι στενογράφοι που ήταν επιφορτισμένοι με την καταγραφή των πρακτικών, γέμισαν 16.000 σελίδες, οι οποίες περιλάμβαναν 4.000.000 λέξεις. Η δίκη κράτησε 218 ημέρες, χωρίς να λογαριάζονται οι Κυριακές και οι γιορτές. Ήταν η πιο μεγάλη δίκη της ιστορίας, όχι όμως η πιο μακροχρόνια· η δίκη των Ιαπώνων εγκληματιών πολέμου θα διαρκούσε ακόμη περισσότερο και συγκεκριμένα 417 ημέρες.

¹² Δηλαδή, του Σώματος των Πολιτικών Διευθυντών του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος (NSDAP), των Μονάδων Προστασίας (SS), της Κυβέρνησης του Ράιχ, του Γενικού Επιτελείου Ενόπλων Δυνάμεων (OKW - Ανώτατη Διοίκηση της Βέρμαχτ), της Μυστικής Κρατικής Αστυνομίας (GESTAPO) και της Υπηρεσίας Ασφάλειας του Ναζιστικού Κόμματος (SD).

¹³ Συγκεκριμένα, οι Γκαίρινγκ, φον Ρίμπεντροπ, Κάιτελ, Καλτενμπρούνερ, Ρόζενμπεργκ, Φράνκ, Φρίκ, Στράιχερ, Ζάουκελ, Γιόντλ, Ζάις-Ινκβάρτ, και Μπόρμαν (ο τελευταίος ερήμην) καταδικάστηκαν σε θάνατο, οι Ές, Φούνκ και Ράιντερ σε ισόβια δεσμά, οι φον Σίραχ και Σπέερ σε εικοσαετή κάθειρξη, ο φον Νόουρατ σε δεκαπενταετή κάθειρξη, ο Ντάνιτς σε δεκαετή κάθειρξη και οι Σάχτ, φον Πάπεν και Φρίτσε κρίθηκαν αθώοι.

**Το Δικαστικό Μέγαρο
της Νυρεμβέργης**

Η εκτέλεση των καταδικασθέντων σε θάνατο πραγματοποιήθηκε από τις βραδινές ώρες της 15ης Οκτωβρίου 1946, μέχρι τις πρώτες πρωινές ώρες της 16ης Οκτωβρίου 1946 στο παλιό γυμναστήριο των Φυλακών της Νυρεμβέργης (το οποίο κατεδαφίστηκε το καλοκαίρι του 1987 στα πλαίσια έργων αναδόμησης), δι' απαγχονισμού¹⁴. Στη συνέχεια τα πτώματα αποτεφρώθηκαν σ' ένα κρεματόριο του Μονάχου και η στάχτη τους σκορπίστηκε σ' έναν παραπόταμο του Isar. Οι καταδικασθέντες σε ποινές κάθειρξης μεταφέρθηκαν στις 18 Ιουλίου 1947 στις Συμμαχικές Φυλακές Εγκληματιών Πολέμου στο Βερολίνο (Spandau). Ο τελευταίος των κρατουμένων - ο Ρούντολφ Ες - αυτοκτόνησε στις φυλακές αυτές τον Αύγουστο του 1987.

Παρά τον αρχικό σχεδιασμό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι δεν διεξήχθησαν, ούτε στη Νυρεμβέργη, ούτε σε άλλη γερμανική πόλη, άλλες διεθνείς δίκες εις βάρος γερμανών εγκληματιών πολέμου. Βέβαια, από το 1947 μέχρι το 1949 πραγματοποιήθηκαν στη Νυρεμβέργη άλλες δώδεκα δίκες, ενώπιον όμως αμερικανικών και όχι διεθνών στρατοδικείων, εις βάρος πολιτικών, στρατιωτικών, ηγετών της

¹⁴ Τα τελευταία λόγια των μελλοθανάτων ήταν, με τη σειρά που εκτελέστηκαν, τα παρακάτω: φον Ρίμπεντροπ: «Ο Θεός να σώσει τη Γερμανία. Εύχομαι η Γερμανία να ενωθεί και πάλι και ανατολή και δύση να συνεννοηθούν για την ειρήνη του κόσμου». Κάιτελ: «Παρακαλώ το Θεό να λυπηθεί το γερμανικό λαό. Πάνω από δύο εκατομμύρια Γερμανοί στρατιώτες πέθαναν για την πατρίδα. Τώρα ακολουθώ τα παιδιά μου». Καλτενμπρούνερ: «Αγάπησα το γερμανικό λαό και την πατρίδα μου μ' όλη μου την καρδιά. Είμαι αθώος για τα εγκλήματα που με κατηγορήσατε. Καλή τύχη Γερμανία!» Φρανκ: «Παρακαλώ το Θεό να με δεχθεί ευσπλαχνικά». Φρικ: «Ζήτω η αιώνια Γερμανία!» Στράιχερ: «Χάιλ Χίτλερ» -Ποιό είναι το όνομα σας;» ρωτήθηκε τυπικά. ->Το γνωρίζετε ήδη. Μια μέρα οι κομμουνιστές θα σας κρεμάσουν όλους». Όταν του πέρασαν τη θηλειά στο λαιμό φώναξε μόνο: «Αντέλε, αγαπημένη μου γυναίκα». Ζάουκελ: «Πεθαίνω αθώος. Υποβάλλω τα σέβη μου στους αξιωματικούς και στους άνδρες του αμερικανικού στρατού, όχι όμως και στη δικαιοσύνη τους». Γιόντλ: «Σε χαιρετώ Γερμανία μου!» Ζάις-Ινκβαρτ: «Ελπίζω αυτή η εκτέλεση να είναι η τελευταία πράξη μιας τραγωδίας που μπορεί να διδάξει κάτι στους ανθρώπους: Ειρήνη και κατανόηση μεταξύ των λαών. Έχω εμπιστοσύνη στη Γερμανία»...

οικονομίας, γιατρών, νομικών, μελών τού Υπουργείου Εξωτερικών κ.λ.π. Παρόμοιες δίκες διεξήχθησαν στη γαλλική, βρετανική και σοβιετική ζώνη κατοχής. Τα πρακτικά του Διεθνούς Στρατοδικείου της Νυρεμβέργης, δημοσιεύθηκαν

στη συνέχεια, το 1947/49, στη λεγόμενη «γαλάζια σειρά». Αποτελούνται από 22 τόμους που περιλαμβάνουν συνολικά 14.638 σελίδες.

Με εντολή του τότε προέδρου των ΗΠΑ Τρούμαν Χ., τη δίκη είχε αναλάβει να διοργανώσει ο αμερικάνος ομοσπονδιακός δικαστής Robert H. Jackson, ο οποίος ήταν και ο βασικός εκπρόσωπος της κατηγορούσας αρχής κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας. Αυτός συνέστησε τη Νυρεμβέργη ως τόπο διεξαγωγής της δίκης, καθώς μόνο στη Νυρεμβέργη υπήρχε τότε δικαστικό μέγαρο αρκετά μεγάλο και με σχετικά ασημαντες, όπως προαναφέρθηκε, ζημιές από τους βομβαρδισμούς των συμμάχων (συνολικά 22.000 τ.μ. ωφέλιμος χώρος, με 530 γραφεία και 80 αίθουσες περίπου), ενώ στο άμεσο περιβάλλον του υπήρχαν άθικτες φυλακές, οι οποίες επικοινωνούσαν μάλιστα με υπόγειο διάδρομο με το δικαστικό μέγαρο.

Καθώς η Σοβιετική Ένωση είχε απαιτήσει να ορισθεί το Βερολίνο ως τόπος

διεξαγωγής της δίκης, στο Σύμφωνο των Τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων (Η.Π.Α., Αγγλία, Ρωσία και Γαλλία) για τη δίωξη των εγκληματιών πολέμου - το οποίο υπογράφηκε στο Λονδίνο, στο Μέγαρο της Επισκοπής του Westminster, την Τετάρτη 8 Αυγούστου του 1945¹⁵ (London Agreement) - συμφωνήθηκε να αποτελεί μεν το Βερολίνο τη μόνιμη έδρα του Δικαστηρίου, η πρώτη όμως δίκη, από τις πολλές που είχαν τότε προγραμματισθεί, να διεξαχθεί στη Νυρεμβέργη. Στην ίδια συμφωνία προβλεπόταν ότι το ίδιο το Δικαστήριο θα καθόριζε στη συνέχεια πού θα διεξαχθούν οι υπόλοιπες διεθνείς δίκες, οι οποίες τελικά, λόγω της ενάρξεως του λεγόμενου Ψυχρού Πολέμου, δεν έγιναν ποτέ. Κάθε μια από τις τέσσερις μεγάλες δυνάμεις όρισε έναν δικαστή κι έναν αναπληρωτή δικαστή για τη διεξαγωγή της δίκης, ενώ και την Κατηγορούσα (Εισαγγελική) Αρχή αποτελούσαν επίσης νομικοί προερχόμενοι από τις τέσσερις νικήτριες δυνάμεις¹⁶.

Πολλά είναι τα ζητήματα νομικής και ηθικής φύσεως που ανέκυψαν κατά τη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, τα οποία και απασχόλησαν, ήδη από τη σύσταση του δικαστηρίου μέχρι και σήμερα, αναρίθμητους νομικούς, ιδίως τους ασχολουμένους με το διεθνές δίκαιο. Άλλοι επέκριναν το δικαστήριο και τις αποφάσεις που εξέδωσε, ενώ άλλοι θεώρησαν, αντίθετα, ότι άνοιξαν με αυτό, αφενός μία νέα σελίδα στο διεθνές δίκαιο και αφετέρου ένας δρόμος για την ειρήνευση του πλανήτη. Στα περιορισμένα όρια του άρθρου αυτού δεν θα επιχειρηθεί μία ειδικότερη ενασχόληση με τα σχετικά ζητήματα, θα πρέπει όμως εν συντομία να σημειωθούν τα παρακάτω.

Ο Χάρτης της Νυρεμβέργης, ο οποίος προσαρτήθηκε ως παράρτημα στη Συμφωνία του Λονδίνου του 1945 για τη σύσταση του Δικαστηρίου (Charter establishing the Nuremberg Military Tribunal annexed to the London Agreement of 8 August 1945), το Καταστατικό με άλλα λόγια του Δικαστηρίου, ρητά προέβλεπε ότι το Δικαστήριο θα έχει την εξουσία κρίσεως και κολασμού των ατόμων τα οποία, ενεργώντας προς το συμφέρον των ευρωπαϊκών δυνάμεων του Άξονα, είτε ατομικά, είτε ως μέλη οργανώσεων, διέπραξαν ένα ή περισσότερα από τα παρακάτω εγκλήματα: εγκλήματα κατά της ειρήνης¹⁷, εγκλήματα πολέμου και ειδικότερα παραβάσεις των νόμων και

¹⁵ Αποτελεί, ίσως, τραγική ειρωνεία το γεγονός ότι μόλις δύο ημέρες πριν από την υπογραφή της Συμφωνίας του Λονδίνου για τη δίωξη των εγκληματιών πολέμου, οι Η.Π.Α. έριξαν την πρώτη ατομική βόμβα στη Χιροσίμα (6-8-1945), εξατιμίζοντας από προσώπου γης, μέσα σ' ένα δισεκατομμυριοστό του δευτερολέπτου, περίπου 100.000 Ιάπωνες, κυρίως αμάχους, ενώ την επομένη της Συμφωνίας του Λονδίνου έριξαν τη δεύτερη βόμβα, στο Ναγκασάκι (9-8-1945), με αποτέλεσμα 40.000 χιλιάδες περίπου νεκρούς. Χιλιάδες ακόμη πέθαναν αργότερα, με τον αργό και βασανιστικό θάνατο που φέρνει η προσβολή από ραδιενέργεια.

¹⁶ Συγκεκριμένα το δικαστήριο αποτελούσαν οι: Τζέφρεϋ Φ. Λώρενς, Πρόεδρος (Μεγ. Βρετανία), Σερ Νόρμαν Μπίρκετ, αναπληρωτής Πρόεδρος (Μεγ. Βρετανία), Φράνσις Μπίντλ, δικαστής (Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής), Τζών Τζ. Πάρκερ, αναπληρωτής δικαστής (Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής), Ανρί Ντοννεντιέ ντε Βάμπρ, δικαστής, καθ. ποινικού δικαίου (Γαλλία), Ρομπέρ Φαλκό, αναπληρωτής δικαστής (Γαλλία), Ιόλα Τ. Νικιτσένκο, δικαστής, αντιστράτηγος - αντιπρόεδρος του Σοβιετικού Ανωτάτου Δικαστηρίου (ΕΣΣΔ), Αλεξάντρ Βολκώφ, αναπληρωτής δικαστής, συνταγματάρχης, καθ. ποινικού δικαίου (ΕΣΣΔ). Την κατηγορούσα αρχή αποτελούσαν οι: Ρόμπερτ Τζάκσον (δικαστής του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α.), Σερ Χάρτλεϋ Σώκρος (Γενικός Εισαγγελέας της Μεγ. Βρετανίας), Φρανσουά ντε Μαντόν (Υπουργός Δικαιοσύνης της Γαλλίας στην προσωρινή κυβέρνηση 1943-1945) και Ρόμαν Α. Ρουντένκο (Στρατηγός της ΕΣΣΔ).

¹⁷ Στην κατηγορία των εγκλημάτων κατά της ειρήνης περιλαμβάνονταν η σχεδίαση, προπαρασκευή, έναρξη και διεξαγωγή επιθετικού πολέμου ή πολέμου που παραβιάζει τις διεθνείς συνθήκες και συμφωνίες ή η συμμετοχή σε κοινό σχέδιο ή συννομίσια για οποιαδήποτε από τις προαναφερόμενες πράξεις.

των εθίμων του πολέμου¹⁸, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας¹⁹ (άρθρο 6 του Καταστατικού Χάρτη του Διεθνούς Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης). Προβλεπόταν ακόμη ότι η θέση στην ιεραρχία δεν μπορεί να αποτελέσει ελαφρυντικό κατηγορουμένου, με σκοπό την απαλλαγή του από την ποινή ή τη μείωση αυτής, είτε αυτός ήταν επικεφαλής του κράτους είτε ήταν υπεύθυνος κυβερνητικός αξιωματούχος (άρθρο 7) και επίσης, ότι η ύπαρξη διαταγής της κυβέρνησης ή κάποιου ανωτέρου του κατηγορουμένου δεν θα αποτελούσε λόγο απαλλαγής από την ποινή, αλλά θα μπορούσε απλώς να εκληφθεί ως λόγος μείωσης της ποινής, «εφόσον το δικαστήριο θεωρούσε ότι η δικαιοσύνη το απαιτούσε». (άρθρο 8 του Καταστατικού Χάρτη του Διεθνούς Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης).

Στο Καταστατικό του Δικαστηρίου, περιλαμβάνονταν επίσης δικονομικές διατάξεις για την προάσπιση των δικαιωμάτων των κατηγορουμένων, με σκοπό την εγγύηση διεξαγωγής μίας δίκαιης δίκης, όπως συνέβαινε για παράδειγμα στα άρθρα 16 και 24. Στο πρώτο, καθοριζόταν ότι το κατηγορητήριο θα περιλάμβανε τα αναγκαία στοιχεία για τον λεπτομερειακό προσδιορισμό των κατηγοριών, ότι αυτό θα επιδιδόταν στους κατηγορουμένους πριν από την έναρξη της ακροαματικής διαδικασίας και ότι κατά την ανάκριση και τη δίκη κάθε κατηγορούμενος θα έχει το δικαίωμα να παρέχει εξηγήσεις σχετικά με τις αποδιδόμενες κατηγορίες, ότι σε κάθε στάδιο της διαδικασίας θα υπάρχει μετάφραση στη γλώσσα του κατηγορουμένου, ότι κάθε κατηγορούμενος θα έχει δικαίωμα να υπερασπίσει, είτε αυτοπροσώπως είτε μέσω συνηγόρου, τον εαυτό του και ότι θα έχει δικαίωμα να παρουσιάσει αποδείξεις για την υπεράσπισή του και να υποβάλει ερωτήσεις σε κάθε μάρτυρα. Στο δεύτερο (άρθρο 24), καθοριζόταν η διαδικασία της δίκης, η οποία θα ακολουθούσε το αγγλοσαξωνικό δικονομικό σύστημα²⁰.

¹⁸ Στην κατηγορία των εγκλημάτων πολέμου περιλαμβάνονταν οι παραβάσεις των κανόνων και εθίμων του πολέμου και συγκεκριμένα, ο φόνος, η κακή μεταχείριση και η αναγκαστική εκτόπιση εργατών και άλλων στοιχείων του πληθυσμού των κατεχόμενων χωρών, ο φόνος και η κακομεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου, ο φόνος ομήρων, η αρπαγή δημόσιων ή ιδιωτικών περιουσιών, η αδικαιολόγητη καταστροφική πόλεων και χωριών και οι μη δικαιολογημένες από στρατιωτική αναγκαιότητα καταστροφές. Για περισσότερα γύρω από τα εγκλήματα πολέμου, όπως αυτά κωδικοποιούνται πλέον στο άρθρο 8 του Καταστατικού του (Μονίμου) Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου της Χάγης (ΚατΔΠΔ), το οποίο άρχισε να λειτουργεί από 1.7.2002, μετά από την επικύρωση του καταστατικού του από 60 χώρες, βλ. *Γιάρντν Ε.*, Η αντιμετώπιση των εγκλημάτων στιγμή και τέλος, Στρατιωτική Επιθεώρηση, Σεπ.-Οκτ. 2003, σελ. 62-81. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι το Καταστατικό του ΔΠΔ κυρώθηκε από τη χώρα μας στις 8.4.2002, με το Ν. 3003/2002 (ΦΕΚ Α' 75/8.4.2002).

¹⁹ Στην κατηγορία των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας περιλαμβάνονταν ο φόνος, η εξόντωση, η υποδούλωση, η εκτόπιση και άλλες απάνθρωπες πράξεις κατά του αμάχου πληθυσμού πριν ή κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι διωγμοί για λόγους θρησκευτικούς, φυλετικούς ή πολιτικούς σε συνεκτέλεση ή συνδυασμό με κάποιο άλλα από τα εγκλήματα δικαιοδοσίας του δικαστηρίου.

²⁰ Συγκεκριμένα οριζόταν *πρώτον*, ότι θα αναγνωρισθεί από το Δικαστήριο το κατηγορητήριο, *δευτέρον*, ότι θα ζητηθεί από κάθε κατηγορούμενο να δηλώσει αν είναι αθώος ή ένοχος των κατηγοριών, *τρίτον*, ότι η κατηγορούσα αρχή θα προβεί σε μία προεισαγωγική δήλωση, *τέταρτον*, ότι θα ζητηθεί από τους κατηγορούμενους και την υπεράσπισή τους να δηλώσουν αν σκοπεύουν να παρουσιάσουν αποδείξεις και ποιες, ενώ το Δικαστήριο θα αποφασίσει μετά από αυτό για την παραδοχή ή όχι των αποδείξεων αυτών, *πέμπτον*, ότι θα εξεταστούν στη συνέχεια οι μάρτυρες κατηγορίας και μετά οι μάρτυρες υπερασπίσεως, ενώ θα προσκομισθούν κατόπιν οι αποδείξεις τόσο της κατηγορούσας αρχής όσο και της υπεράσπισης, *έκτον*, ότι το Δικαστήριο σε οποιαδήποτε στιγμή θα μπορεί να απευθύνει οποιαδήποτε ερώτηση στους μάρτυρες και τους κατηγορουμένους, *έβδομον*, ότι τόσο η κατηγορούσα αρχή όσο και η υπεράσπιση θα μπορούν να υποβάλλουν ερωτήσεις ή αντερωτήσεις σε κάθε μάρτυρα ή κατηγορούμενο, *όγδοον*, ότι θα ακουστεί μετά από αυτά η θέση της υπεράσπισης και της κατηγορούσας αρχής, *ένατον*, ότι κάθε κατηγορούμενος μετά τις αγορεύσεις των συνηγόρων θα μπορεί να προβεί σε μία δήλωση προς το Δικαστήριο και τέλος, *δέκατον*, ότι το Δικαστήριο θα διατυπώσει την ετυμηγορία του και θα αναγγείλει την απόφασή του. Η παραπάνω περιγραφόμενη διαδικασία αποτελεί στην ουσία μία μικρογραφία του τρόπου διεξαγωγής της Δίκης της Νυρεμβέργης.

Πρόσοψη Δικαστηρίου Νυρεμβέργης

Οι κατηγορούμενοι πάντως δεν θα μπορούσαν, έχοντας ελπίδες να γίνει αποδεκτό, να προβάλλουν τον υπερασπιστικό ισχυρισμό της υπακοής σε προσταγές ανωτέρων, αφού κάτι τέτοιο προβλεπόταν ρητά στο καταστατικό του δικαστηρίου ότι σε καμία περίπτωση δεν θα αποτελούσε αποδεκτό υπερασπιστικό επιχείρημα για την απαλλαγή από τις κατηγορίες (θα μπορούσε όμως να ληφθεί υπόψη ως λόγος μείωσης της ποινής), ούτε μπορούσαν να ελπίζουν ότι θα τελεσφορήσει το επιχείρημα της διάπραξης από την πλευρά των νικητριών δυνάμεων των ίδιων αδικημάτων για τα οποία αυτοί τώρα κατηγορούνταν (*tu quoque*). Οι συνήγοροι των κατηγορουμένων προέβαλλαν βέβαια τα υπερασπιστικά αυτά επιχειρήματα, τα οποία απορρίφθηκαν από το Δικαστήριο, όπως επίσης προέβαλλαν και το ζήτημα της αντίθεσης του κατηγορητηρίου, ιδίως ως προς το σκέλος της κατηγορίας που αφορούσε στα εγκλήματα κατά της ειρήνης, στο γενικά παραδεδεγμένο κανόνα του ποινικού δικαίου *nullum crimen, nulla poena sine lege*²¹, θεωρώντας ότι δεν

²¹ "Κανένα έγκλημα, καμία ποινή χωρίς νόμο". Βλ. περισσότερα για την αρχή αυτή ως προσδιοριστικό στοιχείο της έννοιας του εγκλήματος, *Γιαρένη Ε.*, Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας. Θεωρία - Εφαρμογή, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2005, σελ. 83. Σύμφωνα με τη βασική αυτή αρχή του ποινικού δικαίου, για να αποτελεί έγκλημα μία πράξη, αφενός μεν θα πρέπει να προσδιορίζεται ως τέτοιο ρητά στο νόμο, αφετέρου δε, θα πρέπει να καθορίζονται τα στοιχεία της στο νόμο με σαφήνεια (*lege certa*) και επίσης, θα πρέπει η σχετική διάταξη του νόμου να προϋπάρχει της τέλεξης της πράξης (*lege praevia*).

υπήρχε προγενέστερη των πράξεων και συγκεκριμένη νομική ρύθμιση, η οποία να απαγορεύει τον επιθετικό πόλεμο.

Βέβαια, ήδη στο Καταστατικό της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ) και στη Συνθήκη των Βερσαλλιών, που άρχισαν να ισχύουν από τις 20 Ιανουαρίου του 1920, μπορεί να πει κανείς ότι αναγνωριζόταν η υποχρέωση των κρατών να μην προσφεύγουν στον πόλεμο για την επίλυση των ενδεχόμενων διαφορών τους, με ρητή σχετική αναφορά στο πρώτο και με έμμεση αναφορά στη δεύτερη²². Το 1925 είχε εξάλλου υπογραφεί στη Γενεύη το Πρωτόκολλο του 1925 για την Απαγόρευση της Χρήσης Ασφυξιογόνων, Δηλητηριωδών ή Παρομοίων Αερίων, ως και των Βακτηριολογικών Μεθόδων Μάχης, (Protocol for the Prohibition of the Use of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare, Geneva, 17 June 1925)²³, ενώ τρία χρόνια αργότερα, το 1928, υπογράφηκε στο Παρίσι (και από τη Γερμανία) το Σύμφωνο Μπριάν-Κέλλογκ (από τα επώνυμα των πρωτεργατών του, υπουργών Εξωτερικών της Γαλλίας και των Ηνωμένων Πολιτειών), στα δύο πρώτα άρθρα του οποίου επιβεβαιωνόταν ότι τα συμβαλλόμενα μέρη διακηρύττουν επισήμως ότι καταδικάζουν την προσφυγή σε πόλεμο για την επίλυση των διεθνών διαφορών και την απαρνούνται ως μέσον εθνικής πολιτικής στις αμοιβαίες τους σχέσεις και ακόμη, ότι δεν θα επιδιώξουν να διευθετήσουν τις οποιασδήποτε προελεύσεως διαφορές και διενέξεις τους παρά μόνο με ειρηνικά μέσα. Ευχή λοιπόν για την αποφυγή του επιθετικού πολέμου προϋπήρχε. Κανόνας δικαίου με την πρόβλεψη συγκεκριμένης ποινής για τους παραβάτες, δυστυχώς όχι.

Εδώ είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι ακόμη και σήμερα δεν έχει υιοθετηθεί ένας κοινά αποδεκτός διεθνής ορισμός του εγκλήματος της εξαπόλυσης επιθετικού πολέμου, κι αυτό σχετίζεται ίσως με λόγους που έχουν να κάνουν κυρίως με τις σχετικές εξουσίες του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας σύμφωνα με το κεφάλαιο VII του Χάρτη των Η.Ε.²⁴ Για το ζήτημα του προσδιορισμού της έννοιας του εγκλήματος της επίθεσης, είχε διατυπωθεί ένας σχετικός ορισμός - ο οποίος βέβαια δεν

²² Τα συμμετέχοντα στην ΚτΕ κράτη (από το 1926 και η Γερμανία), είχαν αναλάβει, με την υπογραφή του καταστατικού της την υποχρέωση να μην προσφεύγουν στον πόλεμο ως μέσο επίλυσης των διαφορών τους, ενώ στη Συνθήκη των Βερσαλλιών, οι νικήτριες δυνάμεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αξιώνοντας να κληθεί ο Κάιζερ Γουλιέλμος Β΄ να λογοδοτήσει για τις πολεμικές φρικαλεότητες εκ μέρους των στρατευμάτων του, υποδύθηκαν ότι δεν αναγνώριζαν πια την αρχή της κυριαρχικής ευχέρειας για πόλεμο ενός κράτους.

²³ Τα συμβαλλόμενα στο πρωτόκολλο αυτό μέρη, έχοντας πικρή πείρα των πρακτικών που ακολουθήθηκαν από τους εμπλεκόμενους κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δήλωσαν την αντίθεσή τους στα συγκεκριμένα μέσα πολέμου θεωρώντας ότι «η εν πολέμω χρήση ασφυξιογόνων, δηλητηριωδών ή παρόμοιων αερίων, ως και παντός υγρού, ύλης ή άλλου αναλόγου μέσου έχει δικαίως καταδικασθεί υπό της γενικής γνώμης του πεπολιτισμένου κόσμου». Βλ. το πρωτόκολλο αυτό στο διαδίκτυο, www.fletcher.tufts.edu/multi/texts/BH093.txt και για το ελληνικό κείμενο, *Περράκη Σ., - Μαρούδα Μ.-Ντ., (επιμ.) Ένοπλες Συρράξεις και Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο*, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σελ. 355.

²⁴ Και αυτό, παρά τα κατά καιρούς καταδικαστικά ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης των Η.Ε που θεωρούν την επίθεση ως ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα εναντίον της ειρήνης και της ασφάλειας της ανθρωπότητας. Βλ. United Nations, General Assembly Res. 380 (V) 1950, στο *Χορτάτου Κ., Τα Ηνωμένα Έθνη και η ίδρυση Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου - Διεθνής δικαιοδοσία και το πρόβλημα της ατομικής ποινικής ευθύνης*, Αθήνα - Κομοτηνή 1999, σελ. 59.

Το Ολοκαύτωμα ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα πολέμου των Ναζί.

έγινε επισήμως αποδεκτός από τη διεθνή κοινότητα - σε συνεδρίαση της Γενικής Συνέλευσης των Η.Ε., με την έκδοση σχετικού Ψηφίσματος το 1974: «Επίθεση θεωρείται, η χρήση ένοπλης βίας από ένα κράτος εναντίον της κυριαρχίας, εδαφικής ακεραιότητας ή πολιτικής ανεξαρτησίας ενός άλλου κράτους, ή άλλος τρόπος μη συνεπής με τον Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών...»²⁵. Ούτε στο Καταστατικό του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΔ) έχει περιληφθεί σχετικός ορισμός του εγκλήματος της επίθεσης, απλώς σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 5 του καταστατικού αυτού ορίζεται ότι το ΔΠΔ θα έχει δικαιοδοσία σε σχέση με το έγκλημα της επίθεσης, εφόσον υιοθετηθεί σχετική πρόβλεψη κατά τα άρθρα 121 και 123 του ίδιου καταστατικού, στην οποία θα καθορίζονται τα στοιχεία του εγκλήματος και θα τίθενται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες το ΔΠΔ θα ασκεί τη δικαιοδοσία του αυτή. Ο καθορισμός επομένως του εγκλήματος της επιθέσεως μετατοπίστηκε σε ένα μελλοντικό -και ίσως αβέβαιο- γεγονός, την υιοθέτηση δηλαδή σχετικής πρόβλεψης σύμφωνα με τα άρθρα 121 και 123 του καταστατικού του δικαστηρίου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν αποτελεί απλώς μία σειρά από γεγονότα τα οποία οριοθετούνται αποκλειστικά στη δραματική περίοδο 1939-1945. Έχει βαθιές ρίζες στην ταραγμένη εικοσαετία του μεσοπολέμου, η οποία ξεκινά από τη Συνθήκη των Βερσαλλιών και φθάνει ως τη Χιτλερική εισβολή στην Πολωνία. Από την επομένη του πολέμου, τεράστιες αλλαγές έκαναν αισθητή την παρουσία τους, αναγγέλλοντας έναν καινούργιο κόσμο, με νέα, δυσεπίλυτα προβλήματα, τα οποία η ανθρωπότητα αντιμετώπιζε με δέος αλλά και ελπίδα. Η Δίκη της Νυρεμβέργης, αποτέλεσε ίσως την τελευταία πράξη της τραγωδίας

²⁵ United Nations, General Assembly Res. 3314 (XXIX) 1974. Βλ. σχετικά Γάγγα Δ., Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο των Ενόπλων Συγκρούσεων, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2000, σελ. 297.

του πολέμου, ενός πολέμου που ήταν ίσως αναπόφευκτος λόγω των τεράστιων αντιθέσεων που χώριζαν τις μεγάλες δυνάμεις και τις οικονομικής και πολιτικής αστάθειας της εποχής του μεσοπολέμου.

Παρά τις πολλές φορές αντικρουόμενες απόψεις ως προς τη νομιμότητα της δίκης από πλευράς διεθνούς δικαίου, είναι αναμφισβήτητο ότι μαζί με την ετυμολογία του δικαστηρίου, διατρανώθηκε ταυτόχρονα και η επιθυμία των λαών για ειρήνη και συνεργασία μεταξύ τους. Δυστυχώς, τα εξήντα χρόνια που πέρασαν από το δραματικό τέλος της δικαστικής αυτής διαδικασίας, δεν φαίνεται πως ήταν αρκετά ώστε να οδηγηθεί το σύνολο της ανθρωπότητας σε καθεστώς ελευθερίας και ειρήνης, κι αυτό παρά τις κατά καιρούς, ιδίως στις μέρες μας συχνότερα διατυπωμένες, βαρύγδουπες εξαγγελίες για προστασία των δημοκρατικών ελευθεριών των λαών δια μέσου των όπλων και της βίας. Ο πόλεμος δεν μπορεί να γίνεται αποδεκτός παρά μόνο σε μία περίπτωση· όταν απαιτείται για την άμυνα της πατρίδος, οπότε και είναι αναπόφευκτος. Σε κάθε άλλη περίπτωση, ο υπαίτιος για την εξαπόλυση επιθετικού πολέμου υπέχει διεθνή ατομική ποινική ευθύνη για την πράξη του και τιμωρείται. Αυτή η αρχή αποτέλεσε μάλλον τη σημαντικότερη αλήθεια και παρακαταθήκη που μας άφησε η Δίκη της Νυρεμβέργης, χρειάζεται όμως βαθιά ανθρωπιστική παιδεία, αγάπη για την πατρίδα και τους γύρω μας, επιθυμία για κατανόηση και συνεργασία μεταξύ των λαών και σταθερή θέληση για πραγμάτωση δικαιοσύνης μεταξύ των μελών της διεθνούς κοινότητας, αλλά και διάθεση επίλυσης των όποιων διαφορών τους με ειρηνικά μέσα, ώστε να μπορέσει κάποτε να απεικονίσει μία πραγματικότητα στο πλαίσιο της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης διεθνούς κοινωνίας.

Στο σημείο αυτό, κλείνοντας, θα παραθέσουμε - σαν αφορμή περισσότερο για έναν ευρύτερο, και ίσως ουσιαστικότερο, προβληματισμό γύρω απ' τα ζητήματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω, χωρίς κανέναν περαιτέρω σχολιασμό ή παρατήρηση - ένα θαυμάσιο απόσπασμα, απ' το βιβλίο «Ταξείδια» του μεγάλου αγιογράφου και λογοτέχνη μας Φώτη Κόντογλου (εκδ. οίκος «Αστήρ», β' έκδοση, Αθήναι 1977), στο οποίο αποτυπώνονται με αριστοτεχνική απλότητα κάποιες σκέψεις του, όπως τις κατέγραψε το 1928 αντικρύζοντας τα ερείπια του κάστρου της Ακροναυπλίας κι αναλογιζόμενος τους πολεμιστές και τους άρχοντες, Βυζαντινούς, Τούρκους και Βενετσιάνους που κάποτε το διαφέντευαν:

«...Πώς μπορεί να πιστέψει άνθρωπος πως μέσα σε τούτη τη βουβαμάρα πνίγηκε όλη εκείνη η βουή που μονάχα απ' τη θύμησή της πάει ν' ανοίξει το κεφάλι μου! Πως τούτο το τίποτα είναι όλο κι όλο ό,τι απόμεινε από κείνη τη λυσσασμένη μερμηγκιά, απ' όλη εκείνη την ορμή και κείνα τα πάθια! Πως αυτό το ξερό αγκάθι είναι ο ακριβός καρπός που 'δωσε ο καταραμένος χερσότοπος που πατώ, ύστερ' από τόσα κορμιά που τον κοπρίσανε! Όχι μέρες, όχι μήνες, όχι χρόνια, χιλιάδες χρόνια χτυπιόντανε εδώ χάμου οι πιο μοβόροι άνθρωποι της γης, θεριά κι ανθρώποι, και πέφτανε και λιώνανε και πάλε φυτρώνανε απ' το χώμα, ακατάλυτοι, γενεές γενεών. Πού 'ναι τα φτεροπόδαρα άτια που φρουμάζανε κατά τον ουρανό καπνό απ' τα ρουθούνια τους! Όλα, άνθρωποι, άλογα,

άρματα γινήκανε κουρνιαχτός. Και γιατί το λοιπόν τούτη η μάταιη αντάρα, οι πόνοι κ' οι αβάσταχτες αγωνίες; Γιατί η άδικη ξόδεψη της νιότης, δίχως να κερδίζει τίποτα μήτε δικός μήτε οχτρός;

Κουβεντιάζω με τη σκόνη δίχως να παίρνω απόκριση. Έτσι σώνονται οι αμαρτίες τ' ανθρώπου. Δω χάμου, κοιτώντας την πικρή μοίρα μας, καθαρίζεσαι απ' την περηφάνια και από όλα τ' άλλα κακά πάθια και γίνεσαι χριστιανός. Όσο αγαναχτισμένος να 'σαι με τον όμοιό σου, όσο αδικημένος από φίλους που σ' αρνηστήκανε και βαριοκαρδισμένος μ' ούλους τους ζωντανούς, τα σωθικά σου μαλακώνουνε και τους δίνεις συχώρεση. Μηδέ για τους κακούς μπορείς να κρατήσεις αμάχη πλια, μηδέ κάνε τους αντρείους να θαμάξεις για την παλληκαριά τους. Για ολου-νούς, μονάχα ένα δάκρυο συμπονετικό στάζει απ' το μάτι σου. Ας είσαι ο πιο τιποτένιος, ο πιο παραπεταμένος άνθρωπος. Όσο χαίρεσαι το λαμπερό φως τ' απάνου κόσμου, θέλεις να κλάψεις για κείνους που το στερηθήκανε για πάντα, για τους πλούσιους και για τους δυνατούς της γης, που κείτουνται ανήμποροι στα ποδάρια σου. Τούτη την ώρα εσύ είσαι ο πλούσιος κι ο δυνατός της γης. Οι αφεντάδες και οι ρηγάδες είναι πια ένας ίσκιος του ίσκιου, πιο σβησμένος κι απ' το θολό όνειρο που βλέπει κείνο κει το σκυλί οπού κοιμάται στο δροσό, κατ' απ' το κάστρο»...

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παρουσιάζονται εδώ αποσπάσματα από τις αγορεύσεις των κατηγορών, εκ-προσώπων των τεσσάρων μεγάλων δυνάμεων, όπως καταγράφηκαν στα πρακτικά της Δίκης ενώπιον του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης, τα οποία περιλαμβάνονται στο έργο: Οι Μεγάλες Δίκες των Αιώνων, "Η δίκη της Νυρεμβέργης", γενική εποπτεία Γιάννη Κορίδη, εκδ. οργανισμός "Πνύκα", Αθήνα χ.χ. σελ. 21 επ., καθώς επίσης κι ένα μικρό απόσπασμα, ως επίμετρο, από άρθρο της εφημερίδας "Neue Zürcher Zeitung", σύγχρονο των γεγονότων, με ημερομηνία 16 Οκτωβρίου 1946.

Ρόμπερτ Τζάκσον

Δικαστής του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α., Αμερικανός κατηγορος (απόσπασμα από την εναρκτήρια ομιλία του)

"Σεβαστόν Δικαστήριον, εξαιρετική τιμή δι' εμέ, αλλά και μεγάλη ευθύνη, το προνόμιον δια του οποίου κηρύσσω την έναρξιν των εργασιών του δικαστηρίου.

Δια πρώτην φοράν εις την ιστορία της ανθρωπότητος και του συστήματος δικαίου, συγκαλείται δικαστήριον δια να τιμωρήσει εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα εναντίον της ανθρωπότητος και εγκλήματα εναντίον της ειρήνης.

Η ανθρωπότης θα βρεθεί προ νέων και χειροτέρων καταστροφών, εάν τα εγκλήματα που θα δικάσωμεν και τιμωρήσωμεν, και τα οποία έχουν γίνει με τοιούτον απάνθρωπον τρόπον, περάσουν απαρατήρητα και μείνουν ατιμώρητα.

Δεν σκοπούμεν εις την εκδίκησιν κατά των αντιπάλων μας. Σκοπεύομεν εις την απόδοσιν του δικαίου των λαών. Δια της δικαστικής ερεύνης και της τιμωρίας των μεγάλων εγκληματικών, τα

τέσσερα μεγάλα έθνη, με την υποστήριξη ετέρων δεκαεπτά, επιδιώκουν την αποτροπή εις το μέλλον παρομοίων εγκλημάτων, ως επίσης, την αποτροπή της φοβερής απειλής κατά της ανθρωπότητας, της απειλής ενός αιφνιδιαστικού, επιθετικού πολέμου.

.....
Υποχρεούμαι να επαναλάβω και να υπογραμμίσω ότι, επειδή νικηταί δικάζουν ηττημένους, η διαδικασία θα πρέπει να γίνει με μεγάλην δικαιοσύνη ως και ανωτερότητα, ώστε να παραμείνει εις την ιστορίαν ως εκπλήρωσις των πόθων των ανθρώπων...”

Σερ Χάρτλεϋ Σώκρος

Γενικός Εισαγγελέας της Μεγάλης Βρετανίας, Άγγλος κατήγορος (απόσπασμα λόγου του σχετικά με τη νομική βάση της δίκης)

“Μέχρι του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, μόνο τα έθνη -και ουχί τα πρόσωπα- εθεωρούντο υπεύθυνα, τα δε τοπικά εγκλήματα πολέμου, εδικάζοντο και ετιμωρούντο υπό των τοπικών δικαστηρίων.

Σήμερον είναι φανερόν ότι εκείνοι που οδήγησαν εις τον τελευταίον πόλεμον, είναι ατομικά υπεύθυνοι δια τούτον και υπεύθυνοι δι’ εγκλήματα κατά της ανθρωπότητος, ασχέτως του εάν τα διέπραξαν αυτοπροσώπως.

Το κράτος, δεν αποτελεί «παράδοξον» σχέσιν ή «ύπαρξιν» προς τα άτομα τα οποία το απαρτίζουν και το συγκροτούν. Αι πράξεις του κράτους είναι πράξεις των ανθρώπων οι οποίοι το διευθύνουν.

Εν νομικόν αξίωμα λέγει ότι εκείνοι οι οποίοι αποδύονται εις αιφνιδιαστικόν, επιθετικόν πόλεμον είναι άξιοι της εσχάτης των ποινών. Εις το βρετανικόν δίκαιον ορίζεται ότι εκείνοι που διαπράττουν έγκλημα, ή συμβουλεύουν ή παροτρύνουν, ή και βοηθούν απλώς, είναι απαξάπαντες εγκληματία.

Η αρχή την οποίαν καθιερώνει το αξίωμα της διεθνούς ατομικής ευθύνης προσώπου τινός το οποίον εγκλημάτησε κατά του δικαίου των λαών, δεν είναι κάτι νέον. Το δίκαιον διακρίνει ότι εις τα εγκλήματα πολέμου ισχύει το αξίωμα της προσωπικής ευθύνης του ενόχου...”

Ρόμαν Α. Ρουντένκο

Στρατηγός της ΕΣΣΔ, Σοβιετικός κατήγορος (απόσπασμα λόγου γύρω από το νομικό μέρος της υπόθεσης)

“Θεωρώ αναγκαίαν την ανάπτυξιν του νομικού μέρους της παρούσας δίκης, της πρώτης εις την ιστορίαν της ανθρωπότητος, η οποία εκδικάζεται υπό διεθνούς δικαστηρίου. Το πρώτον το οποίον μας απασχολεί εν προκειμένω είναι η νομιμότης του συνελθόντος δικαστηρίου. Νομιμοποιείται εις την εκδίκασιν της μεγάλης αυτής υποθέσεως ή όχι;

Απαντώντες: αι μικραί και μεγάλοι δημοκρατίαι αι οποίαι προήλθον εις την απόφασιν της δημιουργίας του παρόντος δικαστηρίου, στηρίζονται επί του στέρεου εδάφους των νόμων εις αντίθεσιν με το σύστημα των φασιστικών τυραννιών. Με βάση την συμφωνίαν της 8ης Αυγούστου του 1945, τα τέσσερα μεγάλα κράτη, απεφάσισαν την ίδρυσιν διεθνούς στρατοδικείου, προς τον σκοπόν όπως τιμωρήσουν τους υπευθύνους εγκληματίας πολέμου.

Οι νομικοί κανόνες του διεθνούς δικαστηρίου, είναι και νομικοί βάσις τόσον της διαδικασίας όσο και της τιμωρίας των μεγάλων εγκληματιών πολέμου. Το άρθρον 6 των κανόνων του διεθνούς στρατοδικείου ορίζει ότι οι κατηγορούμενοι ενοχοποιούνται δι’ εγκλήματα εναντίον της ειρήνης,

εναντίον της ανθρωπότητας και δια παραβάσεις τόσο των κανόνων, όσο και των εθίμων του πολέμου. Και ερωτώ: είναι έγκλημα ο αιφνιδιαστικός, επιθετικός πόλεμος τον οποίον εκήρυξεν η Γερμανία; Ιδού γιατί είναι. Το 1929, εις το Συνέδριον του Βουκουρεστίου, η Γερμανία, υπέγραψε συμφωνίαν και ανεγνώρισε τας διεθνείς διατάξεις του δικαίου, δια των οποίων απεφασίσθη να θεωρείται ως έγκλημα και να τιμωρείται ως έγκλημα, ο επιθετικός πόλεμος. Λοιπόν, οι κατηγορούμενοι εγνώριζαν όταν επεχείρουν τον αιφνιδιαστικόν πόλεμον, ότι ούτω πράττοντες, έπραττον έγκλημα.

Εξ άλλου και αι διεθνείς συμβάσεις αι οποίαι έβαλον μίαν τάξιν εις τους κανόνας και τα έθιμα της διεξαγωγής του πολέμου παραδέχονται ότι η εν λόγω παραβίασις των νόμων είναι αξιόποινη πράξις.

Αναφέρω το άρθρον 56 της Συνθήκης της Χάγης: «η ιδιοκτησία των κοινοτήτων και των χριστιανικών οργανώσεων, όλα τα ιδρύματα και τα έργα τέχνης και επιστήμης, αναγνωρίζονται ως ιδιοκτησία. Απαγορεύεται πάσα επίταξις, ή εκ προθέσεως καταστροφή των εν λόγω κτιρίων, ως επίσης και των ιστορικών αγαλμάτων και καλλιτεχνικών έργων τέχνης. Οι παραβάτες τιμωρούνται».

Και συμπληρώνω με την υπενθύμισιν του άρθρου 29 της Συμβάσεως της Γενεύης: «Τα συμβαλλόμενα κράτη αποφασίζουν από κοινού και ομοφώνως, εις περίπτωσιν ανεπάρκειας του ποινικού νόμου, να τιμωρούν βάσει της ανωτέρω αποφάσεως τα παραβάσεις των νόμων και των εθίμων διεξαγωγής του πολέμου»...

Φρανσουά ντε Μαντόν

Υπουργός Δικαιοσύνης της Γαλλίας στην προσωρινή κυβέρνηση 1943-1945, Γάλλος κατήγορος (απόσπασμα από την εναρκτήρια ομιλία του)

“Από σας, κύριοι δικασταί, η Γαλλία, η λεηλατηθείσα συστηματικώς και καταστραφείσα ολοκληρωτικώς, ζητεί εις το όνομα των χιλιάδων αγνών ηρώων της, απόλυτον δικαιοσύνην.

Η διαδικασία δια την τιμωρίαν των Ναζί, από το παρόν δικαστήριο, θα πρέπει να αποτελέσει μέτρον απαραίτητον, δια το μέλλον του γερμανικού λαού. Οι εθνικοσοσιαλισταί τους οποίους δι- κάζομεν τώρα, ευθύνονται δια κακουργήματα, δολοφονίας, λεηλασίας, καταστροφάς.

Ένας πόλεμος, ο οποίος αρχίζει με την παραβίασιν των δικαιωμάτων του λαού, δεν έχει πλέον τον χαρακτήρα του πολέμου, αλλά γίνεται επιχείρησις ληστών και δολοφόνων. Ληστές και δολοφόνους θα πρέπει να χαρακτηρίσωμεν τους κατηγορουμένους.

Κύριοι Δικασταί, δικαίαν απόφασιν τόσον δια τους κατηγορουμένους, όσον και δια τα εκατομ- μύρια των αθών θυμάτων, ζητά από σας ο Πολιτισμός.

Η απόφασις την οποίαν θα εκδόσετε, ας είναι το αποφασιστικόν βήμα δια την ίδρυσιν μίας νέας διεθνούς ειρηνικής κοινωνίας.

Άλλωστε, μόνον ούτω θα δικαιωθούν τα εκατομύρια θυμάτων του φοβερότερου πολέμου της ιστορίας...”

Απόσπασμα από άρθρο της εφημερίδας Neue Zürcher Zeitung, της 16ης Οκτωβρίου 1946:

“...Από τη δίκη αυτή θα ήταν δυνατό να προκύψει ένας νέος κώδικας δικαιωμάτων των λαών, με καθολική ισχύ για όλα τα έθνη, έστω και αν ο κώδικας αυτός θα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνον όταν ο ένοχος νικηθεί δια της ισχύος. Αυτό, άλλωστε, ισχύει για όλη την ανθρώπινη δικαιοσύνη. Μία από τις θέσεις της δίκης, η οποία κατά το πλείστον ενδιαφέρει το μέλλον, είναι η αναγνώριση ατομικής ευθύνης των ανωτάτων αξιωματικών για την έκδοση διαταγών αντίθετων προς τα δικαιώματα των εθνών και για επίδειξη ανοχής κατά την εκτέλεση των διαταγών αυτών. Είναι

σημαντικότερο το γεγονός, ότι ακριβώς οι ανώτατοι στρατιωτικοί διοικητές Κάιτελ και Γιόντλ υπέστησαν τις ακραίες συνέπειες μίας τέτοιας προσωπικής ευθύνης· γιατί υπήρξαν ακριβώς οι εκπρόσωποι της κατηγορίας εκείνης των αξιωματικών, οι οποίοι προσπάθησαν να καλύψουν κάθε ανθρωπιστική ή πολιτική παράλειψή τους με την αντίληψη περί πειθαρχίας...”

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ☞ Bassiouni M.C., “The law of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia”, Transnational Publ. 1996, σελ. 119.
- ☞ Cooper B., (ed.) “War Crimes. The legacy of Nuremberg”, New York 1999.
- ☞ Γάγγα Δ., Η εξέλιξη των κανόνων του Δικαίου των Ενόπλων Συγκρούσεων, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο 1998, σελ. 164 επ.
- ☞ Γάγγα Δ., Εισαγωγή στο Διεθνές Δίκαιο των Ενόπλων Συγκρούσεων, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2000.
- ☞ Γιαρένη Ε., Η υπακοή σε διαταγές ανωτέρων ως υπερασπιστικός ισχυρισμός κατηγορουμένων για εγκλήματα πολέμου, Ποινικά Χρονικά 2005, σελ. 18-29.
- ☞ Γιαρένη Ε., Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας. Θεωρία - Εφαρμογή, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2005.
- ☞ Irving D., “Nuremberg, The Last Battle”, Parforce UK Ltd, 2001, σε ελληνική μτφρ. Α. Ρήγα, “Η δίκη της Νυρεμβέργης. Η τελευταία μάχη”, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα 2004.
- ☞ Κόντογλου Φ., Ταξίδια, εκδ. οίκος Αστήρ, β΄ έκδοση, Αθήνα 1977.
- ☞ Mantoux E., “The Carthaginian Peace or the Economic Consequences of Mr. Keynes”, New York 1946.
- ☞ Περράκη Σ.,- Μαρούδα Μ.-Ντ., (επιμ.) Ένοπλες Συρράξεις και Διεθνές Ανθρωπιστικό δίκαιο, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001.
- ☞ Συλλογικό έργο, Οι Μεγάλες Δίκες των Αιώνων, “Η δίκη της Νυρεμβέργης”, γενική εποπτεία Γ. Κορίδη, εκδ. οργανισμός “Πνύκα”, Αθήνα χ.χ.
- ☞ Taylor T., “The anatomy of the Nuremberg Trials: a personal memoir”, A.A.Knopf, New York 1992.
- ☞ United Nations General Assembly, Res. 95 (I), “The Principles of International Law Recognized by the Charter of Nuremberg Tribunal & the Judgment of the Tribunal”, 188 U.N. Doc. A/64/Add.1, 1946.
- ☞ United Nations General Assembly, Res. 3314 (XXIX), 1974.
- ☞ Woetzel R. K., “The Nuremberg Trials in International Law with a Postlude on the Eichmann Case”, Stevens & Sons Ltd, London 1962.
- ☞ Χορτάτου Κ., Τα Ηνωμένα Έθνη και η ίδρυσις Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου - Διεθνής δικαιοδοσία και το πρόβλημα της ατομικής ποινικής ευθύνης, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή 1999.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

- www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/nuremberg/nuremberg.htm
- www.derechos.org/nizkor/impu/tpi/eng.html
- www.axishistory.com
- www.vho.org/index1.html
- www.ushmm.org/outreach/wcrime.htm
- www.usarmygermany.com/Communities/Nuernberg/NurembergWarCrimes
- www.fletcher.tufts.edu/multi/texts/BH093.txt
- http://nuremberg.law.harvard.edu/php/docs_swi.php?DI=1&text=overview

ΛΙΜΝΕΣ ΤΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ένας νομός, έξι λίμνες!

ΚΕΙΜΕΝΟ:

Υπλχος Δημήτριος Γκόγκας

Μεγάλη Πρέσπα

Στη βορειοδυτική Ελλάδα, στα σύνορα της χώρας με την Αλβανία και την FYROM, βρίσκεται ο νομός της Φλώρινας¹. Συνορεύει πλην των προαναφερθέντων κρατών, ΝΔ με τον Νομό

Καστοριάς, Α με τον Νομό Πέλλας και ΝΑ με τον Νομό Κοζάνης. Ο πληθυσμός του νομού, ανέρχεται στους 54.751 κατοίκους (ΕΣΥΕ 2001) και διοικητικά διαιρείται στους Δήμους Αετού, Αμυ-

¹ Η παρουσία της Φλώρινας ιστορείται από το 2000 π.Χ. ως Ηράκλεια της Λυγκιστίδας. Οι σημερινοί κάτοικοι προέρχονται από την ανάμειξη των παλαιότερων κατοίκων της περιοχής με τις προσφυγικές μάζες (Μοναστηριώτες, Μικρασιάτες, Θρακιώτες, Ηπειρώτες κ.ά.) που εγκαταστάθηκαν στη Φλώρινα στις αρχές του 20ού αιώνα. Πηγή: Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια των Νέων.

Στη βορειοδυτική Ελλάδα, βρίσκεται ο νομός της Φλώρινας. Η έκταση του Νομού καλύπτεται κυρίως από βοσκότοπους και δάση, ενώ σημαντική είναι η έκταση που καλύπτεται από νερά. Οι ορεινοί όγκοι καταλήγουν στις πεδιάδες του Αμυνταίου, της Φλώρινας και των Πρεσπών, παρουσιάζοντας πλούσιες εναλλαγές τοπίων. Ανάμεσα σε αυτούς τους ορεινούς όγκους βρίσκονται έξι από τις ωραιότερες λίμνες της Ελλάδας, με πλούσιους υδροβιότοπους και σπάνια πουλιά, συνθέτοντας ένα από τα ομορφότερα τοπία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

νταίου, Κάτω Κλεινών, Μελίτης, Φιλώτα, Περάσματος, Πρεσπών, Φλώρινας και στις Κοινότητες Βαρικού, Κρυσταλλοπηγής, Λεχόβου και Νυμφαίου.

Η πρόσβαση στον νομό πραγματοποιείται σιδηροδρομικώς (Θεσσαλονίκης

- Έδεσσας - Φλώρινας) και οδικώς (Εγνατία οδός - (Νίκη - Καστοριά - Κοζάνη - Κρυσταλλοπηγή)². Η έκταση του Νομού (1.924.600 στρ.) καλύπτεται κυρίως από βοσκότοπους και δάση, ενώ σημαντική είναι η έκταση που καλύπτεται από νερά.

² Κοντά στην περιοχή της Κρυσταλλοπηγής και στην τοποθεσία Άγιος Αντώνιος υπάρχουν ερείπια βυζαντινού κάστρου. Εικάζεται ότι είναι ένα από τα οχυρά που ανήγειρε ο Βασίλειος ο Β΄ μετά την ολοκληρωτική ήττα των Βουλγάρων στη γραμμή Αχρίδα-Καστοριά-Σέρβια. Πηγή: Εγκυκλοπαίδεια 2002.

Το δίκτυο των λιμνών και των ποταμών που συναντάται στον νομό είναι της τάξεως των 116.000 στρεμμάτων. Σημαντικό ρόλο στην εικόνα που σχηματίζει ο επισκέπτης για τον νομό της Φλώρινας παίζει ο ορεινός όγκος, που είναι το 60% της εδαφικής του έκτασης. Τα βουνά Βαρνούνας ή Περιστερί(υψ. 2.334μ., Όρουζα), Βέρνον (υψ. 2.128μ., Βίτσι), Τρικλάριον (υψ. 1.776μ., Μπούτσι) και Βόρρας (υψ. 2.524μ., Καϊμακτσαλάν) συνθέτουν ένα από τα ομορφότερα τοπία της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Αν και ο νομός έχει από τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρώπη, παρατηρείται έντονη δραστηριότητα στον εναλλακτικό τουρισμό (πεζοπορία, αυτοκίνητο και ορειβατικό ποδήλατο). Οι ορεινοί όγκοι καταλήγουν στις πεδιάδες του Αμυνταίου, της Φλώρινας και των Πρεσπών, παρουσιάζοντας πλούσιες εναλλαγές τοπίων.

Ανάμεσα σε αυτούς τους ορεινούς όγκους βρίσκονται έξι από τις ωραιότε-

ρες λίμνες της Ελλάδας, με πλούσιους υδροβιότοπους και σπάνια πουλιά. Είναι οι λίμνες:

- ➔ Μεγάλη και
- ➔ Μικρή Πρέσπα
- ➔ Ζάζαρη
- ➔ Βεγορίτιδα
- ➔ Πετρών
- ➔ Χειμαδίτιδα

Οι τελευταίες τέσσερις συναντώνται στην περιοχή του Δήμου Αμυνταίου.

Η Μικρή και η Μεγάλη Πρέσπα βρίσκονται κοντά η μία στην άλλη και χωρίζονται από μία στενή λωρίδα γης. Στη θέση Κούλα, μέσω ενός διαύλου, τα νερά της Μικρής χύνονται στη Μεγάλη λόγω υψομετρικής διαφοράς. Σύμφωνα με παραδόσεις των κατοίκων, από τη Μεγάλη Πρέσπα τα νερά χορεύουν³ μέσα σε υπόγειες καταβόθρες και συνεχίζουν προς τη λίμνη Αχρίδα (FYROM), η οποία μέσω του ποταμού Μαύρου Δρίνου επικοινωνεί με την Αδριατική.

Η λίμνη των Πετρών βρίσκεται ένα

χιλιόμετρο βορειοδυτικά του Αμυνταίου και σε μικρή απόσταση από τη λίμνη Βεγορίτιδα. Μέσω φυσικής τάφρου αλλά και τεχνητής υπόγειας σήραγγας επικοινωνεί με τη λίμνη Βεγορίτιδα, στην οποία διοχετεύει μεγάλες ποσότητες νερού.

Η λίμνη Βεγορίτιδα ή Αγίου Παντελεήμονα βρίσκεται στα όρια των Νομών Φλώρινας και Πέλλης.

Οι λίμνες Ζάζαρη και Χειμαδίτιδα χωρίζονται από μια στενή λωρίδα γης πλάτους περίπου δύο χιλιομέτρων. Οι πλησιέστεροι οικισμοί στις λίμνες είναι το Λιμνοχώρι⁴ (που εφάπτεται των ακτών της λίμνης Ζάχαρης) και ο οικισμός των Αναργύρων (ανατολικά της λίμνης Χειμαδίτιδα).

ΟΙ ΛΙΜΝΕΣ ΤΩΝ ΠΡΕΣΠΩΝ (ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΟΝΟΜΑΖΟΝΤΑΝ ΒΡΥΓΗΙΔΕΣ)

Θρύλοι και αλήθειες καλύπτουν την ζωή χιλιάδων ετών των δύο λιμνών. Σύμφωνα με τους θρύλους στην κοιλάδα της Πρέσπας⁵, πριν από χιλιάδες χρόνια υπήρχε ένα ποτάμι και κατά μήκος του ήταν κτισμένα χωριά. Η έξοδος του μεγάλου

ποταμού κάποτε φράχτηκε. Τότε τα νερά άρχισαν να συγκεντρώνονται, τα χωριά να πλημμυρίζουν, ώσπου σκεπάστηκαν εντελώς. Στην θέση τους δημιουργήθηκε μία λίμνη.

Πολλοί ισχυρίζονται και σήμερα ότι όταν κατεβαίνουν τα νερά της λίμνης, βλέπουν τα απομεινάρια των παλαιών σπιτιών. Αυτές όμως οι απόψεις αποτελούν μέρος των θρύλων και των παραδόσεων και ενισχύουν ακόμα περισσότερο το όμορφο παραμύθι. Η επιστημονική αλήθεια δεν απέχει και πολύ από τον θρύλο. Πριν από εκατομμύρια χρόνια μετά από σεισμούς, καταποντισμούς και γεωλογικές ανακατατάξεις, με την ανακατανομή των υδάτων των ποταμών που προϋπήρχαν στην περιοχή, δημιουργήθηκαν οι κοιλάδες των λιμνών. Ύστερα από συνεχείς γεωλογικές ανακατατάξεις χωρίστηκε στα δύο.

Γεωγραφικά το δίκτυο των δύο αυτών λιμνών βρίσκεται στην δυτική πλευρά του νομού Φλώρινας, στα σύνορα με την Αλβανία και την FYROM⁶. Οι λίμνες των Πρεσπών, έχουν συνολική έκταση 330τ.χλμ. Βρίσκονται σε υψόμετρο 850μ.

³ Τα νερά των λιμνών σύμφωνα με την παράδοση χορεύουν και οι κάτοικοι πιστοί στις παραδόσεις είναι λάτρεις των παραδοσιακών χωρών και τραγουδιών. Πλήθος οι πολιτιστικοί και λαογραφικοί σύλλογοι. Οι χοροί που χορεύονται περισσότερο στο Νομό Φλώρινας είναι οι: Αυτός, Μπουγατσιάς, Γκάντα, Γερόντικος, Συμπεθέρα, Μπουγατσός, Τσιτάσκα, Ζερβός, Ελένη, Μήλο-μήλο κόκκινο, Καμπάς, Μακεδονία Ξακουστή, Πωγωνίσιος, Τις, Κότσαρι και Καλαματιανός. Πηγή: "Φλωρινιώτικες πιναλιές στον χώρο και στον χρόνο" Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Φλώρινας (2003).

⁴ Η κοινότητα του Λιμνοχωρίου ανήκει στον Δήμο Αετού. Στην περιοχή εντοπίζεται αξιολογία μνημεία, όπως τάφοι της πρώιμης εποχής του σιδήρου, ένας οχυρωματικός περίβολος σε λόφο βόρεια του Αετού (μεσαιωνικών χρόνων) και ερείπια Πόλης μέσα στη λίμνη Χειμαδίτιδα, εμφανή κυρίως σε μερικές νησίδες στους Αναργύρους. Επίσης, έχουν βρεθεί ερείπια ενός οικισμού και ένας μαρμαρίνος πεσσός με βάση ιωνικού κίονα (ρωμαϊκών χρόνων) στο Λιμνοχώρι. Πηγή: Δικτυακός χώρος: In Florina.gr

⁵ Στην κοιλάδα της Πρέσπας βρίσκεται ο Δήμος Πρεσπών. Περιλαμβάνει τα χωριά: Άγιος Αχίλλειος, Άγιος Γερμανός, Ανταρτικό, Βροντερό, Καλλιθέα, Καρυές, Λαϊμός, Λευκώνας, Μικρολίμνη, Πισσοδέρι, Πράσινο, Πλατύ, Ψαράδες και τους οικισμούς Οξυάς, Πύλης, Τριγώνου και Μηλεώνας. Βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Μακεδονίας, βορειοδυτικά της Φλώρινας σε υψόμετρο 850 μέτρων Πηγή: Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια των Νέων.

⁶ Ανάμεσα στην Αλβανία, την FYROM και τις λίμνες των Πρεσπών βρίσκονται μερικά από τα υψηλότερα όρη της Ελλάδας όπως: Ο Βαρνονίτας (2.334μ.) βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του νομού, στα σύνορα με τα Σκόπια. Η κορυφή του λέγεται Γκαρβάνη. Το Τσουτσούλι (1.456μ.) βρίσκεται δίπλα στη Μικρή Πρέσπα στα σύνορα με την Αλβανία. Η ανάβασή του γίνεται από την κοινότητα του Βροντερού που βρίσκεται στα 1.100 μέτρα, 75χλμ. από τη Φλώρινα. Το Τρικλάριο (1.749μ.) βρίσκεται στο δυτικό τμήμα του νομού στα σύνορα με την Αλβανία και δίπλα στην Μικρή Πρέσπα. Είναι ο νοτιοδυτικός κλάδος του βουνού Βαρνονίτα. Η κύρια κορυφή του λέγεται Μπάρμπα, ενώ άλλες κορυφές είναι το Καρακόλι στα 1.689 μέτρα και η Μαύρη Ράχη στα 1.394 μέτρα. Πηγή: Γεωγραφία της Ελλάδας Έκδοση 2005.

και απέχουν 47χλμ. από τη Φλώρινα και 50χλμ. από την Καστοριά.

Η μεγάλη Πρέσπα έχει επιφάνεια 39,400τ.χλμ., μέγιστο μήκος 11,600τ.χλμ., ενώ το μέγιστο πλάτος της φτάνει τα 6,100τ.χλμ. Τα αντίστοιχα νούμερα για την μικρή είναι 42,541τ.χλμ., 15,300τ.χλμ. και 6,500τ.χλμ. Οι προαναφερόμενες διαστάσεις αφορούν τα μέρη των λιμνών που βρίσκονται επί ελληνικού εδάφους. Έχουν εκτεταμένες ρηχές ζώνες με καλάμια και υδρόβια βλάστηση, υγρά λιβάδια, βοσκοτόπια και αγροτική γη.

Οι δύο λίμνες χωρίζονται μεταξύ τους από μια στενόμακρη λωρίδα γης, μήκους 4 χιλιομέτρων περίπου και μαζί με τις λίμνες Μαλίκη και Οχρίδα αποτελούν μια ενότητα υδάτινων εκτάσεων και ονομάζονται λίμνες της Δασσαρητικής Λεκάνης. Η Μικρή Πρέσπα ανήκει στην Ελλάδα εκτός από ένα μικρό της τμήμα που εκτείνεται ως το αλβανικό έδαφος, ενώ η Μεγάλη Πρέσπα, που αποτελεί και τη μεγαλύτερη λίμνη των Βαλκανίων, «μοιράζεται» ανάμεσα στην Ελλάδα, την Αλβανία και την FYROM. Στη Μικρή Πρέσπα βρίσκεται το νησάκι Άγιος Αχίλλειος, όπου υπήρχε οργανωμένος οικισμός μέχρι τον 18^ο αιώνα, ενώ σώζονται τα ερείπια της εκκλησίας του Αγίου Αχιλλείου. Το νησάκι κατοικείται, ενώ υπάρχει και η μικρή νησίδα Βιτρινίτσι που είναι ακατοίκητη.

Στον Άγιο Αχίλλειο μπορεί ο επισκέπτης να μεταβεί, καθώς υπάρχει ειδική γεφυροκατασκευή. Το όνομα Πρέσπα προέρχεται από μία παλιά πόλη της Μα-

κεδονίας που βρισκόταν κοντά στην σημερινή πόλη Ρέσνα της FYROM. Στην περιοχή των Πρεσπών αναπτύσσονται 13 οικισμοί με 1.500 περίπου κατοίκους συνολικά. Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζουν οι Ψαράδες και ο Άγιος Γερμανός και έχουν χαρακτηριστεί παραδοσιακοί και διατηρητέοι οικισμοί. Τα μνημεία που συναντώνται είναι υψηλής αισθητικής και ιστορικής αξίας. Η περιοχή, από τον 14^ο μέχρι και τον 18^ο αιώνα, αποτελούσε τόπο ασκητισμού και μοναχισμού. Η παρουσία τους μαρτυρείται από τις βυζαντινές εικόνες και επιγραφές που βρίσκονται σε σπηλιές και βράχια στα νότια της Μεγάλης Πρέσπας.

Σήμερα μπορεί κανείς να διακρίνει το Ασκηταριό Μικρής Ανάληψης Πρεσπών. Αυτό περιορίζεται σε μικρή μονόχωρη καμαροσκέπαστη εκκλησία κολλημένη σε εσοχή ενός βράχου. Στο χώρο του Ιερού διατηρούνται οι παραστάσεις της Θεοτόκου Βλαχερνίτισσας, του Μελισμού με τους συλλειτουργούντες ιεράρχες και της Πεντηκοστής. Η καμάρα του Ιερού καλύπτεται από την Ανάληψη του Χριστού. Η ζωγραφική μπορεί να χρονολογηθεί στα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Το μνημείο αναστηλώθηκε κατά το έτος 1994.

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΠΡΕΣΠΩΝ ΩΣ ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΡΥΜΟΣ

Η αξία της περιοχής των Πρεσπών έχει αναγνωριστεί αρκετά χρόνια πριν: το 1974 ανακηρύχθηκε ως Εθνικός Δρυμός καθώς αποτελεί καταφύγιο σπάνιων

⁷ Η ίδρυση καταφυγίων και εκτροφείων θηραμάτων, ελεγχόμενων κυνηγητικών περιοχών, εντολών για απαγορεύσεις κυνηγιού, προβλέπονται από τον νόμο 177/75. Ο νόμος προανατολίζει τους στόχους που είναι:

α. Η προστασία και διάσωση του φυσικού περιβάλλοντος της χώρας

β. Η διατήρηση, ανάπτυξη και εκμετάλλευση του θηραματικού πλούτου της χώρας. Οι κυνηγητικές-θηραματικές περιοχές, οι περιοχές καταφυγίων κτλ, συγκροτούν σήμερα ένα δίκτυο προστατευόμενων περιοχών όπου οι διατάξεις περί θήρας παίζουν έναν σημαντικό ρόλο στην διατήρηση της πανίδας.

Σημ: Εκδοση της ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας: Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά της Ελλάδας 1994.

ειδών πανίδας και τελευταίο σταθμό πολλών μεταναστευτικών πουλιών⁷, ενώ προστατεύεται από διεθνείς συνθήκες, όπως η Συνθήκη Ramsar, και από την Ευρωπαϊκή Ένωση σύμφωνα με την κοινοτική οδηγία 79/409.

Η έκταση του πυρήνα του Εθνικού Δρυμού είναι 4.900 στρέμματα και της

περιφερειακής ζώνης του 14.570. Ο δρυμός ξεκινά από το υψόμετρο των 850μ. και φτάνει στα 2.120μ. κοντά στην κορυφή του όρους Βαρνούντα. Είναι ένας από τους δέκα Εθνικούς μας Δρυμούς και ιδρύθηκε κυρίως για να προστατευτούν τα σπάνια είδη πουλιών (πελεκάνοι, κορμοράνοι, ερωδιοί, αρπακτικά) που

φωλιάζουν μέσα του, καθώς και για την προστασία μιας συστάδας (μοναδικής στην Ευρώπη) από αιωνόβια κυπαρισσόδενδρα. Σε χαμηλό υψόμετρο κυριαρχούν δάση δρυός και φυλλοβόλα (γαύροι, σφένδαμοι) και πιο ψηλά εκτείνονται δάση οξιάς και σε μικρότερο ποσοστό έλατα και κέδροι.

Στον περιορισμένο χώρο του δρυμού υπάρχει μία μεγάλη ποικιλία βιοτόπων. Παρατηρούνται 282 σπάνια είδη πουλιών, από τα οποία τα 180 ενδημούν στην περιοχή ενώ τα υπόλοιπα είναι διαβατικά. Και τα 282 είδη πουλιών είναι υπό εξαφάνιση. Είναι η μοναδική περιοχή της χώρας μας όπου φωλιάζουν μαζί και τα δύο ευρωπαϊκά είδη πελεκάνων, ο αργυροπελεκάνος

και ο ροδοπελεκάνος, καθώς και η σταχτοχίνα και ο χηνοπρίστης.

Στο Εθνικό Δρυμό των Πεσπών υπάρχουν 17 είδη ψαριών, (τα 8 ενδημικά), ανάμεσά τους γριβάδια, τσιρόνια, χέλια και το μοναδικό στον κόσμο μπράνα. Η έρευνα απέδειξε ότι τα ψάρια της Μεγάλης Πρέσπας (πέστροφες, πεταλούδες, κέφαλοι, τσιρόνια) διαφέρουν από αυτά της Μικρής Πρέσπας (γριβάδια, σκουμπούζια, γουλιανοί, πέστροφες, χέλια).

Οι όχθες της Μικρής Πρέσπας είναι βαλτώδεις, γεμάτες νούφαρα και πυκνές καλάμιές με πλούσια ορνιθοπανίδα, ενώ αντίθετα οι όχθες της Μεγάλης Πρέσπας είναι πεντακάθαρες και στρωμένες με βότσαλα. Στο ποτάμι του Αγίου Γερμανού

ζει ένα υποείδος πέστροφας, μοναδικό στον κόσμο. Επίσης υπάρχουν 11 είδη αμφιβίων (βατράχια, σαλαμάνδρες, φρύνοι κ.ά.), 9 είδη σαυρών, 2 είδη χελωνών, 10 είδη φιδιών και 45 είδη θηλαστικών μεταξύ των οποίων είναι τα παρακάτω: λύκος, βίδα, αρκούδα, κουνάβι, ασβός, αγριογίδι και η νυφίτσα.

Συνολικά στον υγρότοπο των Πρεσπών αναπτύσσονται πάνω από 1.500 είδη φυτών, αμφιβίων, ψαριών, θηλαστικών και πτηνών, πολλά από τα οποία είναι υπό εξαφάνιση παγκοσμίως.

Αξίζει τέλος να σημειωθεί, ότι στην περιοχή των λιμνών στην πλευρά των χαμηλών τους όχθων, μετά την φυσική αποστράγγιση νερών έχει δημιουργηθεί ένας λιβαδότοπος πρόσκαιρος βοσκότοπος για τα ζώα (νέο καταφύγιο θηραμάτων)⁸. Εκεί ζει ένα είδος προστατευόμενης μικρόσωμης αγελάδας μόλις ενός μέτρου ύψος.

ΛΙΜΝΕΣ ΠΕΤΡΩΝ Ή ΑΜΥΝΤΑΙΟΥ ΚΑΙ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ

Στα όρια των νοτιοδυτικών απολήξεων του Βόρα⁹, με τα χαμηλότερα βορειο-ανατολικά σημεία της λεκάνης (Περικλείεται από τα όρη Τρικλάρ, Βαρνούντα και Βέρνο) του Αμυνταίου, έχει σχηματισθεί η λίμνη των Πετρών. Είναι η μικρότερη λίμνη γλυκού νερού της περιοχής της Φλώρινας. Δέχεται τα νερά από την λίμνη Χειμαδίτιδα μέσω ενός απαγωγού τάφρου μήκους περίπου 8χλμ., και τροφοδοτεί με τη σειρά της τη Βεγορίτιδα μέσω υπόγειων διαδρομών.

Τροφοδοτείται και από τα νερά της βροχής και του χιονιού και με την βοήθεια του

ρέματος της κοινότητας Σκλήθρου. Εικάζεται ότι υπάρχουν υπόγειες πηγές εντός της λίμνης που οι ντόπιοι κάτοικοι ονομάζουν ανάβρες. Έχει έκταση 10, 930τ.χλμ., μέγιστο μήκος 8,110τ.χλμ., ενώ το μέγιστο πλάτος της φτάνει τα 2,000τ.χλμ. Η μέση στάθμη της βρίσκεται σε υψόμετρο 572 μέτρων και η επιφάνειά της έχει έκταση 8χλμ. Το βάθος της κυμαίνεται από ένα μέτρο έως τρειςμισοί. Οι πρώτες ενδείξεις ζωής γύρω από την λίμνη καταγράφηκαν την εποχή του χαλκού. Ευρήματα βρέθηκαν σε οικισμό κοντά στην λίμνη, ενώ ανακαλύφθηκαν ίχνη σε τρεις οικισμούς της εποχής του σιδήρου. Επίσης συναντάται η ύπαρξή της στις χαρτογραφήσεις των ελληνιστικών χρόνων.

Η λίμνη Πετρών θεωρείται σημαντικά υποβαθμισμένη. Τα τελευταία χρόνια, λόγω άντλησης των νερών κυρίως για τις ανάγκες της αγροτικής καλλιέργειας, η στάθμη της υποχώρησε σημαντικά. Οι μαρτυρίες των κατοίκων αναφέρουν ότι πριν από δύο δεκαετίες τα νερά της λίμνης απείχαν ελάχιστα μέτρα από τα τελευταία σπίτια της Κοινότητας.

Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η ποικιλία οργανισμών και ιδιαίτερα πουλιών που συναντάται στο υδροβιότοπό της.

Έχουν παρατηρηθεί περισσότερα από ενενήντα είδη πουλιών. Μάλιστα, στη λίμνη των Πετρών αναπαράγονται σπάνια είδη, όπως η Λαγγόνα (*Phalacrocorax pygmaeus*), η οποία έχει δημιουργήσει στην περιοχή μια δεύτερη αποικία στο νομό της Φλώρινας, εκτός από αυτή των Πρεσπών. Αυτές είναι οι δύο από τις τρεις αποικίες του είδους στην Ελλάδα, τις μοναδικές στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Από

⁸ Σήμερα έχουν οριστεί περίπου 580 καταφύγια θηραμάτων σε όλη τη χώρα με συνολική έκταση λίγο μεγαλύτερη από 860.000 εκτάρια, 21 εκτροφεία θηραμάτων με έκταση 2.937 εκτάρια και επτά Ελεγχόμενες Κινηγетικές Περιοχές με έκταση 108.843 εκτάρια. Πηγή: Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία.

⁹ Ο Βόρας (2.524μ.) βρίσκεται στο υψηλότερο τμήμα του νομού. Είναι το τρίτο ψηλότερο βουνό της Ελλάδας.

τα θηλαστικά, εξέχουσα σημασία έχει η παρουσία της Βίδρας (*Lutra lutra*), γιατί θεωρείται πολύ καλός δείκτης καθαρότητας των νερών. Από την παρουσία της συμπεραίνεται ότι τα νερά της λίμνης Πετρών δεν έχουν ακόμα μολυνθεί από τα λύματα και την δραστηριότητα των Εργοστασίων της ΔΕΗ και της εκμετάλλευσης του λιγνίτη της περιοχής. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, πλησίον της λίμνης υπάρχει ο Δήμος του Αμυνταίου και η κοινότητα των Πετρών.

ΑΜΥΝΤΑΙΟ

Δεν υπάρχουν στοιχεία για την ακριβή χρονολογία ίδρυσης του Αμυνταίου. Μαρμάρινο ακέφαλο άγαλμα της θεάς Άρτεμις και της Αθηνάς έχουν βρεθεί στην τοποθεσία "Γκρούμπιστα" νοτιοδυτικά της πόλης, ενώ ανατολικά, στις θέσεις "Σερμύλη" και "Τσαίρια" έχουν περισυλλεγεί όστρακα αγγείων από

την εποχή του Σιδήρου. Ίχνη κατοίκησης και άλλων εποχών, όπως των ελληνοιστικών χρόνων, ρωμαϊκών και νεώτερων χρόνων έχουν βρεθεί κατά καιρούς και ύστερα από αρχαιολογικές ανασκαφές.

Η παλαιότερη ονομασία της ήταν Σόροβιτς. Το 1822, συναντάται στην ιστορία ως τσιφλίκι του Αλή Πασά των Ιωαννίνων. Το 1880 αλλάζει αφέντη και γίνεται τσιφλίκι του Τούρκου Στρατηγού Ρεούφ Πασά. Η επέκταση της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολης - Θεσσαλονίκης και μέχρι το Μοναστήρι το 1892, καθιστά το Αμύνταιο σημαντικό κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου. Στις 23 Οκτωβρίου 1912, ύστερα από αιματηρές μάχες, το Αμύνταιο ανακτά την ελευθερία του από τον Τουρκικό ζυγό. Μετά την απελευθέρωση παρατηρείται μεγαλύτερη άνθηση της περιοχής, κατασκευάζονται μεγαλοπρεπή κτίρια και το Σόροβιτς λαμβάνει την όψη πόλης. Το Σόροβιτς ονομάζεται δήμος για πρώτη φορά το 1912 με πρώτο δήμαρχο τον Γρηγόριο

Νικολαΐδη. Το όνομα Αμύνταιο δίνεται το 1928 προς τιμή του Αμύντα, βασιλιά της Μακεδονίας. Σήμερα, ο πληθυσμός του Δήμου είναι 8.322 κάτοικοι και περιλαμβάνει τα δημοτικά διαμερίσματα του Αγίου Παντελεήμονα¹⁰, Κέλλης, Ξινού Νερού¹¹, Πετρών και Ροδώνα. Στο υπέδαφός του ανακαλύφθηκαν πλήθος λιγνιτικών κοιτασμάτων. Οι εδαφικές εκτάσεις του είναι ιδανικές για την αμπελουργία¹², η οποία υπηρετείται συστηματικά. Κυριαρχεί η ελληνική ποικιλία του ξινόμαυρου (ποπόλκα), από την οποία παράγονται τα περίφημα ροζέ κρασιά της περιοχής. Η αγροτική παραγωγή συμπληρώνεται από την καλλιέργεια καλαμποκιών και δημητριακών.

ΠΕΤΡΕΣ

Η κοινότητα των Πετρών είναι ένας από τους σημαντικότερους αρχαιολογικούς χώρους της Δυτικής Μακεδονίας. Η αρχαία πόλη, 15-20 εκταρίων, ανακαλύφθηκε το 1913 στην θέση "Γκρανίτσα", γύρω στα 2 χιλιόμετρα μακρύτερα και βορειοδυτικά του σημερινού χωριού. Το σλαβικό τοπωνύμιο είναι απολύτως ενδεικτικό της ύπαρξης ορατών οικοδομικών λειψάνων, δημιουργημένων από σλάβους κατά τον 6^ο-7^ο αιώνα μ.Χ. Όμως η συστηματική έρευνα του οικισμού και ο καθορισμός των αρχαιολογικών

ευρημάτων που ανάγονται στην εποχή του χαλκού και του Σιδήρου ξεκίνησε το 1982. Βρέθηκαν επιγραφές, στήλες, αγάλματα, ένα ανάγλυφο της θεάς Αθηνάς και πέντε στήλες ρωμαϊκών χρόνων. Ο οικισμός φαίνεται ότι ήκμασε τον 3^ο-10^ο αιώνα π.Χ.¹³ Οι κάτοικοί του ασχολούνταν κυρίως με την γεωργία και την κτηνοτροφία. Επίσης είχαν αναπτυχθεί εργαστήρια κεραμοποιίας, μεταλλοτεχνίας και γλυπτικής. Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε περί τον 10^ο αιώνα και μεταφέρθηκε στην τοποθεσία της σημερινής κοινότητας. Την εποχή της τουρκοκρατίας, έφερε την ονομασία "Πετέρτζικα" και οι κάτοικοι ασχολούνταν με την παραγωγή δημητριακών. Οι σημερινοί κάτοικοι των Πετρών ασχολούνται με την κτηνοτροφία και την γεωργία. Ελάχιστοι ψαρεύουν στην λίμνη. Χρησιμοποιούν τις πλάβες, ένα είδος βάρκας χωρίς καρίνα.

ΛΙΜΝΗ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ Ή ΟΣΤΡΟΒΟΥ Ή ΑΡΝΙΣΣΑΣ Ή ΚΕΛΛΑ

Στα ανατολικά του νομού, βρίσκεται η λίμνη της Βεγορίτιδας. Είναι συνέχεια της υδρολογικής λεκάνης της Εορδαίας. Έχει έκταση 54,31 τ.χλμ., μέγιστο μήκος 14,800 τ.χλμ., ενώ το πλάτος της φτάνει τα 6,900 τ.χλμ. Είναι τοποθετημένη σε ένα οροπέδιο (γεωγραφικό πλάτος 400, 45' και μήκος 200, 21') και περιβάλλεται

¹⁰ Στην περιοχή βρέθηκαν νομίσματα, αγγεία και γεωργικά εργαλεία. Εκεί είναι η θέση της αρχαίας Φλώρινας που έκτισε το 352 π.Χ. ο Φίλιππος ο Β΄.

¹¹ Ο μύθος αναφέρει το Ξινό Νερό ως πατρίδα της Ευρυδικής, γιαγιάς του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Λόγω των ιαματικών νερών, στα βυζαντινά χρόνια αποτελούσε τόπο προορισμού ανθρώπων που έπασχαν από στομαχικά προβλήματα. Σήμερα η τοπική δημοτική επιχείρηση του Ξινού Νερού εκμεταλλεύεται τις πηγές και παράγει εμφιαλωμένα αναψυκτικά και νερά. Πηγή: Σκέψεις και εντυπώσεις από περιοδεία στην Μακεδονία του Γεωργίου Χατζηκυριάκου.

¹² Το ηπειρωτικό κλίμα και οι εδαφικές συνθήκες, επέτρεψαν την ανάπτυξη της Αμπελουργίας. Στην περιοχή δραστηριοποιούνται σύγχρονες μονάδες οινοποίησης, εμφιάλωσης και παλαίωσης κρασιών. Πηγή: Μια περιήγηση στον χρόνο και τον τόπο. Έκδοση Δήμου Αμυνταίου.

¹³ Η χρονολόγηση της πόλης είναι πολύ δύσκολη. Οι ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν κατά τον 20^ο αιώνα, έφεραν στο φως ευρήματα, που χρονολογούνται από την εποχή του σιδήρου. Συγκεκριμένα εντοπίστηκε νεκροταφείο της ύστερης της εποχής του σιδήρου. Αργότερα, εντοπίστηκαν στην περιοχή της ακρόπολης της πόλης, λάκκοι, ιδιαίτερα βαθείς, που χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση διαφόρων προϊόντων. Πηγή: Πέτρες της Φλώρινας της Πολυξένης Αδάμ.

από τους ορεινούς όγκους του Βόρα, του Βερμίου και του Βέρνον. Είναι μία από τις βαθύτερες λίμνες της Ελλάδας. Χαρακτηρίζεται ως λίμνη καρστικού τύπου με έλλειψη βάλτων και ελωδών εκτάσεων. Τα μέγιστο βάθος που καταγράφεται σήμερα είναι 50 έως και 70 μέτρα. Το 1962, κατασκευάστηκε υδάτινη σήραγγα που παροχεύει τα πλεονάζοντα ύδατα των λιμνών Πετρών, Ζάζαρης και Χειμαδίτιδας στην λίμνη Βεγορίτιδα. Επίσης, τροφοδοτείται από τα υδατορέματα: Φαράγγι, Πεντάβρυσο (Σολού στην τοπική διάλεκτο) Άνω Γραμματικό, Παναγίτσας και της Άρνισσας. Στις παρόχθιες εκτάσεις της συναντώνται εκτεταμένες καλλιέργειες. Το μέγεθός της μεταβάλλεται σημαντικά κάθε χρόνο και είναι

πολύ δύσκολο
ο ερευνητής
να κα-

θορίσει τα χαρακτηριστικά της. Αιτία αυτής της κατάστασης είναι η υπερβολική άντληση των νερών της για τις ανάγκες του Υδροηλεκτρικού Σταθμού Άγρα, του Ατμοηλεκτρικού Σταθμού Αμυνταίου-Φιλώτα και της άρδευσης των γειτονικών γεωργικών εκτάσεων. Ο όγκος του νερού της λίμνης $2.200 \times 10(6) \times m(3)$, που είχε καταμετρηθεί την δεκαετία του 50, μειώθηκε αισθητά και έπεσε στα $800 \times 10(6) \times m(3)$ στις ημέρες μας. Ο πρώτος σταθμοδείκτης για την εξέταση της πορείας της στάθμης της λίμνης τοποθετήθηκε το 1896 από την Αυστροουγγρική εταιρία κατασκευής της Σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου. Ουσιαστικά και με βάση τα καταγεγραμμένα στοιχεία στα αρχεία του δήμου Αμυνταίου, η πορεία της στάθμης της λίμνης χωρίζεται σε δύο περιόδους.

✓ Από το 1986, όταν η στάθμη της λίμνης ήταν 526,16 μέτρα, έως το 1955 που έφτασε τα 541,60 μέτρα. Το 1955 ξεκινά στην περιοχή η λειτουργία Ατμοηλεκτρικού Σταθμού Αμυναίου-Φιλώτα.

✓ Από το 1955 μέχρι και σήμερα. Η στάθμη κατά την περίοδο αυτή σταθεροποιήθηκε σε υψόμετρο 510 μέτρων περίπου. Παλαιότερα, σε εποχές βροχής όταν η στάθμη της ανέβαινε, τα νερά κατέκλυζαν την περιοχή. Γι' αυτό η ΔΕΗ το 1954 κατασκεύασε σήραγγα 6035 μέτρων, με την οποία μεταφέρει τα νερά της όταν χρειάζεται στην τεχνητή λίμνη του Νησίου, για να τροφοδοτήσουν τα υδροηλεκτρικά έργα Άγρα - Εδέσσης. Στις όχθες της έχουν κτιστεί οι οικισμοί Αγ. Παντελεήμονας, Βέγορα, Φαράγγι, Περαιά, Άρνισσα, ενώ κοντά στην κοινότητα του Αγίου Παντελεήμονα υπάρχουν λείψανα αρχαίου οικισμού. Σημαντικότερες κοινότητες της περιοχής είναι ο Αγ. Παντελεήμονας και η Βεγόρα. Η Άρνισσα, ο μεγαλύτερος δήμος πλησίον της λίμνης, ανήκει στον νομό Πέλλας. Σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο υδροβιότοπος που έχει αναπτυχθεί στην λίμνη και κυρίως η μοναδική παρουσία ενός ψαριού του Κορήγονου (*Coregonus lavaretus*).

ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ

Ο Άγιος Παντελεήμονας αποτελεί έναν από τους παλαιότερους οικισμούς της περιοχής. Οι πρώτες προσπάθειες ανασκαφών στην περιοχή από το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κων-

σταντινούπολης, εγκαταλείφθηκαν πολύ γρήγορα. Στην τοποθεσία "Μεταμόρφωση του Σωτήρα", ύστερα από ανασκαφές στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ανακαλύφθηκαν 376 τάφοι σχήματος μικρών κιβωτών και ένας παραλίμνιος οικισμός που χρονολογείται στην Νεολιθική εποχή και την εποχή του χαλκού (6500-1200π.Χ.). Επίσης, στην γύρω περιοχή σώζεται μέρος οχυρού, που χρονολογείται από την εποχή των βυζαντινών χρόνων. Η παλαιότερη ονομασία της κοινότητας ήταν "Πάτελε" ή "Πάτελι". Ο μικρός πληθυσμός της ασχολούνταν με αμπελοκαλλιέργειες και προμήθευαν με κρασί τον Αλή Πασά. Η ονομασία αυτή συναντάται μέχρι και το 1926, όπου άλλαξε με τον «εξελληνισμό» των ονομάτων πόλεων και χωριών της Νέας Ελλάδας. Βέβαια οι κάτοικοι της περιοχής συνηθίζουν να αποκαλούν την κοινότητά τους ακόμα με το παλιό όνομα.

ΒΕΓΟΡΑ

Σε πολύ μικρή απόσταση από την Κοινότητα του Αγίου Παντελεήμονα και της λίμνης Βεγορίτιδας, βρίσκεται η κοινότητα της Βεγόρα¹⁴ (επισήμως «τα Βέγορα»). Λεγόταν Νόβιγκραντ και κατοικούνταν μέχρι την ανταλλαγή πληθυσμών το 1923 από αμιγή μουσουλμανικό πληθυσμό που αντικαταστάθηκε από πρόσφυγες του Πόντου. Οι κάτοικοι ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία και την γεωργία (αμπέλια, καλαμπόκια, σιτηρά, μήλα, πορτοκάλια κτλ).

¹⁴ Σημαντική είναι η ανακάλυψη αρχαιολογικών ευρημάτων σε αγρόκτημα του Δημοτικού Διαμερίσματος Βεγόρων μετά την υποχώρηση των υδάτων της λίμνης Βεγορίτιδας. Εξίσου σημαντικά είναι τα ευρήματα στα όρια των Δ. Δ. Λεβαΐας-Βεγόρων. Εικάζεται ότι η πόλη που αποκαλύφθηκε μετά την υποχώρηση των υδάτων της λίμνης υπήρχε πριν από 4.000 χρόνια και ήταν η πρώτη πρωτεύουσα των αρχαίων Μακεδόνων. Πηγή: "Λίμνες Βεγορίτιδα και Πετρών" Δήμος Αμυναίου (2004).

Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΛΙΜΝΩΝ ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ ΚΑΙ ΠΕΤΡΩΝ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ ΥΓΡΟΒΙΟΤΟΠΟΣ¹⁵

Στο σύμπλεγμα που σχηματίζει η λίμνη Βεγορίτιδα με την λίμνη Πετρών έχουν παρατηρηθεί περισσότερα από εκατόν τριάντα είδη πουλιών, πολλά από τα οποία είναι απειλούμενα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα παρακάτω: ξεφτέρη, σαΐνη, γερακίνα, κερκινέζι, πετρίτης, νερόκοτα, ποταμοσφυρίκτης, γκισάρι, καλαμόκιρκος, σταχτοτσικνιάς, νανοβουτηχτάρι ποταμογλάρονο, κούκος, σταρήθρα, χαμοκελάδα, χαλκοκουρούνα, μελισσοφάγος, κουκουβάγια, νανόμπουφος, μικρογαλιάνδρα, κοκκινολαΐμη, τρυποφράχτης, τσιχλοποταμίδα, μουστακαλής, αετόμαχος, αιγίθαλος, κουρούνα, τσιφτάς κ.α.

Σημαντική είναι και η πανίδα του συμπλέγματος. Τα σημαντικότερα είδη που παρατηρούνται είναι η βίδρα, η οποία συναντάται περισσότερο στην λίμνη των Πετρών, και ο λαγόγυρος. Επίσης παρατηρούνται λύκοι, αλεπούδες και λαγοί. Στις υπώρειες των ορεινών όγκων που περιβάλλουν τις λίμνες εμφανίζονται και αρκούδες.

Τέλος, στις όχθες των λιμνών αναπαράγονται πλήθος αμφιβίων οργανισμών, όπως ο λιμνοβάτραχος, ο πράσινος φρύνος και ο δενδροβάτραχος.

ΧΕΙΜΑΔΙΤΙΔΑ

Η λίμνη Χειμαδίτιδα βρίσκεται στο νότιο τμήμα του νομού της Φλώρινας και σχηματίζει με την λίμνη Ζάζαρη ένα σύμπλεγμα λιμνών, ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Αποτελεί κατάλοιπο της άλλοτε λίμνης Εορδαίας και σχηματίστηκε από γεωλογική καθίζηση της περιοχής.

Έχει έκταση 10,8 τ.χλμ. και βρίσκεται εννιά μέτρα χαμηλότερα από τη Ζάζαρη. Το μέγιστο μήκος της είναι 5,150τ.χλμ. και το μέγιστο πλάτος 0,700τ.χλμ. Τροφοδοτείται από την λίμνη Ζάζαρη αυτή. Πρόκειται για λίμνη γλυκού νερού, με έντονο ευτροφισμό, ο οποίος είναι εμφανής από την πολύ μεγάλη έκταση απροσπέλαστων καλαμιώνων, (καλύπτουν το 70-80% της επιφάνειάς της) οι οποίοι όμως αποτελούν σημαντικό βιότοπο για την αναπαραγωγή, διαχείμαση και γενικότερα διαβίωση σημαντικών οργανισμών. Τα πλεονάζοντα νερά της λίμνης οδηγούνται με διώρυγα στη λίμνη Πετρών.

Η λίμνη Χειμαδίτιδα έδινε στο παρελθόν και συνεχίζει ακόμα να προσφέρει στα κοπάδια των κτηνοτρόφων, πιο ήπιες συνθήκες διαβίωσης κατά τη διάρκεια των δριμύτατων χειμώνων της ευρύτερης

¹⁵ Τα τελευταία χρόνια, ενεργοποιήθηκε στην περιοχή το πρόγραμμα "Προστασία περιβάλλοντος και βιώσιμη ανάπτυξη" που περιλαμβάνει: - Επιστημονική παρακολούθηση ορνιθοπαγίδας -Κατασκευή παρατηρητηρίων πουλιών -Δράσεις ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του τοπικού πληθυσμού -Δράσεις προώθησης του εθελοντισμού. Πηγή: Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία.

περιοχής, αλλά και πιο απομακρυσμένων διαμερισμάτων. Τα χειμαδιά άλλωστε, χάρισαν ως αντάλλαγμα το όνομα στη ομώνυμη λίμνη. Οι κύριες ανθρώπινες δραστηριότητες είναι η γεωργία, η δασοπονία, η κτηνοτροφία, η αλιεία και το κυνήγι. Έχουν γίνει προσπάθειες για αποξήρασή της, αλλά ουσιαστικά κινδυνεύει να αποξηραθεί από τις προγραμματιζόμενες απολήψεις λιγνίτη της ΔΕΗ.

Στις όχθες της βρίσκονται οι οικισμοί Χειμαδιά και Ανάργυροι (ανατολικά της λίμνης).

ZAZAPH

Η λίμνη Ζάζαρη είναι μια από τις ομορφότερες λίμνες της Ελλάδας, σε υψόμετρο 602 μέτρα, έχει εμβαδό περίπου 2 τ.χλμ. Η επιφάνειά της σε τ.χλμ. είναι 1,845, μέγιστο μήκος 2,075 τ.χλμ. και μέγιστο πλάτος 1,425τ.χλμ. Τροφοδοτείται από το ποτάμι

της κοινότητας του Σκλήθρου, αλλά και από υπόγειες πηγές, ενώ στη συνέχεια τροφοδοτεί με τη σειρά της τη Χειμαδίτιδα με την οποία βρίσκονται στην ίδια περιοχή της Φλώρινας. Ο πλησιέστερος οικισμός στην λίμνη είναι το Λιμνοχώρι (που εφάπτεται των ακτών της λίμνης Ζάζαρης)¹⁶. Στο σύμπλεγμα των δύο λιμνών έχουν καταγραφεί σημαντικά είδη φυτών (εκατόν πενήντα είδη) και κυρίως ζώων. Ζούνε σημαντικά είδη πανίδας όπως: η βίδα, ο λύκος, ο λαγόγυρος, ο αργυροπελεκάνος, η αγριόγατα, η λαιμόστακτη χελώνα και σπάνια είδη πεταλούδας και κολεόπτερα. Υπάρχουν εκατόν σαράντα ένα είδη πουλιών, από τα οποία τα εκατό είναι ιδιαίτερα σημαντικά. Ακόμη στις δύο λίμνες φιλοξενούνται δώδεκα είδη θηλαστικών, επτά είδη ερπετών, επτά είδη αμφιβίων και οχτώ είδη ψαριών.

Αξίζει όμως να αναφερθεί πως στη Χειμαδίτιδα αναπαράγεται, με το μεγαλύτερο πληθυσμό στην Ελλάδα, η Βαλτόπαπια (*Aythya nyroca*), με 60 ζευγάρια, (ο μεγαλύτερος πληθυσμός στην Ελλάδα), η οποία είναι παγκόσμια απειλούμενο είδος. Επίσης, στα αναπαράγόμενα είδη περιλαμβάνονται ο μικροτσικνιάς (20 ζεύγη), ο πελαργός (30 ζεύγη), το γκισάρι (70 ζεύγη), ο σφηκιάρης, ο ασπροπάρης (2 ζεύγη), ο καλαμόκιρκος (3 ζεύγη), ο λιβαδόκιρκος (1-5 ζεύγη, μία από τις δύο περιοχές φωλιάσματος στην Ελλάδα), η αετογερακίνα (1 ζεύγος), ο κραυγαετός (2 ζεύγη), ο χρυσαετός (1 ζεύγος), το μουστακογλάρονο (50 ζεύγη), το μαυρογλάρονο (5 ζεύγη), η αλκυόνη, η χαλκοκουρούνα, ο γαϊδουροκεφαλός και το κερκινέζι. Τέλος εμφανίζονται ο ροδοπελεκάνος (75 ζευγάρια), ο αργυροπελεκάνος (12-20 ζευγάρια), ο θαλασσαετός (2 ζευγάρια) και το

¹⁶ Τα χρηματοδοτικά προγράμματα ενισχύουν την προώθηση των κατοίκων: -Δημιουργία ποδηλατοδρόμου περιμετρικά της λίμνης -Καθαρισμό της λίμνης -Δημιουργία εκπαιδευτικού υλικού για περιβαλλοντολογική αγωγή.

διπλομπεκάτινο. Η περιοχή είναι σημαντική ως τόπος διατροφής και των δύο προαναφερθέντων ειδών πελεκάνων.

Το σύμπλεγμα των δύο λιμνών ανήκει στο Δίκτυο Natura 2000 και αποτελεί υδροβιότοπο μεγάλης βιολογικής αξίας, όπου διαβιούν πολλά είδη μικρο-οργανισμών¹⁷.

Κλείνοντας την εργασία, αξίζει να αναφερθούμε στο Περιβαλλοντικό Κέντρο Αρκτούρος: η λειτουργία και η του Κέντρου επικεντρώνεται στις περιοχές της κοινότητας Νυμφαίου και του Δήμου Αετού. Σκοπός του είναι η προστασία της καφέ αρκούδας, με στόχο την επίλυση του προβλήματος της αιχμάλωτης αρκούδας (χορευτριάς) στη χώρα μας. Πιο συγκεκριμένα, στον δήμο του Αετού φιλοξενείται το Κέντρο Ενημέρωσης για την Αρκούδα και ο Κτηνιατρικός Σταθμός. Στο Νυμφαίο και σε 1 χλμ. από τον οικισμό βρίσκεται ο Δασικός Σταθμός σε ειδικά περιφραγμένη έκταση 50 στρεμμάτων. Οι αρκούδες ζουν στο

φυσικό τους περιβάλλον με ανθρώπινη φροντίδα και με την κατά το δυνατόν λιγότερη παρενόχληση. Επίσης, στην περιοχή Μικρή Τούμπα της Αγραπιδιάς του Δήμου Αετού, το Κέντρο συμμετέχοντας στο πρόγραμμα "Λύκος" φιλοξενεί αιχμάλωτους λύκους. Το καταφύγιο του λύκου είναι σε μια περιφραγμένη δασική έκταση περίπου 70 στρεμμάτων. Επίσης, στο πλαίσιο αυτών των δραστηριοτήτων, ο ΑΡΚΤΟΥΡΟΣ, δραστηριοποιείται στην αναπαραγωγή και επαναδιάδοση του ελληνικού ποιμενικού σκύλου, ως αναπόσπαστο στοιχείο της ορεινής κτηνοτροφίας αλλά και ως ένα από τα μέτρα πρόληψης των ζημιών που προκαλούνται στην κτηνοτροφία από την αρκούδα και τον λύκο.

Η λειτουργία του κέντρου από το 1993 στην περιοχή του Νυμφαίου και του Αετού, συνδύασε τις ιδιαίτερες συνθήκες της περιοχής και το φυσικό πλούτο με την οργάνωση περιβαλλοντικών δράσεων.

¹⁷ Η χώρα μας έχει μέχρι σήμερα θεσμοθετήσει πολλές από τις Σημαντικές Περιοχές για τα Πουλιά της Ελλάδας, συγκεκριμένα 110 ως Ζώνες Ειδικής Προστασίας, σε εφαρμογή της κοινοτικής οδηγίας 79/409 για την προστασία της άγριας ορνιθοπανίδας. Δεδομένης της γεωγραφικής διασποράς, αλλά και των ιδιαιτεροτήτων των συγκεκριμένων περιοχών (πολλές από αυτές είναι βραχονησίδες ή απομακρυσμένες βουνοκορφές), δεν θεωρείται εφικτή η συστηματική παρακολούθηση των περιβαλλοντικών παραμέτρων σε κάθε μία ξεχωριστά, με βάση αυτόνομα προγράμματα επιστημονικής παρακολούθησης.

Σημ: Περιοδικό Οιωτός: Τριμηνιαία έκδοση της Ορνιθολογικής Εταιρείας Ελλάδας. Διανέμεται δωρεάν.

¹⁸ Ο κατ' εξοχήν γεωργικός νομός είναι Ν. Φλωρίνης με τα μεγαλύτερα ποσοστά γεωργικής γης και αρδευόμενων εκτάσεων. Είναι πολύ δύσκολο να πειστεί ο αγρότης, για την αναγκαιότητα μείωσης των χρησιμοποιούμενων φυτοφαρμάκων Πηγή: Γεωγραφία της Ελλάδας.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΠΕΙΛΕΣ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΛΙΜΝΩΝ

Οι σύγχρονες μορφές παραγωγής ενέργειας και καλλιέργειας των αγροκτημάτων, αποτελούν την μεγαλύτερη απειλή των λιμνών και των υδροβιοτόπων που τις περικλείουν. Πιο συγκεκριμένα:

➔ Οι αντλήσεις νερών από την ΔΕΗ για την λειτουργία των θερμοηλεκτρικών εργοστασίων. Τα τελευταία χρόνια έχουν σταματήσει, χωρίς όμως αυτή η ενέργεια να αποτελεί τροχοπέδη σε τέτοιου είδους καταστάσεις.

➔ Οι αρδευτικές γεωτρήσεις, οι οποίες έχουν αυξηθεί σε μέγιστο βαθμό, αποτελούν σήμερα τον κυριότερο κίνδυνο υπο-

βάθμισης του υδροφόρου ορίζοντα.

➔ Η εκτεταμένη χρήση φυτοφαρμάκων και λιπασμάτων έχει ως αποτέλεσμα την ρύπανση του υδροφόρου ορίζοντα και την καταστροφική επίδραση στην πανίδα και την χλωρίδα της περιοχής¹⁸.

➔ Η επέκταση των καλλιεργειών στις παρόχθιες περιοχές των λιμνών μειώνουν τις εκτάσεις των καλαμιών και των υγρών λιβαδιών.

➔ Τα αστικά λύματα, ελλείψει βιολογικών καθαρισμών στους δήμους, αποτελούν κύρια μορφή μόλυνσης των νερών των λιμνών. Η καύση των καλαμιώνων απειλεί την πανίδα που διαβιεί μέσα σε αυτές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

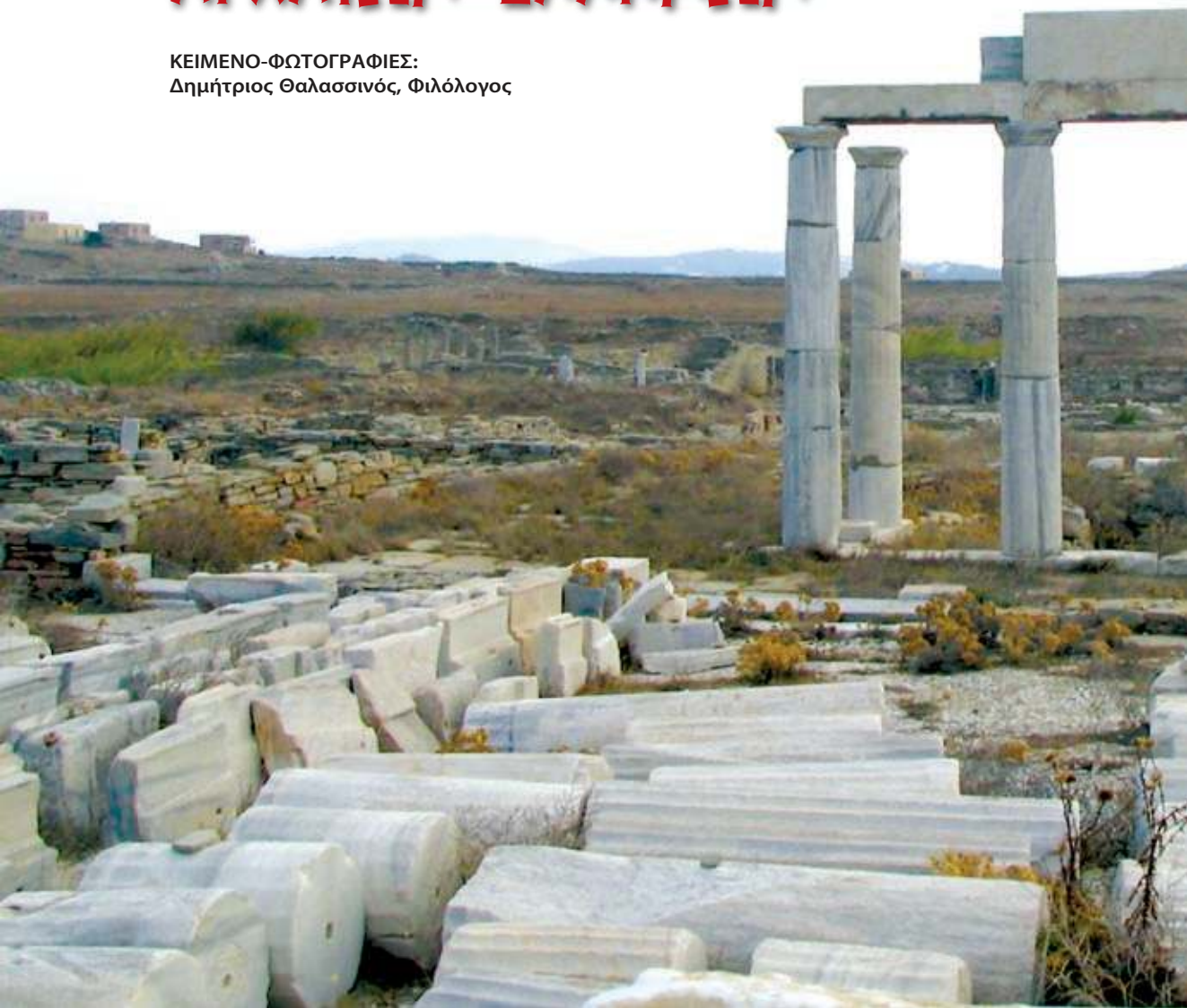
- Ⓜ Μια περιήγηση στον χρόνο και στον χώρο Δήμος Αμυνταίου (2005).
- Ⓜ "Αμύνταιο" του Θεμιστοκλή Λιάνη (1999).
- Ⓜ Εγκυκλοπαίδεια 2002.
- Ⓜ Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια των Νέων.
- Ⓜ "Πέτρες Φλώρινας" Πολυξένη Αδάμ Βελένη (2000).
- Ⓜ "Λίμνες Βεγορίτιδα και Πετρών" Δήμος Αμυνταίου (2004).
- Ⓜ "Φλωρινιώτικες πινελιές στον χώρο και στον χρόνο" Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ν. Φλώρινας (2003).
- Ⓜ Πρέσπες του Τάκη Χατζόπουλου (1966). Ντοκιμαντέρ με θέμα τη ζωή των κατοίκων της «εθνικά ευαίσθητης» αυτής βορειοδυτικής εσχαιάς της ελληνικής Μακεδονίας.
- Ⓜ "Οι πόλεμοι 1912-1913" Σ. Μελά.
- Ⓜ "Πέτρες Φλώρινας: Δώδεκα χρόνια Ανασκαφής" Πολυξένη Αδάμ Βελένη (1996).

Η ΔΗΛΟΣ:

ΤΟ ΙΕΡΟ ΝΗΣΙ ΤΩΝ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΚΕΙΜΕΝΟ-ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ:
Δημήτριος Θαλασσινός, Φιλολόγος

Χαίρε μάκαρ' ω Λητοί, επει τέκες αγλαά τέκνα
Απόλλωνά τ' άνακτα και Άρτεμιν ιοχέαιραν,
την μεν εν Ορτυγίη, τον δε κραναή ενί Δήλω,
κεκλιμένη προς μακρόν όρος και Κύνθιον
όχθον αγχοτάτω φοίνικος υπ' Ινωποίο ρεέθροις
(Όμηρ. Ύμν. εις Απόλλωνα, 14-18)

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Ο ταξιδιώτης που πλέει στο Αιγαίο πρέπει να πλησιάσει πολύ κοντά στη Δήλο, για να τη διακρίνει καθαρά μέσα στο γαλάζιο της θάλασσας. Και αυτό, όχι μόνο επειδή πρόκειται για μια μικρή βραχώδη έκταση που έχει μήκος 5 χλμ. και πλάτος 1.300μ., γυμνή από βλάστηση, σχεδόν επίπεδη, με ψηλότερο σημείο το ύψωμα του Κύνθου που δεν ξεπερνά τα 112μ., αλλά και γιατί τα πετρώματα που την αποτελούν, ιδιαίτερα ο γνεύσιος, έχουν την ιδιότητα να λάμπουν εκτυφλωτικά κάτω από τον ήλιο.

Έχοντας μια προνομιακή θέση στο κεντρικό Αιγαίο, στο μέσον διαφόρων θαλάσσιων οδών από Α. προς Δ. και από Β. προς Ν., η Δήλος διασώζει ίχνη κατοίκησης ήδη από την 3^η χιλιετία π.Χ. στην κορυφή του Κύνθου· ο παλαιότερος όμως οργανωμένος οικισμός τοποθετείται χρονολογικά στα μέσα της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ., στη μυκηναϊκή εποχή, και έχει επισημανθεί στην επίπεδη έκταση κοντά στο λιμάνι, εκεί όπου αργότερα ήταν το κέντρο του ιερού του Απόλλωνα. Εκτός από το οικοδομικό συγκρότημα που παλαιότερα εθεωρείτο «μέγαρο», δηλαδή κατοικία του άρχοντα, αποκαλύφθηκαν και δύο κτίρια με ιερό ίσως χαρακτήρα. Δυτικότερα, ένας άλλος ναός ήταν αφιερωμένος στην αδερφή του Απόλλωνα, την Άρτεμη.

Το σημαντικό αυτό ιερό κέντρο στην

αρχή της ανάπτυξης του είχε άμεση σύνδεση με έναν από τους λαμπρότερους θεούς του ολυμπιακού πάνθεου, τον Απόλλωνα, του οποίου μάλιστα η Δήλος θεωρήθηκε ως γενέθλιος τόπος, ιδιαίτερα αγαπητός στο νέο θεό:

Δήλιος Απόλλων κεκλήσεται, ουδέ τις άλλη / γαίαν τοςσόνδε θεώ περιλήσεται άλλω. (Καλλ., Ύμν. εις Δήλον, 269-270)

Μετά το 1000 π.Χ., με την έναρξη της ιστορικής περιόδου, διαμορφώθηκε το ολυμπιακό πάνθεο, στο οποίο περιελήφθησαν και παλαιότερες θεότητες, προϊστορικές, με νέα μορφή. Ο Απόλλωνας όμως, ο κατεχοχόν θεός που εκφράζει όλη τη μεγαλοσύνη του ελληνικού πολιτισμού και την καθαρότητα του ελληνικού πνεύματος, δεν ήταν δυνατό παρά να γεννηθεί σε έναν τόπο όπου οι σκιές και το σκοτάδι δεν έχουν θέση: *Χρύσεά τοι τότε*

πάντα θεμείλια γείνετο, Δήλε, / χρυσώ δε τροχόεσσα πανήμερος έρρεε λίμνη, / χρύσειον δ' εκόμησε γενέθλιον έρνος ελαίης, / χρυσώ δε πλημύρε βαθύς Ινωπός ελιχθείς. (Καλλ., Ύμν. εις Δήλον, 260-263)

Και σε αυτόν τον φυσικά φωτεινό τόπο ο νέος θεός αποκτά χαρακτηριστικά που ταιριάζουν απόλυτα με το περιβάλλον. Μόλις γεννιέται παίρνει στα χέρια την κιθάρα και το τόξο και στις γιορτές του κύρια θέση έχουν η μουσική και ο *ει μοι κίθαρίς τε φίλη και καμπύλα τόξα.* (Όμηρ. Ύμν. εις Απόλλωνα, 131).

Η Δήλος επομένως, τόπος του νέου θεού, έγινε και τόπος ιερός των νέων φύλων που επικράτησαν στην περιοχή του Αιγαίου. Ήδη στην Οδύσσεια και στον Όμηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα, που γράφτηκαν γύρω στο 700 π.Χ., η Δήλος αναφέρεται ως ονομαστό ιερό

κέντρο των Ιώνων, οι οποίοι διάλεξαν αυτό το αστραφτερό βραχονήσι για τις συναντήσεις τους, τη μεγάλη σύνοδο των Ιώνων, που τους ένωνε κοπώ από τη φωτισμένη βοήθεια του θεού για τα κοινά τους συμφέροντα και ενδιαφέροντα: *ένθα τοι ελκεχίτωνες Ιάονες ηγερέθονται αυτοίς συν παίδεσσι και αιδοίης αλόχοισιν.* (Όμηρ. Ύμν. εις Απόλλωνα 147-148).

Σε έναν τόπο με μεγάλη φήμη, φυσικό είναι να θέλουν όλοι, πόλεις ή άνθρωποι, να προβληθούν και να αναδειχθούν. Πρώτοι, νωρίς τον 7^ο αιώνα π.Χ., επικράτησαν οι Νάξιοι στολίζοντας το ιερό με οικοδομήματα και κολοσσιαία μνημεία, ορισμένα από τα οποία έχουν σχεδόν ταυτιστεί με τη Δήλο: ο κολοσσιαίος κούρος και η σειρά των λεόντων, που εστραμμένοι προς την Ανατολή ατενίζουν την ιερή λίμνη, τροχοειδή (Θέογν, Έλεγ. Α, στ. 7. Ηρόδ. ΙΙ 170) όπως αναφέρεται στις αρχαίες πηγές, και το φοίνικα, κάτω από τον οποίο είδε το φως της ζωής ο Φοίβος Απόλλωνας, και με την παρουσία τους μεταδίδουν ακόμη και σήμερα αυτό που θέλησαν να επιβάλουν οι ανάθετες στους προσκυνητές: δέος που προέρχεται από τον ισχυρότερο κόσμο των θεών.

Στο δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. επικρατεί καλλιτεχνικά η Πάρος, αλλά τελικά είναι η Αθήνα που εποφθαλμιά την κυρίαρχη θέση, την οποία και παίρνει. Ήδη από τον Πεισίστρατο (δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ.) ιδρύεται ο πρώτος ναός του Απόλλωνα, ο πώρινος, και πραγματοποιείται η πρώτη κάθαρση, δηλαδή η απομάκρυνση των ταφών από το χώρο του κεντρικού ιερού. Η ενέργεια αυτή παρουσιάστηκε ως θεϊκή εντολή, αλλά στην πραγματικότητα είχε πολιτικά αίτια - οι Αθηναίοι ήθελαν να επιβληθούν στο Αιγαίο και να εκμεταλλευθούν το

πλούσιο ιερό του Απόλλωνα. Δηλαδή, οι Δήλιοι μην έχοντας προγονικούς τάφους δεν είχαν και πατρίδα, επομένως δεν είχαν δικαιώματα στη Δήλο. Στις αρχές του 5^{ου} αιώνα, μετά την πτώση των Πεισιστρατιδών και την εισβολή των Περσών (490 π.Χ.), η Δήλος φεύγει από την επιρροή των Αθηναίων, αλλά παράλληλα παρακαμάζουν και οι λαμπρές «θεωρίες» (ιερές αποστολές των ελληνικών πόλεων στα μεγάλα πανελλήνια ιερά) με τις αντίστοιχες γιορτές, γιατί στο μεταξύ οι Ίωνες της Μικρής Ασίας έχουν υποδουλωθεί στους Πέρσες, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα τη διάλυση της παλαιάς ιωνικής αμφικτιονίας στη Δήλο. Με τη νίκη όμως των Ελλήνων κατά των Περσών, οι Αθηναίοι αναλαμβάνουν και πάλι την ηγεμονία των ελληνικών πόλεων και ιδρύουν το 478 π.Χ. την Αθηναϊκή Συμμαχία με έδρα τη Δήλο, όπου φυλάσσεται και το κοινό ταμείο, και η Δήλος ξαναγίνεται το κέντρο της ιωνικής αμφικτιονίας, αλλά κάτω από τον άμεσο έλεγχο των Αθηναίων. Τότε άρχισε να οικοδομείται από τους Δήλιους ένας περιπτερος ναός αφιερωμένος στον Απόλλωνα, γνωστός ως μέγας ναός. Το 456 π.Χ. οι Αθηναίοι μεταφέρουν το ταμείο της αμφικτιονίας στην Ακρόπολη των Αθηνών και το 426/5 π.Χ. προχωρούν στη ριζική κάθαρση της Δήλου: όλοι οι τάφοι που υπήρχαν στο νησί ανοίχτηκαν, το περιεχόμενό τους μεταφέρθηκε στην αντικρινή μικρή νήσο Ρήνεια, σε έναν κοινό τάφο, και απαγορεύθηκε στους Δηλίους όχι μόνο να πεθαίνουν, αλλά και να γεννιούνται στο ιερό νησί - η ανατολική ακτή της Ρήνειας, απέναντι από το ιερό, μετατρέπεται έτσι σε ένα απέραντο νεκροταφείο.

Στην περίοδο της αθηναϊκής ηγεμονί-

ας αρχίζει για τη Δήλο νέα εποχή ακμής, αφού η παλαιά γιορτή παίρνει νέα μορφή και μαζί με την ετήσια καθιερώνεται και μια άλλη, κάθε τέσσερα χρόνια (πεντετηρίς). τότε χτίζεται ο δεύτερος ναός του Απόλλωνα, ο αμφιπρόστυλος. Κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αιώνα π.Χ. η Δήλος είναι κάτω από την αθηναϊκή κυριαρχία, αλλά στο τέλος του αιώνα οι Αθηναίοι χάνουν τη ναυτική τους υπεροχή και η Δήλος περνά στην επιρροή των Μακεδόνων, που την κηρύσσουν το 314 π.Χ. ελεύθερη και ανεξάρτητη, καθεστώς που συνεχίζεται έως το 166 π.Χ., όταν το νησί καταλαμβάνεται από τους Ρωμαίους. Στο διάστημα αυτό η Δήλος γνωρίζει μια νέα άνθηση και μάλιστα πιθανολογείται ότι τότε αποπερατώνεται ο μέγας ναός.

Το 166 π.Χ. η Δήλος κηρύσσεται από τους Ρωμαίους ελεύθερο λιμάνι και παραχωρείται πάλι στους Αθηναίους. Την εποχή αυτή μετατρέπεται σε μεγάλο εμπορικό κέντρο στο Αιγαίο και είναι πλέον ένας από τους μεγαλύτερους διαμετακομιστικούς σταθμούς σιτηρών και άλλων εμπορευμάτων από τη Χερσόνησο του Εύξεινου Πόντου στα βόρεια μέχρι τη Νουμιδία στα νότια και από τη Μικρά Ασία στη Συρία και την Αίγυπτο. Ο Στρά-

βων (X 5,4) τη θεωρεί ως σημαντικό κέντρο για το εμπόριο δούλων, γεγονός που ενέπνευσε το σύγχρονο Έλληνα συγγραφέα, το Ροδή Ρούφο, να περιγράψει πολύ παραστατικά σχετικές σκηνές στο μυθιστόρημα του «Οι Γραικύλοι».

Γύρω από το ιερό αναπτύσσεται τώρα, ιδιαίτερα στο πρώτο μισό του 2^{ου} αιώνα π.Χ., μια μεγάλη πόλη, στην οποία ζουν περί τους 30.000 άνθρωποι, οι οποίοι ήρθαν να εγκατασταθούν σε αυτό το πλούσιο λιμάνι από όλες τις περιοχές γύρω από τη λεκάνη της Μεσογείου: από την κυρίως Ελλάδα, την Ιταλία, την Αίγυπτο, τη Συρία, τη Φοινίκη, την Παλαιστίνη. Μέσα σε αυτό το κοσμοπολίτικο κλίμα, φυσικό είναι να εμφανιστούν και να ανθίσουν στη Δήλο πλήθος ξένων, μη ελληνικών θρησκειών, ιδιαίτερα ανατολικής προέλευσης.

Η νέα μεγάλη δύναμη που κάνει την εμφάνισή της στο 2^ο αιώνα π.Χ. είναι η Ρώμη, με την οποία συμμαχεί η Δήλος, από αντίθεση προς την Αθήνα. Δυστυχώς το αποτέλε-

Η Ιερά Οδός
με τη Στοά του Φιλίππου (δεξιά)
και τη νότια Στοά (αριστερά). Αναπαράσταση

Το θέατρο

της συμμαχίας αυτής ήταν ολέθριο για τη Δήλο, γιατί το 88 π.Χ. ο Μιθριδάτης, βασιλιάς του Πόντου και σύμμαχος των Αθηναίων, επιτίθεται στη Δήλο, που τη θεωρεί σημαντικό στρατηγικό σημείο αλλά και εμπορικό κέντρο των Ρωμαίων, και την καταστρέφει, σκοτώνοντας περί τους 20.000 ανθρώπους. Οι Ρωμαίοι έκαναν μια προσπάθεια να επουλώσουν κάπως τις πληγές της άλλοτε ένδοξης πολιτείας αλλά οι λεγόμενοι Μιθριδατικοί πόλεμοι συνεχίστηκαν, και το 69 π.Χ. οι πειρατές του Αθηνόδωρου, συμμάχου του Μιθριδάτη, εξαφάνισαν κάθε ίχνος ζωής από το νησί. Από τότε η Δήλος έπαψε οριστικά να συγκαταλέγεται ανάμεσα στα σπουδαία εμπορικά κέντρα του Αιγαίου. Οι χριστιανικοί χρόνοι βρήκαν ένα φτωχό οικισμό που οι κάτοικοί του φυτοζωούσαν, ώσπου στο τέλος του 5^{ου} αιώνα μ.Χ. τα οδοιπορικά χαρακτηρίζουν τη Δήλο «άδηλο».

Στον μεσαίωνα η Δήλος ήταν ένας τόπος ερειπωμένος, στον οποίο, επειδή διακρίνονταν ερείπια από μάρμαρο, πήγαιναν από όλα τα γύρω νησιά και έπαιρναν υλικό για οικοδόμηση ή, το χειρότερο, για παραγωγή ασβέστη, με αποτέλεσμα από τη λαμπρή πόλη και το ιερό της να μη μείνουν στην καλύτερη περίπτωση παρά τα κάτω τμήματα των οικοδομών, στη χειρότερη μόνο οι θεμελιώσεις. Η μεγαλύτερη καταστροφή έγινε χαμηλά προς τη θάλασσα, δηλαδή στο ιερό, από όπου ήταν και πιο εύκολη η μεταφορά των μαρμάρων, ενώ διατηρήθηκαν σε σημαντικό ύψος οι οικοδομές στις πλαγιές των λόφων που το περιβάλλουν.

Για την εικόνα που παρουσίαζε το άλλοτε σπουδαίο ιερό κέντρο των Ιώνων, συγκλονιστικά εύγλωττα είναι τα σχέδια των περιηγητών που άρχισαν να περιδιαβάζουν το Αιγαίο ήδη από το 15^ο αιώνα

και συνήθως εντυπωσιάζονταν από τον κολοσσιαίο κούρο των Ναξίων που, παρόλο το διαμελισμό του, εξακολουθούσε να δεσπόζει στο χώρο.

Οι ανασκαφές άρχισαν από Έλληνες και Γάλλους αρχαιολόγους το 1872 και συνεχίστηκαν από το 1873 έως σήμερα μόνο από τους Γάλλους δια της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών. Έχει ανασκαφεί το ιερό του Απόλλωνα και το μεγαλύτερο μέρος της πόλης, με τις διάφορες συνοικίες της και τα δημόσια κτίρια. Η Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία από το 1985 ασχολείται με τη συντήρηση και αναστύλωση των αρχαίων μνημείων αλλά και με τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου.

Οι ανασκαφικές έρευνες έφεραν στο φως μεγάλο αριθμό γλυπτών και γενικότερα έργων πλαστικής και λιγότερο κεραμικών. Τα πρώτα μεγάλα γλυπτά που βρέθηκαν μεταφέρθηκαν στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας, όπως το ανάθημα της Νικάνορας (αρ. κατ. 46), η Νίκη του Αρχέρμου (αρ. κατ. 76), ο Διαδούμενος, αντίγραφο έργου του Πολυκλείτου, γλύπτη του 5^{ου} αιώνα π.Χ. (αρ. κατ. 101), η Αφροδίτη με τον Πάνα (αρ. κατ. 125) κ.ά. Γρήγορα όμως προέκυψε η ανάγκη ίδρυσης τοπικού μουσείου για τη στέγαση των θησαυρών που έφερνε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη. Για το λόγο αυτό, ιδρύθηκε το 1904 το Μουσείο της Δήλου με δαπάνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Ήταν ένα μικρό, ταπεινό κτίριο, το οποίο ύστερα από σειρά επεκτάσεων, προσθηκών και μετατροπών κατέληξε στη σημερινή του μορφή.

Τη σημαντικότερη έκφραση της ελληνικής καλλιτεχνικής δημιουργίας στην αρχαιότητα αποτελεί η ελληνική πλα-

στική, που στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. αρχίζει να κάνει την εμφάνισή της με έργα μεγάλης κλίμακας· έως τότε, από την αρχή της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ., γλυπτά έργα υπάρχουν μόνο στη μικροτεχνία, που ήταν η μόνη μορφή με την οποία εκφράζονταν πλαστικά οι καλλιτέχνες, χρησιμοποιώντας φυσικά όχι τόσο σκληρό υλικό όπως το μάρμαρο, αλλά διάφορα άλλα, κυρίως τον πηλό και το χαλκό, αλλά και το ξύλο και το κόκαλο. Στα πρώτα έργα της μεγάλης πλαστικής απουσιάζει η πλαστικότητα και οι μορφές είναι σχεδόν επίπεδες. Στην περίοδο αυτή επικρατούν δύο τύποι: ο κούρος (γυμνός νέος) και το γυναικείο αντίστοιχό του, η ντυμένη κόρη. Στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. είναι συνηθέστερα τα αγάλματα των κούρων, που είναι αναθήματα στο θεό· μετά τα μέσα του αιώνα πληθαίνουν και τα αγάλματα των κορών, των οποίων η ενδυμασία προς το τέλος του αιώνα γίνεται πλουσιότερη σε πτυχές και περισσότερο διακοσμητική. Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι αποδίδονταν χρωματικά όχι μόνο οι πτυχώσεις των ενδυμάτων αλλά και κάθε είδους διακοσμητικό στοιχείο, τόσο στα γλυπτά όσο και στα αρχιτεκτονικά μνημεία.

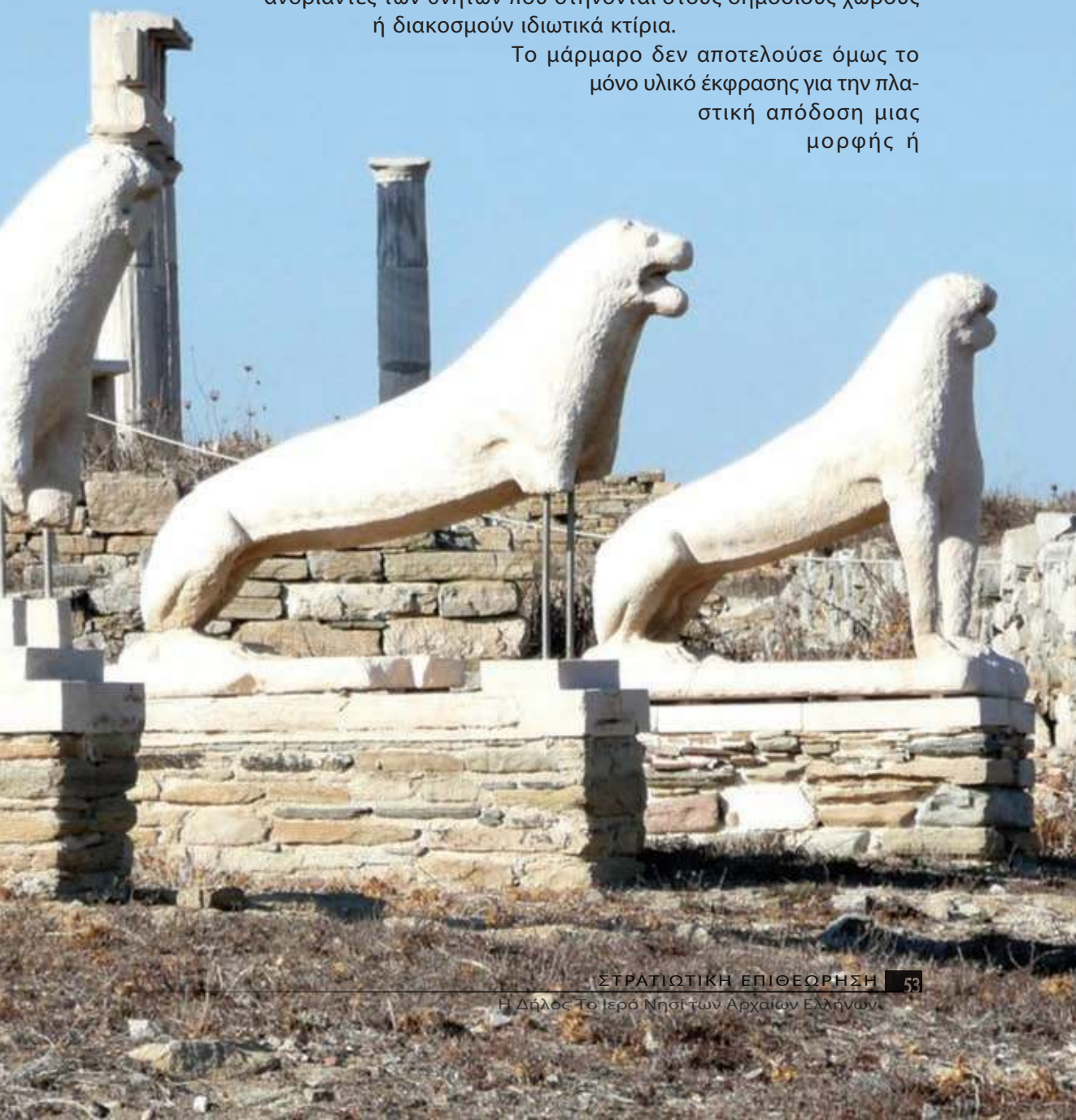
Στο τέλος του 6^{ου} αιώνα π.Χ. οι κούροι αποκτούν σωματικότητα και γίνεται έντονη η αίσθηση μιας εσωτερικής δύναμης για κίνηση, που αποπνέουν τα έργα αυτά στην ύστερη αρχαϊκή εποχή. Στις κόρες παρατηρούνται περίπου τα ίδια χαρακτηριστικά με επιπλέον την πλουσιότερη και περίτεχνη απόδοση των πτυχώσεων των ενδυμάτων τους, όπως ήδη αναφέρθηκε.

Ο 5^{ος} αιώνας π.Χ. βρίσκει τους γλύπτες γνώστες της τέχνης τους αλλά και του ανθρώπινου σώματος. Οι μορφές πλέον

παριστάνονται σε έντονη κίνηση που αναδεικνύει και τονίζει τα γυμνασμένα σώματα νέων ανθρώπων που αποτελούν το ιδανικό της εποχής. Η ώρα της κλασικής τελειότητας στην ελληνική πλαστική έχει φτάσει.

Στην ελληνιστική εποχή τα έργα δεν περιορίζονται σε αφιερώματα στους ναούς αλλά και στη διακόσμηση των σπιτιών και των δημόσιων χώρων. Οι ελληνιστικές δημιουργίες χαρακτηρίζονται από την ελευθερία των κινήσεων και το φυσιοκρατικό χαρακτήρα. Οι καλλιτέχνες τώρα, όταν απεικονίζουν τα αγάλματα των θεών, εμπνέονται πολλές φορές από τα παλαιότερα έργα της κλασικής εποχής και κυρίως του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Πρωτότυπη δημιουργία της εποχής είναι οι ανδριάντες των θνητών που στήνονται στους δημόσιους χώρους ή διακοσμούν ιδιωτικά κτίρια.

Το μάρμαρο δεν αποτελούσε όμως το μόνο υλικό έκφρασης για την πλαστική απόδοση μιας μορφής ή

ενός σχήματος. Ο χαλκός ήταν ένα από τα πιο ελκυστικά υλικά μετά το μάρμαρο και τα εργαστήρια χαλκοπλαστικής πολλά και μερικά ιδιαίτερα γνωστά για την εξαιρετη ποιότητα των προϊόντων τους. Σε αυτή τη δεύτερη κατηγορία φαίνεται ότι ανήκαν και τα εργαστήρια της Δήλου, που ήταν διάσημη ως κέντρο χαλκοπλαστικής.

Έργα πλαστικής γίνονταν και σε πηλό, σε μικρή κλίμακα βέβαια, ήδη από τα μυκηναϊκά χρόνια. Στη Δήλο σώζονται αγαλματίδια, ειδώλια όπως είναι γνωστά, σε μεγάλο αριθμό, από το αρχαϊκό Ηραίο αλλά και από την ελληνιστική πόλη, ιδιαίτερα από τις κατοικίες. Τα αρχαϊκά ειδώλια και οι γυναικείες προτομές είχαν αναθηματικό χαρακτήρα (προσφορές στο ιερό της μεγάλης θεάς Ήρας), ενώ τα αντίστοιχα της ελληνιστικής εποχής προέρχονται κυρίως από τις κατοικίες και συνδέονται άμεσα με τον ιδιωτικό βίο και την οικιακή λατρεία.

Σε άμεση σχέση με τη μεγάλη πλαστική είναι επίσης και τα πήλινα σφραγίσματα, οι μήτρες, των οποίων συνήθως αναπαράγουν έργα και τύπους της πλαστικής της εποχής και αποτελούν σημαντική πηγή πληροφοριών για πλήθος δημιουργιών που σώθηκαν έως σήμερα. Από μήτρες επίσης γίνονταν στον πηλό μικρογραφικές μορφές ανθρώπινες ή από την πανίδα και τη χλωρίδα, ακόμα και γεωμετρικά σχέδια που χρησιμοποιούνταν για να διακοσμήσουν την εξωτερική επιφάνεια αγγείων και σκευών καθημερινής χρήσης στους ελληνιστικούς χρόνους.

Ένας άλλος τρόπος καλλιτεχνικής έκφρασης και φυσικά ο πρώτος με τον οποίο ο άνθρωπος προσπάθησε να μεταδώσει μηνύματα είναι στην αρχή η σχεδίαση σε λεία επιφάνεια και αργότερα η ζωγραφική με χρώματα σε διάφορες επιφάνειες. Η κεραμική, επειδή σώθηκε σε μεγάλη αφθονία, αποτελεί και την ουσιαστική μαρτυρία των σχεδιαστικών τάσεων κατά τη γεωμετρική, την αρχαϊκή και την κλασική εποχή. Δυο από τα κέντρα κεραμικής, που ήταν και τα μεγαλύτερα και μακροβιότερα, ήδη από την αρχή της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ., ήταν η Αθήνα και η Κόρινθος, ενώ στα γεωμετρικά χρόνια έως τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. λειτουργούσαν και βρίσκονταν σε μεγάλη ακμή διάφορα κυκλαδικά

εργαστήρια, που όλα σχεδόν έστελναν προϊόντα τους στο μεγάλο ιωνικό ιερό του Απόλλωνα.

Χάρη στα έργα της ελληνιστικής εποχής, πληθαίνουν οι γνώσεις μας για τη μεγάλη ζωγραφική, και στη Δήλο έχουμε αρκετά αποσπάσματα από τη ζωγραφική διακόσμηση των οικιών, καθώς και σημαντικά δείγματα από τον ψηφιδωτό διάκοσμο των δαπέδων.

Ένα από τα σπουδαιότερα όμως χαρακτηριστικά της μεγάλης αυτής πόλης είναι το πλήθος μαρτυριών που μας διέσωσε για την ιδιωτική ζωή των κατοίκων της. Στο Μουσείο, ενδεικτικά μόνο, εκτίθενται δείγματα κάθε είδους και υλικού από όλο αυτό τον πλούτο: κλίνες, τραπέζια με τα τραπεζοφόρα τους, καθίσματα, ηλιακά ρολόγια, μέτρα βάρους και υγρών («σηκώματα»), οικιακά σκεύη, φωτιστικά σκεύη, είδη εσωτερικής διακόσμησης αλλά και καλλωπισμού από διάφορα υλικά: πολύτιμο και κοινό μέταλλο, ελεφαντοστό κ.ά.

ΔΗΛΟΣ

Στα ερείπια της Δήλου, το άγονο, ξερό νησάκι μέσα στις Κυκλάδες, που επέλεξε ο Απόλλωνας για τόπο γέννησης και ιερό του χώρο, αντικατοπτρίζεται μια εξαιρετικά ταραγμένη ιστορία: οι μαρτυρίες των διαφορετικών εποχών και ρυθμών επικαλύπτονται σε μια συγκεχυμένη αφθονία.

«Χαίρ', ω θεοδμάτα, λιπαροπλοκάμου παιδεοσι
Λατούς ιμεροέστατον έρνος, πόντου θύγατερ, χθονός
ευρείας ακίνητου τέρας, αν τε βροτοί Δάλον
κικλήσκοισιν, μάκαρες δ' εν Ολύμπω τηλέφαντον
κυανέας χθονός άστρον.»
(Πίνδαρος, Προσωδ. 78-79)

Οι μυκηναϊκοί τάφοι λατρεύονταν ως την ελληνιστική εποχή. Όπως και σε άλλους τόπους (Θέρμος, Ολυμπία) αυτά τα άφθονα λείψανα συνετέλεσαν στην ιερότητα του χώρου. Οι Ίωνες μετανάστες, και περισσότερο από όλους οι Νάξιοι, ίδρυσαν από τις αρχές της πρώτης χιλιετίας ιερά για τα δίδυμα αδέρφια που γεννήθηκαν εκεί, τον Απόλλωνα και την Άρτεμη, για τη μητέρα τους Λητώ, για τη Δήμητρα, την Ήρα και τέλος για τον Δία και την Αθηνά, στην κορυφή του χαρακτηριστικού όρους Κύνθος, που δεσπόζει στο νησί. Αν κοιτάξουμε γύρω μας από εκεί πάνω θα αντιληφθούμε, για ποιο λόγο έγινε λατρευτικό κέντρο αυτή η «άγονη, περιτριγυρισμένη από θάλασσα Δήλος». Τα καθαρά περιγράμματα των Κυκλάδων περιβάλλουν το νησάκι της Δήλου σαν σε κυκλικό χορό: η Νάξος και η Πάρος, η Σίφνος, η Σέριφος, η Κύθνος, η Σύρος, η Τήνος και η Μύκονος. Παράλληλα αποκτά κανείς μια γενική εικόνα του συγκροτήματος των ανασκαφών. Αν κοιτάξει κανείς προς τα βορειοδυτικά βλέπει το λιμάνι - που εν μέρει έχει καλυφθεί από τη θάλασσα - μέσα στο οποίο έρχονταν

Οίλος του Ναξίου (Ανατολική όψη). Αναπαράσταση

Το σύνολο των Ναξίων: Οίκος (590-580 π.Χ.), Πρόπυλο (τέλη 6^{ου} αιώνα π.Χ.) και στοά (540/530 π.Χ.). Αναπαράσταση

κάποτε οι πρεσβείες. Μπροστά του διαγράφεται μια μεγαλόπρεπη λεωφόρος, πλακωμένη από ελληνιστικές στοές, και μπροστά της το μεγάλο τετράγωνο της αγοράς. Η λεωφόρος οδηγεί (προς τα δεξιά) στο δωρικό πρόπυλο του τεμένους του Απόλλωνα και της Άρτεμης, στο κέντρο του οποίου διακρίνονται καθαρά τα θεμέλια του μεγαλύτερου από τους τρεις ναούς του Απόλλωνα. Στα βόρεια, μετά την αγορά μιας ιταλικής συντεχνίας εμπόρων που περιστοιχίζεται από στοές, ακολουθούσε το αρχαίο ιερό της Λητούς. Από την αγορά ξεκινούσαν τα στενά, ακανόνιστα δρομάκια της ελληνιστικής πόλης και ανέβαιναν στην πλαγιά. Στην κορυφή της, σε ένα μικρό άνδρηο βρισκόταν ένας ναός της Ήρας, κτισμένος ήδη από τον 7^ο αιώνα. Κοντά του εγκαταστάθηκε σε μια συγκριτική εποχή (στον 2^ο αιώνα) ένας χώρος αιγυπτιακών θεοτήτων. Ο μικρός, κομψός πρόστυλος ναός με την εκθαμβωτική δωρική μαρμάρινη πρόσοψή του μπροστά στους επιχρισμένους πλευρικούς τοίχους ήταν αφιερωμένος στη λατρεία της Ίσιδας. Δεν μπορούμε να ασχοληθούμε με τον ατέλειωτο αριθμό των υπόλοιπων λειψάνων που βρίσκονται διασκορπισμένα πάνω στο μοναδικής ιδιομορφίας νησάκι, δηλαδή με το θέατρο, το στάδιο, τα πολλά μικρότερα ιερά, την παλαίστρα και το γυμνάσιο. Πρέπει να περιοριστούμε στον χώρο του Απόλλωνα.

Πάνω σε ένα άνδρηο, που γειτνιάζει άμεσα με τη θάλασσα βρισκόταν το αρχαιότερο λατρευτικό κέντρο που φαίνεται πως ήταν στενά συνδεδεμένο με προελληνικά κτίσματα. Αποκαλύφθηκαν λείψανα του μυκηναϊκού μεγάρου του ηγεμόνα και ενός στενόμακρου λατρευτικού κτιρίου (για την Άρτεμη): Ένας

μικρότερος ναός Γ ήταν αφιερωμένος ίσως ήδη από τη μυκηναϊκή εποχή στη λατρεία του Απόλλωνα. Από τον 8^ο ως τον 6^ο αιώνα ο χώρος που έχει επεκταθεί παίρνει μια καθαρά ανατολικο-ιωνική όψη. Από τον 7^ο αιώνα σώζεται ένας ναός από γνεύσιο αφιερωμένος στην Άρτεμη που ιδρύθηκε στη θέση του μυκηναϊκού λατρευτικού κτίσματος, ενώ στην πρόσοψη και, όπως πιστεύω, στην πίσω όψη, προστέθηκε μια στοά. Από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα, σώζεται ένα περίεργο κτίσμα: ο λεγόμενος Οίκος των Ναξίων. Πρόκειται για ένα επίμηκες τετράγωνο οικοδόμημα με τοίχους από μεγάλους λίθους γρανίτη. Στη δυτική πλευρά υπήρχε ο πρόναος με την είσοδο (με τρεις κίονες «εν παραστάσι» και προκείμενες βαθμίδες). Στα μέσα του 6^{ου} αιώνα προστέθηκαν μια δεύτερη πόρτα στην ανατολική όψη και ένα μαρμάρινο προστώο, δημιουργώντας έτσι έναν χώρο για συγκεντρώσεις (*loggia*). Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια σειρά από οκτώ κίονες, που έφεραν στο μέσο του σηκού την μαρμάρινη στέγη. Η βάση τους - ένας απλός ψηλός μαρμάρινος κύλινδρος - μαρτυρά την αρχική μορφή αυτού του αρχιτεκτονικού μέλους, που διαφοροποιήθηκε αργότερα. Εδώ πατούσαν οι ραβδωμένοι μαρμάρινοι κορμοί των πιο ραδινών κίωνων που μας είναι γνωστοί από κτίριο (κάτω διαμ. 37,6μ., ύψος περίπου 5,00μ. ή 13,3 κάτω διαμ.). Παράλληλα σώζονται σπαράγματα από ελικωτά κιονόκρανα, τα οποία έχουν ήδη πάρει τη κανονική μορφή τους. Αυτοί οι κίονες έφεραν μαρμάρινα οριζόντια δοκάρια και από πάνω τεγίδες, σφηκίσκους και κεραμίδια της στέγης, όλα κατασκευασμένα από μάρμαρο. Ο Νάξιος Βύζης

επινόησε πρώτος μαρμάρινα κεραμίδια και θεωρείται ο αρχιτέκτονας. Έτσι στις Κυκλάδες, όπου ως τότε κυριαρχούσε ο τύπος της επίπεδης στέγης, εισάγεται η εκφραστική αετωματική στέγη, σαν ιερό σύμβολο, ενώ αποκτά μια ιδιαίτερη σημασία χάρη στο μάρμαρο, την πέτρα των θεών. Η ζώνη των δοκαριών καλύφθηκε εξωτερικά με μαρμάρινες πλάκες, μια προδρομική μορφή της νησιωτικής ζωφόρου, που αργότερα περιβάλλει σαν ανάγλυφη ταινία το κτίριο.

Ο τύπος του κλειστού οίκου είναι ήδη γνωστός ως Θησαυρός στους Δελφούς και στην Ολυμπία, ωστόσο εμφανίζεται συχνά, ειδικά στα πρώιμα αρχαϊκά χρόνια, ως ναός. Για τον προορισμό του Οίκου των Ναξίων δεν γνωρίζουμε τίποτα με βεβαιότητα. Ίσως να περιείχε αναθήματα, ίσως να προοριζόταν για τελετουργικές συγκεντρώσεις και συμπόσια. Κάτω από το νεότερο μαρμάρινο δάπεδο και εκατέρωθεν των κεντρικών κίωνων, ανακαλύφθηκαν αυλακίες, συμφωνά με τις οποίες θεωρήθηκε πως υπήρχε ένας πρόδρομος του κτίσματος, με δύο σειρές από οκτώ κίονες, το μεσαίο κλίτος του οποίου θα είχε μόλις 2μ. πλάτος. Ωστόσο, πρόκειται με βεβαιότητα για οπές του σκελετού που χρησιμοποιήθηκε για το στήσιμο των μαρμάρινων κίωνων και της στέγης.

Ο Οίκος βρίσκεται δίπλα σε ένα αρχαιότερο τεράστιο αφιέρωμα των Ναξίων: ένα κολοσσιαίο, ύψους περίπου 9 μ., μαρμάρινο άγαλμα του Απόλλωνα. Αυτό το άγαλμα, καθώς και η σειρά από εννέα μεγάλα, δαιμονικά λιοντάρια που φρουρούν την τελετουργική οδό στην περιοχή του Λητώου, δείχνουν πόσο τολμηρά και ανεπιφύλακτα οι δημιουργοί τέτοιων έργων πραγματοποίησαν γύρω

στα τέλη του 7^{ου} αιώνα μια καινούργια έννοια της μνημειακότητας. Αντίθετα η σύγχρονη αρχιτεκτονική ήταν λιτή, ως την ανέγερση των τριών ιωνικών δίπτερων ναών (Σάμος, Έφεσος, Δίδυμα), οι οποίοι ξεπήδησαν από το ίδιο πνεύμα.

Ο Οίκος βρίσκεται στη θέση της παλαιότερης εισόδου του ιερού. (Η ύπαρξη πρόσβασης στον 8^ο και τον 7^ο αιώνα από τα βόρεια θεωρείται απίθανη.) Έτσι οι Νάξιοι διαμόρφωσαν ολόκληρη την είσοδο με ένα πρόπυλο (γύρω στο 570, ανανεώθηκε στα τέλη του 6^{ου} αιώνα) και μια στοά σχήματος L (τρίτο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα) σε ένα σύνολο που παραπέμπει στα αθηναϊκά Προπύλαια και τις πτέρυγες τους.

Στο τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα ο Απόλλωνας απέκτησε έναν πιο επιβλητικό, αν και μικρό ακόμα ναό. Ο απλός πώρινος ναός, ο οποίος θα πρέπει να ήταν δωρικός ναός «εν παραστάσι», διαστάσεων 10,11x15,70μ., ιδρύθηκε προφανώς από ντόπιο, λιτό πωρόλιθο - που χρησιμοποιήθηκε και στην Αθήνα - και αποτέλεσε αφιέρωμα των γιων του Πεισίστρατου. Στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα, ο Τεκταίος και ο Αγγελίων κατασκεύασαν ένα τεράστιο, ύψους 4-5μ. άγαλμα του Απόλλωνα, από ξύλινο πυρήνα με επένδυση χρυσού ελάσματος («σφυρήλατον»). Ο «πώρινος ναός» προοριζόταν γι' αυτό το κολοσσιαίο άγαλμα. Παλαιότερα θα υπήρχε ίσως στην ίδια θέση ένας πρώιμος αρχαϊκός ναός Χ.

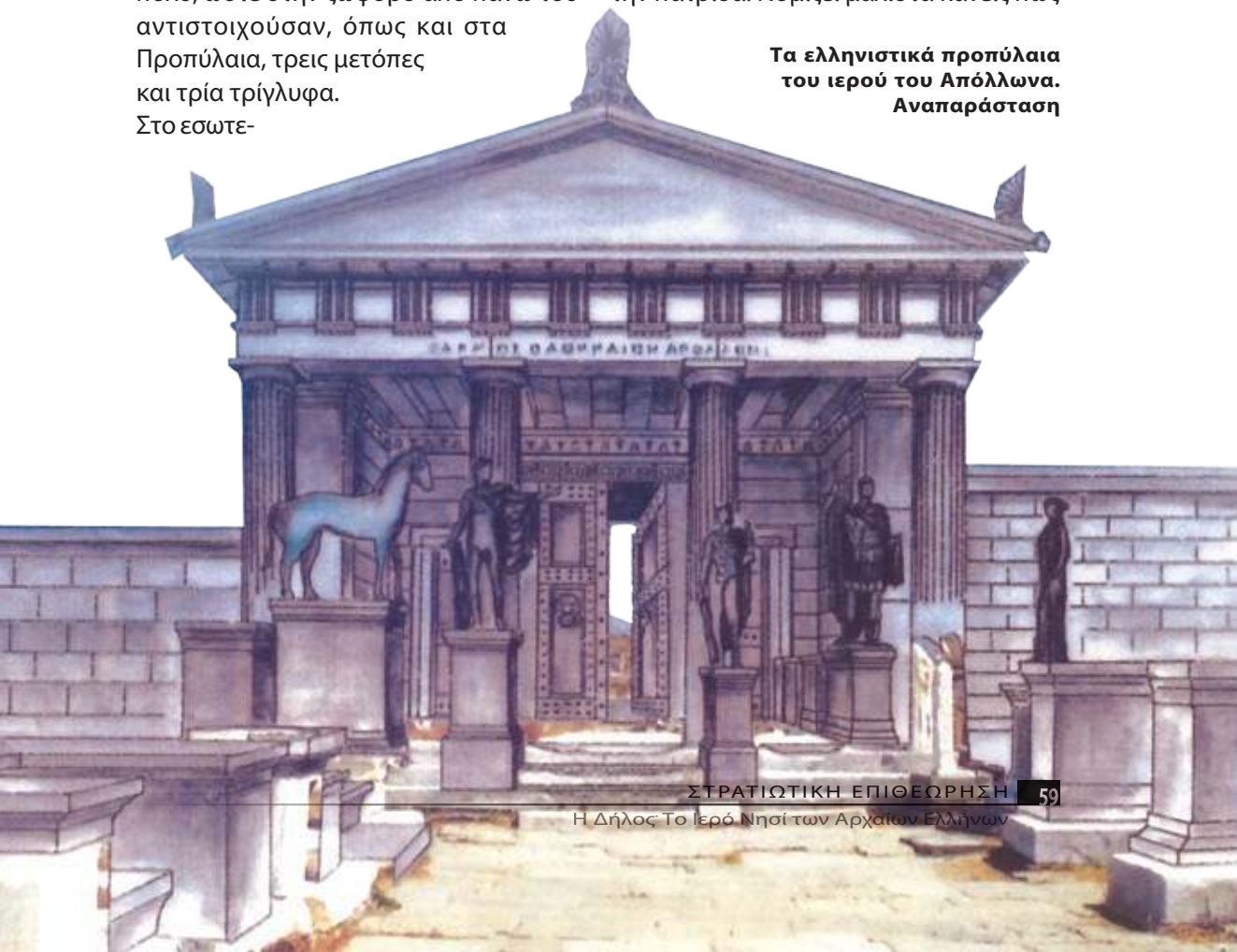
Μετά την ίδρυση της Αττικο-Δηλιακής συμμαχίας το ιερό βρισκόταν ολοκληρωτικά κάτω από την αθηναϊκή επιρροή. Λίγο μετά το 478 άρχισε η ίδρυση του δεύτερου ναού του Απόλλωνα, ενός δωρικού περίπτερου ναού με 6x13 κίονες, ο οποίος όμως έφθασε μόλις ως το

θριγκό· το 454 σταμάτησε, εξαιτίας της μεταφοράς του ταμείου στην Αθήνα, όπου χρησιμοποιήθηκε για κτίσματα της Ακρόπολης. Ωστόσο, από την ακριβή αντιστοιχία των αρμών μπορεί να συμπληρωθεί η ανωδομή του. Μετά από μακρόχρονη διακοπή των εργασιών, ο ναός ολοκληρώθηκε μετά το 303. Εργολαβικοί υπολογισμοί μαρτυρούν σχολαστικά τα έξοδα για την διαμόρφωση του εσωτερικού, για στέγες και πόρτες. Καθώς δεν υπάρχει συνίζηση των γωνιακών μετακινίων έπρεπε να διαπλατυνθούν οι γωνιακές μετόπες. Όπως και ο αρχαιότερος ναός, έτσι και ο περίπτερος έχει προσανατολισμό προς τα δυτικά, προς τον πρώιμο χώρο λατρείας. Το κεντρικό μεταξόνιο των δυο κίωνων στον πρόναο διευρύνθηκε τόσο πολύ, ώστε στην ζωφόρο από πάνω του αντιστοιχούσαν, όπως και στα Προπύλαια, τρεις μετόπες και τρία τρίγλυφα. Στο εσωτε-

ρικό ήταν τοποθετημένα πάνω σε ράφια πολλά αναθήματα. Έτσι ο ναός, μέσα στον οποίο βρισκόταν το λατρευτικό άγαλμα, έμοιαζε περισσότερο με Θησαυρό.

Μεταξύ 425 και 417, η Αθήνα, στα τέλη του μεγάλου αιώνα της, ίδρυσε στη Δήλο τον τρίτο ναό του Απόλλωνα. Παρά το γεγονός ότι διασώζονται μόνο τα θεμέλια, η αναπαράσταση του ναού είναι βέβαιη από τα σπαράγματα της ανωδομής που βρέθηκαν. Δείχνει όλη την δεξιοτεχνία, την πλήρη αντίληψη των μορφών και συνάμα την μοναδική ικανότητα προσαρμογής των συνεργείων οικοδόμησης του Ερεχθείου και του ναού της Νίκης. Προφανώς οι αναθέτες δεν έστειλαν μόνο το υλικό, το πεντελικό μάρμαρο, αλλά και τους τεχνίτες από την πατρίδα. Νομίζει μάλιστα κανείς πως

Τα ελληνιστικά προπύλαια του ιερού του Απόλλωνα. Αναπαράσταση

βλέπει την ίδια την υπογραφή του αρχιτέκτονα: Κάποια στοιχεία οδηγούν στον Καλλικράτη, τον συνάδελφο του Ικτίνου στον Παρθενώνα, τον αρχιτεχνίτη του ναού της Νίκης.

Στον πολύ περιορισμένο χώρο ανάμεσα στον παλιό πώρινο ναό και τον ατελείωτο ακόμη περίπτερο ναό έπρεπε να τοποθετηθεί ένα κτίσμα, το οποίο θα κρατούσε ισορροπία στην εξάστυλη πρόσοψη του τελευταίου. Παράλληλα έπρεπε να κατασκευαστεί ένας ιδιαίτερα ευρύχωρος σηκός, στον οποίο να χωρά ένα - προφανώς ήδη υπάρχον - σύνταγμα από επτά μεγάλα αγάλματα πάνω σε ημικυκλική βάση. Η πρωτότυπη, όσο και σαφής λύση αποτελείται από την παρεμβολή της μορφής ενός αμφιπρόστυλου ναού, πλαισιωμένου από δύο στοές (πρβλ. το ναό της Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών) και ενός περίπτερου ναού: μπροστά από έναν κλειστό ναό και τον πρόναό του με προσανατολισμό προς τα δυτικά εμφανίζονται στις δυο πλευρές εξάστυλοι, αλλά «περιπτεροειδείς» προθάλαμοι. Ή αντίστροφα: ο σηκός ενός περίπτερου ναού διαπλατύνθηκε τόσο πολύ, ώστε οι πλευρικοί τοίχοι του εμφανίζονται στη θέση των πλάγιων κιονοστοιχιών. Στον δωρικό ρυθμό εμφανίζονται αντιστοιχίες ανάλογες με εκείνες του Παρθενώνα (διαστάσεις κιονόκρανου=1/2 του κιονοκράνου στον πρόναο του Παρθενώνα, διάμετρος και μετακίονιο=3/7 των διαστάσεων του Παρθενώνα), μόνο οι κίονες είναι ακόμη πιο λεπτοί από εκείνους (5,7 αντί για 5,5 κάτω διάμετρος).

Αντί για τέσσερις κίονες, τους οποίους θα περίμενε να δει κανείς ανάμεσα στις παραστάδες του πρόναου που έχει διευρυνθεί, βρίσκουμε τέσσερις λεπτούς

πεσσούς - ακριβείς αντιγραφές των πεσσών της πρόσοψης στο ναό της Νίκης: έτσι επιτυγχάνεται ένας ασυνήθιστος φωτισμός και ένας μετριασμός της αυστηρότητας του προθαλάμου, που χάρη στα μεγάλα παράθυρα (πρβλ. Προπύλαια, Παρθενών και Ερεχθείο) εκατέρωθεν της πόρτας του σηκού, επιδρούν και στο εσωτερικό.

Το γεγονός ότι αυτοί οι πεσσοί ξαναεμφανίζονται με συνέπεια στην πίσω πλευρά σαν παραστάδες, έδωσε ίσως το έναυσμα για μια απρόβλεπτη σειρά διακοσμητικής διάρθρωσης του τοίχου με παραστάδες, που κρατά ως τις μέρες μας (*Pilaster*).

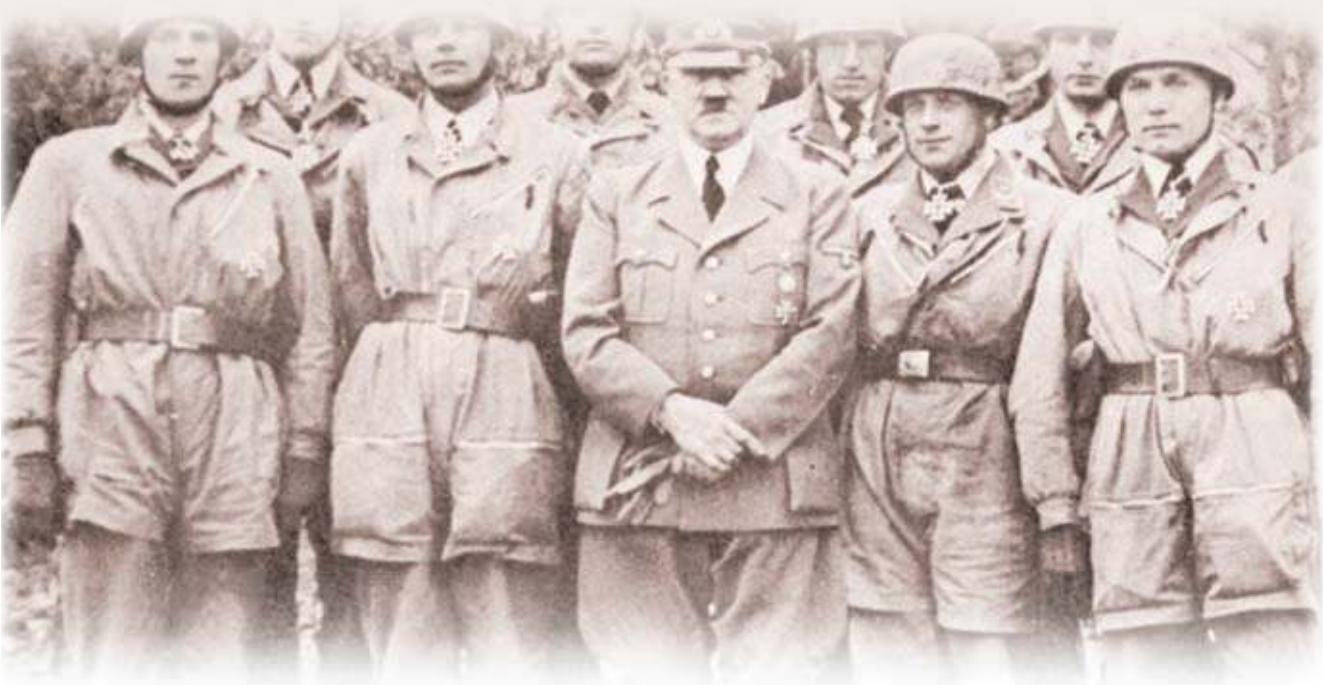
Ο ίδιος ο σηκός, που ασφαλώς είχε σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ορατός από την είσοδο, έγινε πλατύς παρά μακρύς (8,34 x 7,49 μ. πρβλ. ναός της Νίκης). Τα ξύλινα φατνώματά του φαίνεται πως είχαν τοποθετηθεί στο επικλινές της στέγης, ώστε διαμόρφωναν αέτωμα επάνω από τους εσωτερικούς τοίχους. Πάνω από τον τέλεια ζυγιασμένο θριγκό, πάνω από τα αετώματα, τα διακοσμητικά σύνολα των οποίων έχουν δυστυχώς χαθεί, αιωρούνταν οι πλουσιότερες συνθέσεις που μας είναι γνωστές σε ακρωτήρια, συνδυασμένες μυθικά και συμβολικά με τους αέρηδες και τους ανέμους: στα δυτικά η Ηώς σηκώνει ψηλά τον Κέφαλο, στα ανατολικά ο Βορέας, ο άγριος βορριάς αρπάζει την Ωρείθυια, την κόρη του Ερεχθέα. Και αυτό αποτελεί αντήχηση του Παρθενώνα, στα αετωματικά ανάγλυφα του οποίου αναζητήθηκαν τα πρότυπα. Η αντιγραφή φυσικά δεν ήταν διστακτική, αλλά ξαναγεννήθηκε μέσα στη σφαίρα της πιο ξεχωριστής τέχνης της εκποχής του αιώνα: μέσα στο φως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ☞ Δεσποίνη Αικ., 1996, Ελληνική Τέχνη Αρχαία χρυσά κοσμήματα, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- ☞ Ζαφειροπούλου Φ., 1971, Προβλήματα της μηλιακής αγγειογραφίας, Θεσσαλονίκη.
- ☞ Hellmann M.- Ch., 1992, Recherches sur le vocabulaire de l'architecture giasque d'après les inscriptions de Dilos, Paris.
- ☞ Καββαδίας Π., 1890-1892, Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου, Αθήνα.
- ☞ Καρούζου Σ., 1967, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Συλλογή Γλυπτών, Αθήνα.
- ☞ Καρούζου Σ., 1979, Εθνικό Μουσείο, Γενικός οδηγός, Αθήνα.
- ☞ Καστριώτης Π., 1908, Γλυπτά ταυ Εθνικού Μουσείου, Αθήνα.
- ☞ Κοντολέων Ν., 1950, Οδηγός της Δήλου, Αθήνα.
- ☞ Ph. Bruneau - J. Ducat., Guide de Dilos, (1983) με βιβλιογραφία, μέτριος οδηγός.
- ☞ Exploration Archiologique de Dilos, 1909 κ.ε.
- ☞ Παπαγεωργίου Α., Dilos, recherches urbaines... (1981).

Η Πρώτη Ειδική Αεροκίνητη Επιχείρηση

ΚΕΙΜΕΝΟ-ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ:
Τχης (ΠΖ) Γεώργιος Παπαγεωργίου

Τις πρωινές ώρες της 10 Μαΐου 1940, λίγες ώρες πριν αρχίσει η εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στο Βέλγιο και την Ολλανδία, έλαβε χώρα μία ειδική επιχείρηση από πλευράς Γερμανών με σκοπό την κατάληψη του βελγικού οχυρού Eben-Emael. Σύμφωνα με τον ορισμό¹, «ειδικές επιχειρήσεις» θεωρούνται αυτές που εκτελούνται από ειδικά οργανωμένα, εκπαιδευμένα και εξοπλισμένα στρατιωτικά ή παραστρατιωτικά τμήματα με σκοπό την επίτευξη στρατιωτικών, πολιτικών, οικονομικών ή ψυχολογικών σκοπών με τη χρήση ανορθόδοξων μεθόδων και τρόπων ενεργείας σε εχθρικές, αμφισβητούμενες ή ευαίσθητες πολιτικά περιοχές.

¹ Doctrine for Joint Special Operations [Joint Pub 3-05], Ch. I, p I-1,1998.

Αυτές οι επιχειρήσεις λαμβάνουν χώρα κατά την διάρκεια ειρηνικής ή πολεμικής περιόδου ανεξάρτητα ή σε συνδυασμό με επιχειρήσεις συμβατικών δυνάμεων. Η συγκεκριμένη επιχείρηση αποτελεί την πρώτη καταγεγραμμένη ιστορικά ειδική αεροκίνητη ενέργεια, η οποία ακόμη και σήμερα αποτελεί αντικείμενο μελέτης ως προς τον σχεδιασμό και την εκτέλεση.

ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΟΧΥΡΟΥ - ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Το οχυρό Eben-Emael βρίσκεται επί του λόφου του Αγ. Πέτρου 5 χλμ. νότια της ολλανδικής πόλης Maastricht και 10 χλμ. βόρεια της βελγικής πόλης Liege, ενώ απέχει 30 χλμ. από την γερμανική πόλη Aachen (ανατολικά) που βρίσκεται επί των Γερμανοβελγικών συνόρων. Την περίοδο του μεσοπολέμου οι Βέλγοι επισκέυασαν την γραμμή των οχυρών της Liege και κατασκεύασαν και νέα βορειότερα των ήδη υπάρχοντων, αυτή την φορά με προσανατολισμό ανατολικά, προς την Γερμανία. Το οχυρό Eben-Emael αποφασίστηκε να κατασκευαστεί στον ανωτέρω λόφο, ο οποίος είχε διαχωριστεί στη μέση λόγω του πρόσφατα κατασκευασμένου καναλιού του «Αλβέρτου» (Albert canal), το οποίο ρέει παράλληλα με τον ποταμό Meuse (σχεδ.1).

Λόγω της ουδέτερης στάσης που τηρούσε το Βέλγιο στα τέλη της δεκαετίας του '30, ο οπλισμός του οχυρού αποφασίστηκε να μην αποτελείται από πυροβόλα, το βεληνεκές των οποίων θα έφτανε μέχρι την γερμανική πόλη Aachen. Στις 3 Σεπτεμβρίου 1939, η Γαλλία και η Αγγλία κήρυξαν τον πόλεμο στην Γερμανία λόγω της εισβολής της τελευταίας στην Πολωνία. Η άνοιξη του 1940 βρήκε τους Συμμάχους ανεπτυγμένους στην βόρεια Γαλλία αναμένοντας επιθετική ενέργεια

των Γερμανών προς τα δυτικά, με πιθανότερη κατεύθυνση διαμέσου Ολλανδίας και βόρειου Βελγίου.

ΤΡΟΠΟΙ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ

➔ Γερμανών

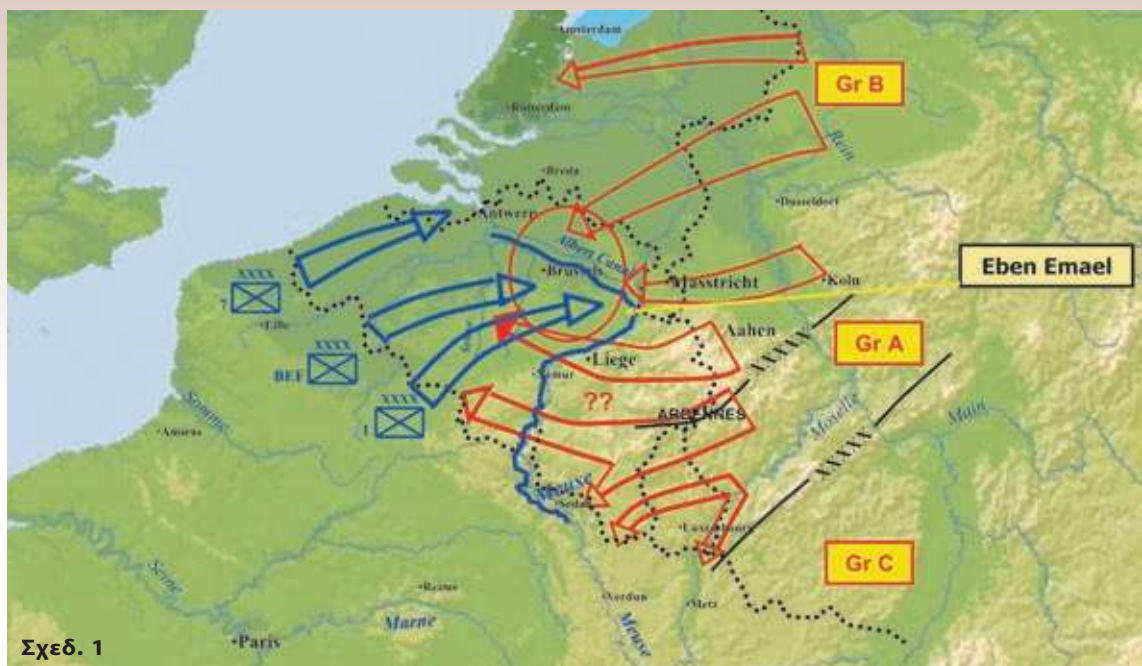
Οι Γερμανοί είχαν το πλεονέκτημα ότι μετά τον Α΄ΠΠ δημιούργησαν έναν νέο στρατό με μοντέρνα για την εποχή υλικά και κυρίως με διαφορετική στρατιωτική σκέψη, η οποία βασιζόταν στους εξής τρεις παράγοντες:

- ✓ Ισχυρή συγκεντρωτική επιθετική ενέργεια.

- ✓ Μηχανοκίνηση μονάδων με βάση τα τεθωρακισμένα, ικανών να εκτελέσουν διεισδύσεις σε βάθος υποστηριζόμενες από την αεροπορία (blitzkrieg).

- ✓ Ικανή διοίκηση η οποία αναλάμβανε ρίσκα και πρωτοβουλίες.

Αρχικά το σχέδιο ενεργείας των Γερμανών (Οκτ. '39) βασιζόταν στο ισχυρό δεξιό (βόρειο) πλευρό (von Bock) με 8 από τις 10 τεθωρακισμένες μεραρχίες (Ομάδα Στρατιών Β). Στο κέντρο (von Rundstedt) με 2 τεθωρακισμένες μεραρχίες (Ομάδα Στρατιών Α) με αποστολή την προστασία από αριστερά (νότια) του ανωτέρω δεξιού πλευρού. Τέλος νότια, απέναντι από την γραμμή Maginot θα ενεργούσε ο von Leeb (Ομάδα Στρατιών C), (σχεδ.1). Τον Ιανουάριο του 1940, μετά από αναγκαστική προσγείωση γερμανικού αεροσκάφους στην Ολλανδία, περιήλθαν στα χέρια της βελγικής υπηρεσίας πληροφοριών σχέδια τα οποία αποκάλυπταν τις προθέσεις των Γερμανών σε ότι αφορούσε την σχεδιαζόμενη επίθεση. Κατόπιν τούτου, ο Χίτλερ αποφάσισε να υιοθετήσει το προτεινόμενο σχέδιο ενεργείας του von Manstein (επιτελάρχης της Ομάδας Στρατιών Α) το οποίο βασιζόταν

αρχικά στην εξαπάτηση των συμμαχικών δυνάμεων ότι η κύρια προσπάθεια των Γερμανών θα εξακολουθούσε να είναι βόρεια. Αυτό θα είχε ως συνέπεια την συγκέντρωση του κυρίου μέρος των Συμμάχων που βρίσκονταν ανεπτυγμένοι στην βόρεια Γαλλία, στο βόρειο Βέλγιο και στην Ολλανδία. Η κύρια προσπάθεια των Γερμανών μετατέθηκε στο κέντρο, όπου καταλαμβάνοντας τις γέφυρες του ποταμού Meuse και διαμέσου των Αρδενών, θα κινούνταν ταχέως δυτικά προς την Abbeville και τον ποταμό Somme στην Βόρεια θάλασσα (σχεδ. 1). Με αυτόν τον τρόπο οι Γερμανοί επεδίωκαν την αποκοπή του κυρίου σώματος των συμμαχικών δυνάμεων από την Γαλλία και στην συνέχεια την κύκλωση του σε συνδυασμό με τις γερμανικές δυνάμεις στον βορρά (Ομάδα Στρατιών Β). Η τελευταία ανέλαβε τώρα την προστασία του δεξιού πλευρού της Ομάδας Στρατιών Α και τον εφελκυσμό με ταυτόχρονη αγκίστρωση

των συμμαχικών δυνάμεων στο βόρειο Βέλγιο και στην Ολλανδία. Η ανακατανομή δυνάμεων και μέσων έπρεπε να έχει ολοκληρωθεί στις αρχές Μαΐου. Το ανωτέρω σχέδιο βασίζονταν στην ταχεία κίνηση μηχανοκινήτων μονάδων διαμέσου των Αρδενών και στηρίζονταν στην ταχεία διέλευση του ποταμού Meuse πριν οι Συμμαχικές δυνάμεις προλάβουν να αναπτυχθούν στην περιοχή.

➡ Γάλλων

Οι Γάλλοι μετά τον Α΄ ΠΠ θεωρούνταν μία υπερδύναμη με έναν από τους καλύτερους για την εποχή στρατούς. Η στρατιωτική σκέψη στην Γαλλία βασίζονταν στους εξής παράγοντες:

- ✓ Η άμυνα θεωρούνταν προτιμότερη της επίθεσης.
- ✓ Δίνονταν έμφαση στην διατήρηση συνεχόμενης και σταθερής αμυντικής γραμμής με χρησιμοποίηση όγκου πυροβολικού, ενώ τα άρματα χρησιμο-

ποιούνταν μόνο για υποστήριξη του πεζικού και για αναγνωρίσεις.

✓ Η αεροπορία χρησιμοποιούνταν μόνο για βομβαρδισμούς και για αναγνωρίσεις και όχι για υποστήριξη των χειρσαίων επιχειρήσεων.

Το σχέδιο άμυνας στηρίζονταν στην εντύπωση που είχε δημιουργηθεί, ότι η κύρια γερμανική επίθεση θα εκδηλώνονταν βόρεια μέσω Ολλανδίας και Βελγίου. Για τον σκοπό αυτό οι γαλλοβρετανικές δυνάμεις είχαν αναπτυχθεί στην βορειοανατολική Γαλλία, με ισχυρό το αριστερό τους πλευρό, ώστε σε περίπτωση γερμανικής επίθεσης να κινηθούν εντός Βελγίου καταλαμβάνοντας την γραμμή Namur-Antwerp μέχρι την Breda της Ολλανδίας, κλείνοντας το κενό μεταξύ Antwerp και θάλασσας. Το σχέδιο ήταν αμυντικού χαρακτήρα, με σκοπό την ανακοπή της γερμανικής επίθεσης και την παρεμπόδιση της κατάληψης των λιμανιών της Βόρειας Θάλασσας. Για την υλοποίηση του σχεδίου, ο Γάλλος αρχιστράτηγος Gamelin βασίζονταν στην προϋπόθεση ότι η γραμμή των οχυρών των Βέλγων και κυρίως το Eben-Emael, θα ανέκοπτε την γερμανική επίθεση για τουλάχιστον πέντε ημέρες, χρόνος ο οποίος θα ήταν αρκετός για τους Συμμάχους να αναπτύξουν τις δυνάμεις τους στο Βέλγιο, ενώ θεωρούνταν αδύνατο για μηχανοκίνητες δυνάμεις να κινηθούν διαμέσου των Αρδενών.

➔ Βέλγων

Οι Βέλγοι στήριζαν την άμυνα τους στις Αρδένες και στον ποταμό Meuse. Βορειοδυτικά, η κύρια γραμμή άμυνας μεταξύ Namur και Antwerp αποτελούσε την κύρια αμυντική προσπάθεια, ενώ αναμένονταν να ενισχυθεί άμεσα μετά την εκδήλωση της γερμανικής επίθεσης από

τα γαλλοβρετανικά στρατεύματα.

EBEN-EMAEL - ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΟΧΥΡΟΥ

Η θέση κατασκευής του οχυρού αποφασίστηκε σε συνδυασμό με την κατασκευή του καναλιού (Albert canal) και πρόσφερε μοναδικό έλεγχο της γύρω περιοχής, τόσο νότια και ανατολικά, όσο και βόρεια προς Maastricht, καλύπτοντας τις γέφυρες του ποταμού Meuse, όσο και τις παρακείμενες οδεύσεις.

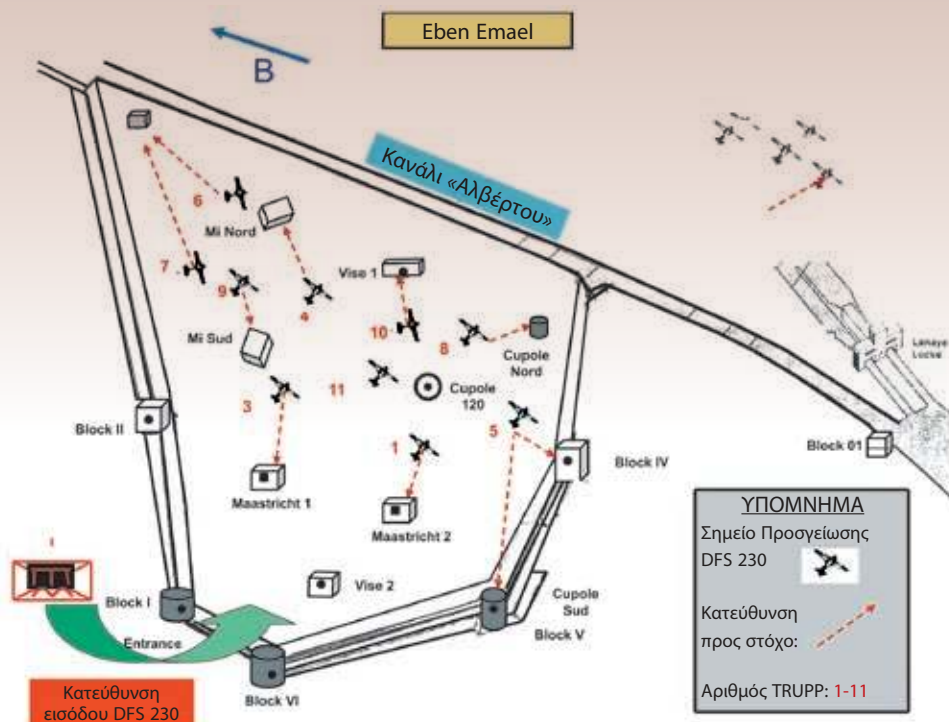
Το οχυρό χτίστηκε μεταξύ 1932-1935 και κόστισε 250 εκ. βελγικά φράγκα (υψηλό για την εποχή ποσό), σε σχήμα ισοσκελούς τριγώνου με διαστάσεις, σε κάτοψη εδάφους, βάσεως τριγώνου 800μ. και ύψος τριγώνου 900μ. Η εξωτερική επιφάνεια του λόφου που περικλείει είναι 75 στρέμματα, ενώ η υπόγεια κατασκευή έχει έκταση 45 στρέμματα (σχεδ. 2). Βορειοανατολικά διέρχεται το τεχνητό κανάλι (Albert canal), ενώ νότια κατασκευάστηκε αντιαρματική τάφος και εμπόδια τα οποία καλύπτονταν από θέσεις όπλων μέσα από το οχυρό.

Το προσωπικό που απαιτούνταν για την επάνδρωση (φρουρά) αποτελούνταν από 1200 άνδρες με διοικητή Ταγματάρχη. Η φρουρά υποδιαιρούνταν ως εξής:

✓ Δύο τμήματα 500 ανδρών έκαστο για την επάνδρωση των πυροβόλων (πυροβολητές), τα οποία εναλλάσσονταν ανά εβδομάδα από γειτονικό στρατόπεδο.

✓ Ένα τμήμα 200 ανδρών για τεχνική υποστήριξη, το οποίο διέμενε σε καταλύματα πλησίον της εισόδου του οχυρού.

Ο οπλισμός του οχυρού αποτελούνταν από θωρακισμένους πύργους πυροβόλων στην επιφάνεια του οχυρού και τσιμεντένια οχυρά (blocks) στην περίμετρο αλλά και στην επιφάνεια, τα οποία όλα επικοινωνούσαν μεταξύ τους

Σχεδ. 2

υπόγεια (φωτο 2). Η θωράκιση ήταν ικανή να αντέχει όλους τους γνωστούς για την εποχή τύπους βομβών και βλημάτων. Ο θωρακισμένος πύργος πυροβόλων (No. 120) αποτελούνταν από δύο πυροβόλα 120 χιλ. αυτομάτου πληρώσεως (φωτο 1), με δυνατότητα περιστροφής 360°, βεληνεκές 17.5 χλμ. και αποτελούσε το πλέον ισχυρό όπλο του οχυρού. Οι θωρακισμένοι πύργοι πυροβόλων «Βόρειος» ή Cupole Nord (ονομάζονταν έτσι παρόλο που βρίσκονταν νοτιοανατολικά) και «Νότιος» ή Cupole Sud, διέθεταν από δύο πυροβόλα 75 χιλ. έκαστος, με δυνατότητα περιστροφής 360° και βεληνεκές 8 χλμ. Επιπρόσθετα, υπήρχαν άλλες 4 οχυρωμένες θέσεις πυροβόλων στην επιφάνεια του οχυρού, με 3 πυροβόλα των 75 χιλ. έκαστη, που κάλυπταν περιμετρική γωνία 70° και βεληνεκές 11 χλμ., δύο προσανατολισμένες νότια προς το

Vise (Vise 1, 2) και δύο βόρεια προς την ολλανδική πόλη Maastricht (Maastricht 1, 2). Επιπλέον υπήρχαν στην επιφάνεια δύο πολυβολεία (Mi Nord και Mi Sud) για προστασία από διεισδύσεις πεζικού από βορειοδυτικά.

Τέλος, στην επιφάνεια υπήρχαν και τρία θωρακισμένα παρατηρητήρια (Eben 1, 2, 3) με περισκόπια, τα οποία εξασφάλιζαν παρατήρηση προς όλες τις κατευθύνσεις, καθώς και κάποια εικονικά για παραπλάνηση. Τα τελευταία δεν επανδρώνονταν.

Τα τσιμεντένια 10 οχυρά (blocks) της περιμέτρου διέθεταν πολυβόλα και αντιαρματικά 60 χιλ. και κάλυπταν πλήρως το οχυρό από κάθε κατεύθυνση, με αλληλοκαλυπτόμενα πεδία βολής.

Το προσωπικό επάνδρωσης για κάθε θέση επιφανείας ή περιμέτρου, ανέρχονταν περίπου στα 25 άτομα. Στην επιφά-

νεια και στην περίμετρο υπήρχαν επίσης παρατηρητήρια και μεγάλος αριθμός θέσεων μάχης, καθώς και έξοδοι προσωπικού για τμήματα πεζικού, όπως επίσης και έξοδοι ανάγκης. Όλα τα παραπάνω επικοινωνούσαν μεταξύ τους με τηλεφωνικές γραμμές. Την προστασία του οχυρού συμπλήρωναν συρματοπλέγματα και ναρκοπέδια στρώμένα στην περίμετρο και μακριά από αυτήν, τα οποία καλύπτονταν με πυρά από το οχυρό.

Εσωτερικά το οχυρό ήταν κατασκευασμένο σε 3 επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο, σε βάθος 60 μ. αποτελείται από χώρους ενδιαιτήσεων, εστιατόρια, νοσοκομείο, χώρους υγιεινής, αποθήκες πυρομαχικών και αποθήκες γενικής χρήσεως, καθώς και τον χώρο της ηλεκτρογεννήτριας.

Η τελευταία παρήγαγε ηλεκτρική ενέργεια για φωτισμό, λειτουργία του ανελκυστήρα πυρομαχικών καθώς και της αντλίας αέρα που χρησιμοποιούνταν για την τροφοδοσία του οχυρού με αέρα από το περιβάλλον.

Το δεύτερο επίπεδο, που βρίσκεται σε βάθος 40 μ. με σήραγγες μήκους 4 χλμ., εξασφάλιζε πρόσβαση σε όλα τα τσιμεντένια οχυρά της περιμέτρου. Εσωτερικά αυτών υπήρχαν διπλές θωρακισμένες πόρτες και τοίχοι με αμμόσακους, οι οποίοι απομόνωναν το κύριο οχυρό σε περίπτωση κατάληψης κάποιου από τα περιφερειακά (blocks). Και σε αυτό το επίπεδο συναντάμε αποθήκες πυρομαχικών, ανελκυστήρες, αντλίες αέρα καθώς και ενδιάμεσους χώρους όπου υπήρχαν φίλτρα για τον καθαρισμό του αέρα, σε περίπτωση που ο εχθρός χρησιμοποιούσε αέρια.

Στο τρίτο επίπεδο (ανώτερο) υπάρχουν οι θωρακισμένοι πύργοι πυροβόλων και δύο πολυβολεία. Οι πρώτοι είχαν

σύστημα αυτομάτου πλήρωσεως. Η περιστροφή και ανύψωση γίνονταν με ηλεκτροδραυλικό σύστημα ενώ διέθεταν σύστημα εξαγωγής των αερίων που παράγονταν από την εκπυροσκόρηση.

Συνολικά οι σήραγγες έχουν μήκος 5 χλμ., ενώ για να περπατήσει κάποιος περνώντας από όλες τις θέσεις απαιτείται χρόνος 3 ωρών.

ΤΡΩΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΟΧΥΡΟΥ

Στο οχυρό δεν είχε προβλεφθεί κατένασ τρόπος αντίδρασης για αεροκίνητη ενέργεια από τον εχθρό, παρόλο που στην επίπεδη επιφάνεια του υπήρχε ικανός χώρος, ο οποίος περιλάμβανε και γήπεδο ποδοσφαίρου για άθληση του προσωπικού. Βέβαια μέχρι εκείνη την εποχή η εκτέλεση αεροκίνητης εφόδου ήταν αδιανόητη. Παρόλα αυτά υπήρχε στα σχέδια ο ανεφοδιασμός του οχυρού από αέρος σε περίπτωση ανάγκης. Κάποια περισκόπια παρατήρησης δεν είχαν τοποθετηθεί, όπως και αρκετά τηλέφωνα είχαν μεταφερθεί στην πρώτη γραμμή.

Φωτο 1

Τα πυροβόλα δεν είχαν δυνατότητα προσβολής του γερμανικού εδάφους, λόγω της ουδέτερης στάσης που τηρούσε το Βέλγιο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ενώ δεν υπήρχε επάρκεια σε βλήματα 120 χιλ.

Το σύστημα ανακύκλωσης αέρα ήταν παλαιό και παρουσίαζε δυσλειτουργίες με αποτέλεσμα να υπάρχει έξαρση ασθενειών του αναπνευστικού σε μεγάλο αριθμό ανδρών.

Σπουδαιότερο μειονέκτημα αποτελούσε η ανεπαρκής εκπαίδευση του προσωπικού, καθόσον ήταν πυροβολητές χωρίς καθόλου εκπαίδευση πεζικού. Ο μεγάλος αριθμός αδειών που είχε δοθεί επέτεινε το πρόβλημα ικανής επάνδρωσης.

Οι κοιτώνες που βρίσκονταν εξωτερικά της κύριας εισόδου εκκενώνονταν σε

περίπτωση συναγερμού και το προσωπικό των πολυβολείων του άνω επιπέδου ήταν υπεύθυνο για την μεταφορά διαβαθμισμένων εγγράφων και υλικών εντός του οχυρού, με το σκεπτικό ότι εκείνοι θα εμπλέκονταν τελευταίοι σε μάχη σε μία επιθετική ενέργεια του εχθρού από την ξηρά. Στην πραγματικότητα έγινε το αντίθετο καθώς αυτοί θα έπρεπε να είναι οι πρώτοι που θα αντιλαμβάνονταν την αεροκίνητη έφοδο των Γερμανών.

Ο διοικητής του οχυρού Τχής Jean F. L. Jottrand μετατέθηκε στο οχυρό τον Ιούνιο του 1939, ενώ από τους 28 αξιωματικούς οι 17 ήταν έφεδροι. Από το σύνολο των οπλιτών οι περισσότεροι είχαν μετατεθεί στο οχυρό πριν από λίγους μήνες και κανένας δεν είχε εμπειρία σε αγώνα πεζικού.

ΣΧΕΔΙΟ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟ ΟΧΥΡΟ

Αυτό προέβλεπε την επιθετική ενέργεια των γερμανικών στρατευμάτων δυτικά των γερμανοβελγικών συνόρων και την ταχεία διέλευση του ποταμού Meuse από τις γέφυρες Veldwezelt, Vroenhoven και Kann, πριν αυτές καταστραφούν από τον βελγικό στρατό ώστε να μην ανακοπεί ο ρυθμός προέλασης και εν συνεχεία η κίνηση προς τα δυτικά για τη αποκοπή και κύκλωση των συμμαχικών δυνάμεων στο βορειοδυτικό Βέλγιο. Το «κλειδί» για το ανωτέρω σχέδιο αποτελούσε η κατάληψη του οχυρού Eben-Emael και οι γέφυρες του ποταμού Meuse που ελέγχονται από αυτό.

Λόγω του οχυρού αλλά και των προ-σχεδιασμένων καταστροφών που θα ενεργοποιούνταν από τον βελγικό στρατό σε περίπτωση εκδήλωσης συμβατικής επίθεσης, αποφασίστηκε η επιχείρηση να γίνει με ανορθόδοξη ενέργεια. Η ενέργεια αυτή

Φωτο 2

περιελάμβανε την χρησιμοποίηση ανεμοπλάνων για την αθόρυβη μεταφορά του προσωπικού επί ή πλησίον των στόχων (οχυρό - γέφυρες). Στα ανεμοπλάνα τύπου 42 DFS 230 (φωτο 5) έγιναν μετατροπές ώστε να μπορούν να επιβραδύνουν σε μικρότερη απόσταση κατά την προσγείωση τους σε υγρό χόρτο. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνονταν αιφνιδιασμός και συγκέντρωση προσωπικού και μέσων, επί του αντικειμενικού σκοπού, καθώς θα ήταν δυνατή η άθικτη κατάληψη των γεφυρών άθικτων, αλλά και η μεταφορά των τυποποιημένων κοίλων γεμισμάτων (φωτο 4) βάρους 50 κιλών έκαστο (νέα μέθοδος) πλησίον των θωρακισμένων πύργων πυροβόλων αλλά και των τιμεντένιων οχυρών που έλεγχαν την περιοχή. Η προσγείωση των ανεμοπλάνων σχεδιάστηκε να γίνει ξημερώματα (04:25') της 10 Μαΐου 1940, 5' πριν οι γερμανικές δυνάμεις περάσουν τα σύνορα. Τον σχεδιασμό ανέλαβε ο διοικητής της 7^{ης} αεροπορικής μεραρχίας Στρατηγός Student.

Η απογείωση θα γίνονταν από δύο αε-

Φωτο 3

Φωτο 3

ροδρόμια πλησίον της Κολωνίας 75 χλμ. από τα σύνορα. Η εναέρια πορεία θα σημαίνονταν επί του γερμανικού εδάφους με φωτισμό μέχρι τα σύνορα, δείχνοντας έτσι την κατεύθυνση. Τα ανεμοπλάνα θα ήταν αγκιστρωμένα εν πτήση μέσω καλωδίου από τρικινητήρια μεταφορικά αεροπλάνα JU-52 (φωτο 6). Τα καλώδια θα λύνονταν πάνω από την γερμανική πόλη Aachen, πλησίον των συνόρων, σε ύψος 2500 μ. και εν συνεχεία θα κινούνταν

προς τους στόχους διανύοντας μια απόσταση 30 χλμ. με ταχύτητα 124 χλμ/ώρα. Είχε υπολογιστεί ότι η πτήση των ανεμοπλάνων θα διαρκούσε 12'-15'. Τέλος, τα ανεμοπλάνα φτάνοντας πάνω από τους στόχους σε ύψος 300 μ., θα εκτελούσαν μία στροφή ώστε να προσγειωθούν με κατεύθυνση από δυτικά.

Σε κάθε ανεμοπλάνο θα υπήρχαν 8-10 άνδρες. Αποστολή αυτών που είχαν στόχο τις τρεις γέφυρες ήταν η κατάληψη τους και η απενεργοποίηση των εκρηκτικών γεμισμάτων που είχαν προτοποθετηθεί από τους Βέλγους, ενώ αυτών που θα προσγειώνονταν στο οχυρό η καταστροφή των πυροβόλων που έλεγχαν την περιοχή και των παρατηρητηρίων που υπήρχαν σε αυτό. Τέλος, όλοι θα έπρεπε να διατηρήσουν τις θέσεις τους μέχρι αφίξεως του κυρίου σώματος των γερμανικών δυνάμεων που θα προέλαυναν από τα σύνορα.

Μετά την έναρξη της επιχείρησης (04.30 + 40'), αναμένονταν ενισχύσεις από αλεξιπτωτιστές και από το πρώτο φως αεροπορική υποστήριξη και πυρά πυροβολικού.

Για την διεξαγωγή της επιχείρησης συγκροτήθηκε τον Νοέμβριο του 1939 η δύναμη για την διεξαγωγή της επιχείρησης αποτελούμενη από:

- ✓ Ένα λόχο (+) του 1^{ου} Συντάγματος Αλεξιπτωτιστών (I/FJR 1).
- ✓ Μία διμοιρία Μηχανικού (II/FJR 1).
- ✓ Μία μονάδα ανεμοπλάνων (42 DFS 230).
- ✓ Μία μονάδα μεταφορικών αεροπλάνων JU-52.
- ✓ Έναν ενισχυμένο λόχο ανιχνευτών²
- ✓ Προσωπικό εδάφους, χωρισμένη όπως παρακάτω:

² Ο λόχος ανιχνευτών προέρχονταν από το 4^ο Reconnaissance Battalion το οποίο σε συνεργασία με ειδικά τμήματα (Brandenburgers) είχαν αναλάβει την εξασφάλιση όλων των γεφυρών του ποταμού Meuse «The Brandenburgers-Global Mission», Franz Kurowski

Στόχος	Κωδική Ονομασία	Ανεμοπλάνα	Αξικοί/ οπλίτες
Οχυρό Eben-Emael	Granit	11	2/88
Γέφυρα Veldwezelt	Stahl	9	1/91
Γέφυρα Vroenhoven	Beton	11	5/129
Γέφυρα Kanne	Eisen	10	2/88

Το τμήμα Granit, με στόχο το οχυρό, κατανεμήθηκε σε 11 ανεμοπλάνα. Κάθε ανεμοπλάνο αποτελούσε μία ομάδα (Trupp). Ο εξοπλισμός περιελάμβανε συνολικά 6 πολυβόλα, 18 υποπολυβόλα, 54 τυφέκια και 85 πιστόλια. Συνολικά μετέφεραν 30000 σφαίρες, 2401 κιλά εκρηκτικών και μεγάλο αριθμό χειροβομβίδων, εργαλείων, φωτοβολίδων, καθώς επίσης ασύρματο και σημαίες.

Τα τυποποιημένα κοίλα γεμίσματα που χρησιμοποιήθηκαν αποτέλεσαν άλλη μια καινοτομία, καθόσον παρόλο που ήταν γνωστή η αποτελεσματικότητά τους από το 1888 και εξελίχθηκαν το 1910 από τον Γερμανό Neumann, δεν είχαν χρησιμοποιηθεί μεθοδικά και ύστερα από σχεδιασμό. Έτσι με την χρήση τους θα ήταν δυνατή η διάτρηση της μεταλλικής και τσιμεντένιας προστασίας των πυροβόλων του οχυρού που ουσιαστικά θα τα καθιστούσε εκτός μάχης.

Η προτεραιότητα στην καταστροφή των στόχων ήταν αρχικά τα πολυβολεία της επιφάνειας, τα οποία θα απειλούσαν την αεροκίνητη δύναμη κατά και κυρίως μετά την προσγείωση. Ακολούθως θα καταστρέφονταν τα παρατηρητήρια τα οποία αποτελούσαν τα «μάτια» του οχυρού αφού θα μπορούσαν να κατευθύνουν τα πυρά των πυροβόλων. Τέλος, θα προσβάλλονταν τα πυροβόλα της επιφάνειας και όσα από τα περιμετρικά οχυρά (blocks) ήταν σε θέση να προσβάλουν με πυρά τις γέφυρες και τις προσβάσεις των γερμανικών δυνάμεων που θα προέλαυαν.

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Από την συγκρότηση της (Νοε. '39) η δύναμη εκπαιδευόταν συνεχώς σε διαφορετικές περιοχές που προσομοίωζαν στον στόχο, τόσο στην χρήση των ανεμοπλάνων όσο και σε οτιδήποτε σχετικό με την αποστολή. Η εκπαίδευση ήταν ομαδική (πληρώματα αεροσκαφών με το προσωπικό που θα μετάφερε το καθένα) όσο και ατομική, αφού ο κάθε άνδρας στο τέλος γνώριζε να χρησιμοποιεί άριστα όχι μόνο τα δικά του μέσα αλλά και αυτά (οπλισμός και μεταφορικά) που χρησιμοποιούσε ο βελγικός στρατός. Οι πιλότοι των ανεμοπλάνων ήταν σε θέση να εκτελούν ότι ακριβώς και οι υπόλοιποι άνδρες του τμήματος.

Σε όλη την διάρκεια της εξάμηνης εκπαίδευσης τηρήθηκε απόλυτη μυστικότητα σε ότι αφορά τον στόχο, ο οποίος ανακοινώθηκε στο προσωπικό την τελευταία ημέρα. Το προσωπικό σε όλο το διάστημα της εκπαίδευσης ήταν απομονωμένο, δεν έφερε διακριτικά και δεν έπαιρνε άδεια. Η ποινή για οποιαδήποτε αναφορά σχετικά με την εκπαίδευση σε άσχετους τιμωρόνταν με θάνατο. Είναι χαρακτηριστικό ότι ούτε οι διοικητές των αεροδρομίων, όπου έγινε το μεγαλύτερο μέρος της εκπαίδευσης και οι απογειώσεις, δεν γνώριζαν τίποτα για τον λόγο της εκπαίδευσης και πολύ περισσότερο για την αποστολή. Τα τμήματα διέθεταν πληροφορίες και αεροφωτογραφίες των στόχων, στοιχεία τα οποία ενημερώνονταν συνεχώς μέχρι την έναρξη της επιχείρησης.

ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Η ανακοίνωση στις 9 Μαΐου του χρόνου και του τόπου της επιχείρησης ακούστηκε σαν λύτρωση μετά από 6 μήνες απομόνωσης και σκληρής εκπαίδευσης για το προσωπικό. Η απογείωση έγινε στις 03.30 πμ. της 10 Μαΐου και η προσγείωση στους στόχους στις 04.25 πμ. Οι γέφυρες Veldwezelt και Vroenhoven (φωτο7) κατελήφθησαν άθικτες ενώ η γέφυρα Kanne (φωτο 8) καταστράφηκε από τους Βέλγους οι οποίοι είχαν εμπλακεί σε μάχη με τους Γερμανούς στην γύρω της περιοχή.

Από τα 11 ανεμοπλάνα που είχαν σχεδιαστεί να προσγειωθούν εντός του οχυρού Eben-Emael, τα 9 το κατόρθωσαν (σχεδ. 2). Το καλώδιο του ανεμοπλάνου του διοικητή, Υπλγός (ΜΧ) Witzig, έσπασε πάνω από την Κολωνία καθώς το αεροπλάνο έκανε απότομο ελιγμό για να αποφύγει την σύγκρουση με άλλο. Το ανεμοπλάνο του (Trupp 11) προσγειώθηκε σε χωράφια και ο ίδιος κινήθηκε αρχικά με ποδήλατο πίσω στο αεροδρόμιο, όπου με οχήματα που ζήτησε ρυμούλκηση το ανεμοπλάνο του και με νέο καλώδιο απογειώθηκε για να προσγειωθεί στον στόχο στις 08.30. Στο μεταξύ ο υποδιοικητής του τμήματος, Αλχίας Wenzel, ανέλαβε την διοίκηση. Ένα άλλο ανεμοπλάνο απαγκιστρώθηκε νωρίτερα με αποτέλεσμα να προσγειωθεί κοντά στην πόλη Duren, 20 χλμ. μακριά. Το προσωπικό του κινήθηκε με τις επίγειες προελαύνοντες δυνάμεις και κατόρθωσε να φτάσει στο οχυρό στις 11.30 πμ.

Οι Βέλγοι του οχυρού που αντελήφθησαν τα ανεμοπλάνα λίγο πριν την προσγείωση τους το ανέφεραν τηλεφωνικά, όμως η διαταγή που πήραν ήταν να μην αρχίσουν πυρά μέχρι να ανα-

γνωρισθεί η ταυτότητα τους, καθόσον αρχικά δόθηκε η εντύπωση ότι ήταν βρετανικά, αφού έρχονταν με κατεύθυνση από δυτικά. Όταν έγινε αντιληπτή η εθνικότητα τους και διατάχθηκε η προσβολή τους ήταν πολύ αργά, μιας και τα τελευταία προσγειώνονταν ενώ τα πυρά που εκτελέστηκαν δεν είχαν σημαντικά αποτελέσματα.

Κάθε ανεμοπλάνο που προσγειώθηκε στο οχυρό είχε έναν κύριο στόχο και έναν δευτερεύοντα οι οποίοι έπρεπε να καταστραφούν γρήγορα διότι μετά από 60' αναμένονταν ενισχύσεις και αντίδραση από πλευράς Βέλγων μετά τον αρχικό αιφνιδιασμό. Στα πρώτα 10' τα τσιμεντένια πυροβολεία Maastricht 1 και Maastricht 2, καθώς και άλλα τρία, όπως και οι θωρακισμένοι πύργοι πυροβόλων, είχαν καταστραφεί από τις 7 ομάδες. Οι άλλες δύο ομάδες (Trupp 6 και 7) κατέστρεψαν αρχικά δύο θωρακισμένους πύργους παρατηρητηρίων, οι οποίοι ήταν τελικά εικονικοί και εν συνεχεία κατευθύνθηκαν στο βόρειο πυροβολείο.

Η ομάδα Trupp 4 προσγειώθηκε 100 μ. από τον στόχο της, το τσιμεντένιο οχυρό (Mi Nord) το οποίο κατέστρεψε αρχικά ρίχνοντας μέσα εκρηκτικά και στην συνέχεια με χρήση δύο κοίλων γεμισμάτων εξωτερικά και ένα στους εσωτερικούς χώρους. Το κατεστραμμένο κτίριο χρησιμοποιήθηκε ως σταθμός διοικήσεως μέχρι το πέρας της επιχείρησης.

Η ομάδα Trupp 9 προσγειώθηκε 50 μ. από τον στόχο της, το τσιμεντένιο οχυρό (Mi Sud) το οποίο κατέστρεψε με κοίλα γεμίματα. Οι Βέλγοι δεν είχαν προλάβει να το επανδρώσουν.

Η ομάδα Trupp 2 δεν προσγειώθηκε καθόσον όπως αναφέρθηκε αποκόλλη-

σε το καλώδιο ρυμούλκησης νωρίτερα και προσγειώθηκε αλλού. Ο στόχος της, το θωρακισμένο πυροβολείο Cursole 120 (δύο δίδυμα πυροβόλα 120 χιλ.), αρχικά δεν προσβλήθηκε. Στις 05.35 οι Γερμανοί κατάστρεψαν το ένα από τα δύο πυροβόλα. Στις 08.00 ο Βέλγος επικεφαλής του πυροβολείου ζήτησε άδεια για εκτόξευση πυρών προς την γέφυρα Vroenhoven αλλά δεν πήρε απάντηση, ενώ ο ίδιος δεν πήρε πρωτοβουλία να εκτοξεύσει πυρά μιας και δεν γνώριζε τις ακριβείς θέσεις φίλιων και εχθρού. Το δεύτερο πυροβόλο καταστράφηκε από τους Γερμανούς στις 09.30 χωρίς να έχει ρίξει καμία βολή.

Το βόρειο θωρακισμένο οχυρό προσβλήθηκε αμέσως μετά την προσγείωση από την ομάδα Trup 8 και καταστράφηκε εντελώς στις 05.45 με δεύτερο εκρηκτικό γέμισμα χωρίς να μπορέσει να πραγματοποιήσει βολή.

Το θωρακισμένο πυροβολείο στα ανατολικά (Albert canal), προσβλήθηκε από την ομάδα Trup 5 στις 05.35. Η έκρηξη δεν προκάλεσε σοβαρές ζημιές με αποτέλεσμα αυτό να μάχεται εκτελώντας μεγάλο αριθμό παρατηρούμενων βολών.

Η ομάδα Trup 3 προσγειώθηκε 80 μ. από τον στόχο της, το τσιμεντένιο οχυρό Maastricht 1 το οποίο προσέβαλε άμεσα με χρήση δύο κοίλων γεμισμάτων θέτοντας τα πυροβόλα του εκτός μάχης.

Η ομάδα Trup 1 προσγειώθηκε δίπλα από τον στόχο της, το τσιμεντένιο οχυρό Maastricht 2, και πρόσβαλε με κοίλο γέμισμα το παρατηρητήριο του. Οι Βέλγοι το απομόνωσαν εσωτερικά και αποσύρθηκαν στο εσωτερικό του οχυρού.

Το τσιμεντένιο οχυρό Vise 1 (φωτο 3) αποτελούσε και αυτό κύριο στόχο της ομάδας Trup 2, η οποία δεν προσγειώ-

Φωτο 5

Φωτο 6

θηκε στο οχυρό, αλλά και δευτερεύοντα στόχο της ομάδας Trup 10, η οποία και το προσέβαλε αναγκάζοντας τους Βέλγους να αποσυρθούν στο εσωτερικό του. Αργότερα, οι τελευταίοι επάνδρωσαν τις θέσεις, τους εκτελώντας μερικές βολές για να καταστραφεί ολοσχερώς από τους Γερμανούς στις 13.00 της ίδια ημέρας. Τα πυροβολεία που δεν είχαν προσβληθεί κατά την νυχτερινή επιχείρηση καταστράφηκαν το πρωί, με το τελευταίο να σιγεί στις 13.30.

Στο τσιμεντένιο οχυρό Vise 2 δεν έγι-

νε καμία ενέργεια καθώς λόγω θέσεως και προσανατολισμού δεν επηρέαζε την κατάσταση.

Στο τσιμεντένιο οχυρό Block 01, το παρατηρητήριο του καταστράφηκε από την ομάδα Trupp 5 θέτοντάς το ουσιαστικά εκτός μάχης. Το ίδιο έγινε και με το παρατηρητήριο του Block IV.

Με το πρώτο φως, η γερμανική αεροπορία άρχισε τις προσβολές με αεροπλάνα καθέτου εφορμήσεως Stukas στα σημεία του οχυρού που δεν υπήρχαν γερμανικές σημαίες.

Στις 08.30 το ανεμοπλάνο του Υπλγού Witzig με την ομάδα Trupp 11 προσγειώθηκε και ανέλαβε την διοίκηση του τμήματος. Καθόλη την διάρκεια της ημέρας (10 Μαΐου) υπήρχε έντονη ανησυχία στους Γερμανούς, για απόπειρα εκδήλωσης αντεπίθεσης από πλευράς Βέλγων, μιας και οι τελευταίοι υπολογίζονταν περίπου στους 600 εντός του οχυρού και πολλοί περισσότεροι στα γειτονικά στρατόπεδα. Οι Γερμανοί που βρίσκονταν εντός του οχυρού, λόγω απωλειών και της μη άφιξης της ομάδας Trupp 2, δεν ήταν περισσότεροι από 60. Η κατάσταση επιδεινώνονταν και λόγω της καθυστέρησης των χερσαίων δυνάμεων, που προέλαυναν εντός του Βελγίου, να αφιχθούν στην περιοχή του οχυρού λόγω καταστροφής της γέφυρας Kanne.

Το βελγικό πυροβολικό βομβάρδισε το οχυρό, όμως οι Γερμανοί βρήκαν προστασία στις κατεστραμμένες από αυτούς οχυρώσεις. Ο βομβαρδισμός αυτός συνεχίστηκε σε όλη την διάρκεια της ημέρας και σε συνδυασμό με την παρουσία της γερμανικής αεροπορίας, απέτρεψε το βελγικό πεζικό να ενεργήσει αντεπίθεση για ανακατάληψη της επιφανείας του οχυρού.

Τελικά η αντεπίθεση των Βέλγων δεν έγινε ποτέ και το πρωί (05.00) της επομένης (11 Μαΐου) έφτασε στο οχυρό ένα τάγμα Γερμανών³.

Η παράδοση του οχυρού έγινε την 11 Μαΐου στις 12.15 από τον διοικητή του οχυρού. Το προσωπικό που αιχμαλωτίστηκε μεταφέρθηκε στην Γερμανία, όπου και παρέμεινε αιχμάλωτο έως το τέλος του πολέμου, μιας και είχαν γίνει μάρτυρες του τρόπου ενεργείας των Γερμανών και η απελευθέρωση τους θα τον αποκάλυπτε στους Συμμάχους.

Οι Γερμανοί που έλαβαν μέρος στην επιχείρηση κατά του οχυρού Eben-Emael, παρασημοφορήθηκαν από τον Χίτλερ με τον Σιδηρούν Σταυρό 1^{ης} τάξης.

Οι Βέλγοι κατά την επιχείρηση στο οχυρό είχαν 24 νεκρούς, μιας και μετά τις πρώτες εκρήξεις οι περισσότεροι κατέφυγαν στο εσωτερικό, ενώ οι Γερμανοί είχαν 6. Συνολικά οι νεκροί φαίνονται στον ακόλουθο πίνακα:

Στόχος / Κωδικός δύναμης	Βέλγοι	Γερμανοί
Οχυρό Eben-Emael / Granit	24	6
Γέφυρα Veldwezelt / Stahl	110	7
Γέφυρα Vroenhoven / Beton	147	7
Γέφυρα Kanne / Eisen	216	22

³ Army Sapper Battalion 51, «Special Operations in Ancient and Modern Times», Lohn Arquila

Φωτο 7

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το οχυρό είχε την φήμη του ισχυρότερου στον κόσμο εκείνη την εποχή. Το γεγονός ότι σε 15' «σίγησε και τυφλώθηκε», ενώ παραδόθηκε το προσωπικό του 36 ώρες μετά την επίθεση, είχε αρνητική επίδραση στο ηθικό των Συμμάχων. Πέρα από αυτό δεν στάθηκε ικανό να εκπληρώσει κατ' ελάχιστο την αποστολή του, που ήταν να ανακόψει την γερμανική προέλαση και να δώσει χρόνο στους Συμμάχους να αναπτύξουν τις δυνάμεις τους στο Βέλγιο.

Η ανώτατη βελγική διοίκηση ευθύνεται για την ελλιπή επάνδρωση του, καθόσον γνώριζε την στρατηγική σημασία της θέσης του και την σημασία της αποστολής του. Η κατάσταση επιδεινώθηκε και λόγω των πολλών απουσιών (άδειες - αναρρωτικές), ενώ το προ-

σωπικό που είχε αποσπαστεί εκεί από άλλες μονάδες δεν ήταν το καλύτερο, το αντίθετο μάλιστα.

Το γεγονός ότι το οχυρό απείχε 35 χλμ. από τα σύνορα με την Γερμανία, καθώς και ότι ποτέ στο παρελθόν δεν είχε γίνει αεροκίνητη καταδρομή αυτής της μορφής, οδήγησε τους Βέλγους να θεωρούν ότι θα υπήρχε αρκετός χρόνος αντίδρασης μετά τον συναγερμό, ενώ δεν ασχολήθηκαν καθόλου με την περίπτωση απειλής από τον αέρα.

Η μαχητικότητα του οχυρού μειώνονταν από την έλλειψη τμημάτων ικανών να εκτελέσουν αγώνα πεζικού, πλησίον του οχυρού σε περίπτωση απειλής, καθώς και από την μη εκπαίδευση των πυροβολητών σε τέτοιου είδους αγώνα. Εάν οι Βέλγοι εκτελούσαν οργανωμένη αντεπίθεση το πρωί της 10 Μαΐου, θα

Φωτο 8

ήταν σε θέση να εξουδετερώσουν τους Γερμανούς και να χρησιμοποιήσουν τα πυροβόλα που ακόμα δεν είχαν καταστραφεί.

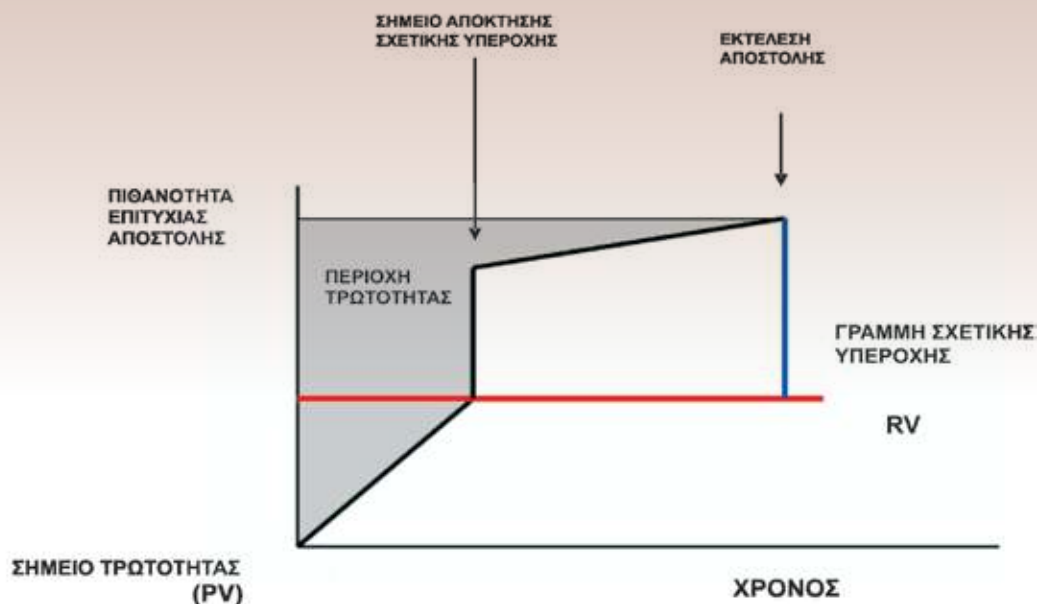
Οι επικοινωνίες διεκόπησαν καθόσον τα καλώδια επικοινωνίας ήταν εναέρια και καταστράφηκαν από εκρήξεις και δολιοφθορές, ενώ η έλλειψη συσκευών τηλεφώνου επέτεινε το πρόβλημα. Αποτέλεσμα ήταν να μην γίνει άμεσα αντιληπτή η ταυτόχρονη ενέργεια στις γέφυρες, ώστε να μπορούν να βάλουν εναντίον τους, όσα πυροβόλα δεν καταστράφηκαν από τους Γερμανούς.

Η πρώτη επαφή με τους Γερμανούς, εκτός του αιφνιδιασμού, δημιούργησε σοκ στο προσωπικό που θεωρούσε ότι υπήρχε ασφάλεια στο οχυρό και πως τίποτα δεν ήταν δυνατόν να τους απειλήσει ιδιαίτερα από μέσα.

Οι εκρήξεις από τα κοίλα γεμίσματα, όπου δεν προκάλεσαν καταστροφή των στόχων, εξουδετέρωσαν το προσω-

πικό που βρίσκονταν εσωτερικά των οχυρωμένων θέσεων, λόγω των θραυσμάτων τσιμέντου που εκτοξεύθηκαν, δημιουργώντας παράλληλα πανικό αναγκάζοντας το προσωπικό του οχυρού να εγκαταλείψει τις θέσεις του και να αποσυρθεί στο εσωτερικό.

Οι αρμοδιότητες της διοίκησης του οχυρού δημιουργούσαν σύγχυση, καθόσον ο διοικητής του οχυρού ήταν υπεύθυνος σύμφωνα με την αποστολή για παροχή πυρών, όπου του ζητούνταν, όμως οι στόχοι επιλέγονταν και αποφασίζονταν η προσβολή τους από τους διοικητές των γειτονικών μονάδων στο έδαφος. Όταν διατάχθηκαν πυρά το πρωί της 10 Μαΐου, κατά την εκδήλωση της γερμανικής επίθεσης από όλους τους διοικητές και από κάθε σχεδόν κατεύθυνση, η εκτέλεση τους, ήταν αδύνατη γιατί μεγάλος αριθμός των πυροβόλων είχαν καταστραφεί. Επιπρόσθετα υπήρχε αδυναμία αξιο-

λόγησης της αναγκαιότητας διάθεσης πυρών, με αποτέλεσμα να επικρατήσει σύγχυση.

Κατά τις πρώτες στιγμές της προσγειώσης, οι επανδρωμένες θέσεις πολυβόλων στην επιφάνεια του οχυρού δίστασαν να βάλουν κατά των ανεμοπλάνων αρχικά, διότι προσγειώθηκαν με κατεύθυνση από δυτικά, οπότε θεωρήθηκε ότι πιθανόν να είναι και συμμαχικά και αργότερα, όταν αποφάσισαν να το κάνουν, δύο από αυτά παρουσίασαν εμπλοκή.

Για την γερμανική πλευρά, πέρα από την τεράστια σημασία που είχε η εξουδετέρωση του οχυρού και η κατάληψη άθικτων των δύο εκ των τριών γεφυρών που ελέγχονταν από αυτό για την επιτυχή εφαρμογή του σχεδίου τους, η εκτέλεση της επιχείρησης είχε θετικό αντίκτυπο στο ηθικό. Η αεροκίνητη δύναμη πέτυχε σε ελάχιστο

χρόνο κάτι που με συμβατική ενέργεια έμοιαζε ακατόρθωτο, εξουδετερώνοντας το θεωρητικά ισχυρότερο για την εποχή οχυρό στον κόσμο. Οι Γερμανοί εφάρμοσαν τέλεια αυτά για τα οποία εκπαιδεύονταν μήνες, πετυχαίνοντας να αιφνιδιάσουν τον αντίπαλο, ενεργώντας από μη αναμενόμενη κατεύθυνση και με πρωτότυπο τρόπο ενεργείας. Κατόρθωσαν να επικαθίσουν επί του οχυρού και να το καταστήσουν μη επιχειρησιακό σε ελάχιστο χρόνο. Ακολούθως, διατήρησαν τους αντικειμενικούς τους σκοπούς και συνενώθηκαν με το κύριο προελαύνον σώμα.

Η επιχείρηση έχει χαρακτηριστεί ως η πρώτη αεροκίνητη ενέργεια μεγάλης κλίμακας ιστορικά και ουσιαστικά αποτέλεσε την απαρχή σχεδίασης και υλοποίησης τέτοιου είδους επιχειρήσεων.

Ο William McRaven⁴ στο βιβλίο του

⁴ Commander of U.S. Navy Seal Team Three, Master degree from Naval Postgraduate School. Rear Admiral William H. McRaven was designated as the Director of the NATO Special Operations Coordination Centre by the Supreme Allied Commander Europe on 22 December 2006. RADM McRaven currently Commands US Special Operations Command Europe (SOCEUR) in Stuttgart, Germany.

SPEC OPS, αναλύοντας τις ειδικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα από τον Β΄ ΠΠ και μετά, παραθέτει το παρακάτω χαρακτηριστικό σχεδιάγραμμα θέλοντας να αποδώσει γραφικά τους βασικούς παράγοντες που επιδρούν σε μία τέτοια επιχείρηση επικαλούμενος το παράδειγμα του Eben-Emael.

Στον οριζόντιο άξονα φαίνεται ο παράγοντας χρόνος, από την στιγμή που το τμήμα εκδηλώνει την ενέργεια του, ενώ στον κάθετο η πιθανότητα επιτυχίας της αποστολής.

Η τομή των αξόνων αποτελεί το σημείο PV (Point of Vulnerability) ή Σημείο Τρωτότητας και καταδεικνύεται ως το σημείο εκείνο της αποστολής, όπου το καταδρομικό τμήμα εκδηλώνει την ενέργεια του στον αντικειμενικό σκοπό και πέραν αυτού χρονικά αυξάνεται η τρωτότητά του απέναντι στον εχθρό. Ο συγγραφέας επιλέγει να ορίζει το σημείο αυτό ως την αρχή της εμπλοκής με τον εχθρό, παρόλο που δύναται και νωρίτερα παράγοντες να επηρεάσουν την έκβαση της επιχείρησης αρνητικά, αυξάνοντας την τρωτότητα του τμήματος. Ως Σχετική Υπεροχή RV (Relative Superiority) ορίζεται σε μία ειδική επιχείρηση, η κατάσταση κατά την οποία το ειδικό τμήμα (συνήθως μικρότερο αριθμητικά του εχθρού) αποκτά το αποφασιστικό πλεονέκτημα κατά την εκδήλωση της ενέργειας του.

Η νωρίτερα δυνατή απόκτηση Σχετικής Υπεροχής (RV) από το τμήμα και κυρίως η διατήρηση της χρονικά, κατά την εκτέλεση της αποστολής, μειώνει σημαντικά το εύρος της περιοχής τρωτότητας του τμήματος (σκιαγραφημένη περιοχή) αυξάνοντας σημαντικά τις πιθανότητες επιτυχίας του.

Στο σχεδιάγραμμα η Σχετική Υπεροχή παριστάνεται με μία ευθεία γραμμή παράλληλη του χρόνου. Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι, παράγοντες όπως η ποιότητα του προσωπικού, η εκπαίδευση, ο εξοπλισμός, οι πληροφορίες είναι σημαντικοί για την γρήγορη απόκτηση και διατήρηση της Σχετικής Υπεροχής.

Ο William McRaven προχωρώντας περισσότερο, καθορίζει έξι αρχές - κανόνες ανάμεσα σε πλήθος παραμέτρων, που επιδρούν σε μία ειδική ενέργεια, οι οποίοι όταν λειτουργήσουν αυξάνουν σημαντικά τις πιθανότητες επιτυχίας της ειδικής επιχείρησης, ως ακολούθως:

- ✓ Απλότητα στην σχεδίαση.
- ✓ Ασφάλεια και μυστική προετοιμασία.
- ✓ Επαναλαμβανόμενες δοκιμές του σχεδίου κατά την προετοιμασία.
- ✓ Αιφνιδιασμός
- ✓ Ταχύτητα κατά την ενέργεια
- ✓ Εμμονή στην εκπλήρωση του αντικειμενικού σκοπού.

Κατά την επιχείρηση στο Eben-Emael, οι παραπάνω αρχές βρήκαν απόλυτη εφαρμογή, τόσο οι τρεις πρώτες κατά την προετοιμασία της επιχείρησης, όσο και οι υπόλοιπες κατά την εφαρμογή. Η απόκτηση της Σχετικής Υπεροχής που αναφέρθηκε, αποκτήθηκε αμέσως μετά τις προσγειώσεις και διατηρήθηκε για όσο χρόνο απαιτούνταν να εξουδετερωθούν οι δυνατότητες του οχυρού, αλλά και στην συνέχεια, καθόσον οι Βέλγοι δεν μπόρεσαν σε καμία περίπτωση να την ανατρέψουν. Η τρωτότητα του τμήματος ελαχιστοποιείται, ενώ οι πιθανότητες επιτυχίας του τμήματος αυξάνονται σημαντικά. Η ειδική επιχείρηση στο Eben-Emael αποτελεί κλασικό παράδειγμα στην θεωρία των ειδικών

επιχειρήσεων.

Το Eben-Emael αποτελεί ακόμα και σήμερα στρατιωτική περιοχή του βελγικού στρατού. Μεγάλο μέρος του έχει συντηρηθεί και λειτουργεί ως μουσείο. Οι επιζώντες από το προσωπικό που το επάνδρωνε, ίδρυσαν σύλλογο μετά τον πόλεμο, το κτίριο του οποίου βρίσκεται λίγα μέτρα από την κυρία είσοδο του οχυρού και βοηθούν ακόμα και σήμερα στην λειτουργία του, ως μουσειακού χώρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 📖 Renie Vliegen, "Fort Eben-Emael", Belgium, 1993.
- 📖 Osprey Publishing, "Fort Eben-Emael. The key to Hitler's victory in the West", UK, 2000.
- 📖 "Eben Emael", ARRC Lecture, 2007.
- 📖 "From Troy to Entebbe - Special Operations in Ancient and Modern Time", Lohn Arquila, University Press of America, 1996, Boston.
- 📖 "SPEC OPS. Case Studies in Special Operations Warfare: Theory and Practice", William McRaven, Presidio Press, USA, 1996.
- 📖 «The Brandenburgers-Global Mission», Franz Kurowski, Fedorowicz Publ., Canada, 1997.
- 📖 Επίσκεψη στο Eben-Emael την 19 Απρ. 2007.
- 📖 www.fort-eben-email.be

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ
ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ
ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ
ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΚΑΤΙΚΟΥ
ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΤΩΝ
ΨΥΧΙΚΩΝ ΑΠΑΡΧΑΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΫΓΓΙΣΗ ΤΗΣ
ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ

ΚΕΙΜΕΝΟ:

Πηνελόπη Καλύβα, Ψυχολόγος, Τηλεφωνική Γραμμή Ψυχολογικής Υποστήριξης Ενόπλων Δυνάμεων, Γραφείο Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής, ΔΝΕ, Σκαραμαγκάς

Πλωτάρχης (ΥΙ) ΠΝ Κων/νος Παπαδημητρίου, Ψυχίατρος Ψυχοθεραπευτής, Προϊστάμενου Γραφείου Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής, ΔΝΕ, Σκαραμαγκάς

Οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στην πρόσβαση σε υπηρεσίες και φορείς ψυχικής υγείας αποτέλεσε έναν από τους βασικούς λόγους που οδήγησαν στη δημιουργία των τηλεφωνικών γραμμών ψυχολογικής υποστήριξης και άμεσης κοινωνικής βοήθειας.

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αύξηση στην ίδρυση και στο είδος τηλεφωνικών γραμμών παροχής υπηρεσιών σε

διεθνές επίπεδο. Η εύκολη πρόσβαση που παρέχει το τηλέφωνο ως μέσο επικοινωνίας, καθώς και η δυνατότητα διατήρησης της ανωνυμίας των καλούντων, ενισχύουν τη χρησιμότητα των τηλεφωνικών γραμμών άμεσης ψυχολογικής υποστήριξης.

Με τον όρο «Τηλεφωνική Γραμμή Άμεσης Ψυχολογικής Υποστήριξης», νοείται η τηλεφωνική υπηρεσία που στελεχώνεται με επαγγελματίες ψυχικής υγείας ή εθελοντές

για να παράσχει μία ή και όλες τις ακόλουθες υπηρεσίες στο κοινό: πληροφόρηση, συμβουλευτική, συναισθηματική υποστήριξη και κυρίως υποστήριξη σε επείγουσες ανάγκες (κρίση). Επομένως, με τον παραπάνω όρο γίνεται αναφορά σε υπηρεσίες που παρέχονται ως επείγουσες και κατά συνέπεια εξυπηρετούν ανάγκες οι οποίες δεν μπορούν να αναβληθούν. Η Τηλεφωνική Γραμμή Άμεσης Κοινωνικής και Ψυχολογικής Υποστήριξης στηρίζεται στην ενεργητική ακρόαση, την εχεμύθεια και τον αλτρουισμό και φυσικά σε όλες τις αρχές που διέπουν τις συμβουλευτικές υπηρεσίες.

Σε πολλές χώρες λειτουργεί Ομοσπονδία τηλεφωνικών υπηρεσιών, η οποία είναι μέλος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Άμεσων Τηλεφωνικών Υπηρεσιών (I.F.O.T.E.S) με έδρα τη Γενεύη (όπως στη Μ.Βρετανία, στο Βέλγιο, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Αυστρία, στην Ολλανδία, στην Ιταλία, στην Ελβετία κ.λ.π).

Σε στρατιωτικό περιβάλλον, στη Μ.Βρετανία λειτουργεί η γραμμή Confidential Support Line (CSL), στην οποία μπορούν να γίνουν κλήσεις από οποιοδήποτε μέρος του κόσμου και λειτουργεί επτά ημέρες την εβδομάδα. Στις ΗΠΑ οι Ένοπλες Δυνάμεις των ΗΠΑ εγκατέστησαν τη γραμμή εκτάκτου ανάγκης Military One Source καθώς και τη γραμμή "Wounded Soldiers and Family Hotline".

Στην Ελλάδα λειτουργούν τηλεφωνικές γραμμές άμεσης ψυχολογικής υπο-

στήριξης που παρέχουν υπηρεσίες σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες. Μερικές από αυτές είναι: Άμεσης Κοινωνικής Βοήθειας 197, Συμβουλευτική Γραμμή Σεξουαλικής Υγείας, Γραμμή για το AIDS, Δικτύου Φροντίδας Μαστού και Κέντρου Ψυχοκοινωνικής Στήριξης της Ελληνικής Αντικαρκινικής Εταιρείας, Γραμμή SOS «Δίπλα Σου» κατά της οικογενειακής βίας, Υποστήριξης Παιδιών SOS (Το Χαμόγελο του Παιδιού), SOS Ιατροί, Γραμμή του Οργανισμού Κατά των Ναρκωτικών (Ο.Κ.Α.Ν.Α), SOS του 18 Άνω, Γραμμή για τους Πρόσφυγες, Νυχτερινή Γραμμή Τηλεφωνικής Συμπαράστασης Νέων, Βοήθειας της Ελληνικής Εταιρείας Νόσου Αλτσχάιμερ και Συναφών Διαταραχών (Θεσσαλονίκη), Γραμμές του Γραφείου Υποδοχής Κακοποιημένων Γυναικών της Γενικής Γραμματείας Ισότητας κ.ά.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τελευταία, μετά τις πρόσφατες καταστροφικές πυρκαγιές, εξαιτίας των οποίων επλήγησαν

πολλές περιοχές της χώρας μας, λειτουργεί με μέριμνα της Πολιτείας, Τηλεφωνικό Κέντρο Υποστήριξης Πυροπαθών 1555.

Ωστόσο, υπάρχουν κάποιοι βασικοί στόχοι, κοινοί για όλες τις τηλεφωνικές γραμμές παροχής υπηρεσιών.

➔ Η πληροφόρηση συνδέεται άμεσα με το ερώτημα του καλούντος και είναι μία από τις βασικές υπηρεσίες που προσφέρει η τηλεφωνική γραμμή υποστήριξης.

➔ Η συμπαράσταση στη δυσκολία του καλούντος και η συμβουλευτική αποτελούν τους κύριους τομείς αντιμετώπισης και παρέμβασης.

➔ Η παραπομπή σε κάποιο φορέα δημοσίου χαρακτήρα ενθαρρύνει το άτομο να απευθυνθεί σε μια οργανωμένη δομή ψυχοκοινωνικής υγείας, προκειμένου να ικανοποιηθεί το αίτημα του για βοήθεια.

Η παροχή ψυχολογικής υποστήριξης μέσω τηλεφώνου θεωρείται η πιο κατάλληλη υπηρεσία βοήθειας στις ακόλουθες περιπτώσεις:

➔ Σε καταστάσεις κρίσεων, όταν απαιτείται άμεση παρέμβαση,

➔ Όταν η απόσταση, η ηλικία, οι οικογενειακές δυσκολίες, η σωματική αδυναμία ή η έλλειψη χρόνου αποτελούν αποτρεπτικό και απαγορευτικό παράγοντα για την παροχή ψυχολογικών και συμβουλευτικών υπηρεσιών,

➔ Όταν η φύση του προβλήματος και η δυσκολία μετακίνησης εμποδίζουν την πρόσβαση σε δομές ψυχικής υγείας,

➔ Όταν η κατάσταση αντιμετωπίζεται ακόμα και με μία μόνο συνεδρία

➔ Όταν αποτελεί την πρώτη επαφή με τις υπηρεσίες ψυχικής υγείας και είναι το πρώτο «βήμα» για την αντιμετώπιση ενός προβλήματος.

Η ψυχολογική υποστήριξη που παρέχεται μέσω τηλεφωνικής γραμμής απο-

τελεί συμπαράσταση και συμβουλευτική καθοδήγηση, ενώ δεν υπάρχει η δυνατότητα για δημιουργία θεραπευτικής διαδικασίας και σχέσης όπως στην πρόσωπο με πρόσωπο συνεδρία.

ΤΑ ΣΤΕΛΕΧΗ ΚΑΙ ΟΙ ΕΞΥΠΗΡΕΤΟΥΜΕΝΟΙ ΤΩΝ ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΩΝ ΓΡΑΜΜΩΝ

Η τηλεφωνική επαφή στις περισσότερες γραμμές πραγματοποιείται στα πλαίσια συμβουλευτικής παρέμβασης. Η παρέμβαση αυτή προϋποθέτει την διαμόρφωση μιας ατμόσφαιρας εμπιστοσύνης και σεβασμού μεταξύ του καλούντος και του προσωπικού της γραμμής.

Το προσωπικό της γραμμής, που μπορεί να αποτελείται από εθελοντές ή επαγγελματίες, θα πρέπει να έχει ικανότητες ενεργητικής ακρόασης, κατανόησης και να γνωρίζει τα προβλήματα που σχετίζονται με το αίτημα του καλούντος και το αντικείμενο της παρεχόμενης υπηρεσίας της γραμμής. Οι περισσότεροι από τους καλούντες νιώθουν έντονη μοναξιά και έλλειψη ανθρώπινης επαφής που μπορεί να φτάνει στην απελπισία και το αδιέξοδο. Νιώθουν αβοήθητοι και θέλουν να μοιραστούν το άγχος τους. Τα αιτήματα που εκφράζονται ποικίλλουν από προσωπικά και κοινότυπα θέματα καθημερινής ζωής μέχρι την έκφραση αυτοκαταστροφικών σκέψεων. Το προσωπικό της γραμμής πρέπει να έχει την ικανότητα να εστιάζεται στο αίτημα του καλούντος, να διερευνάει το περιεχόμενο, το πλαίσιο του τηλεφωνήματος και τα συναισθήματα του ατόμου που καλεί για βοήθεια.

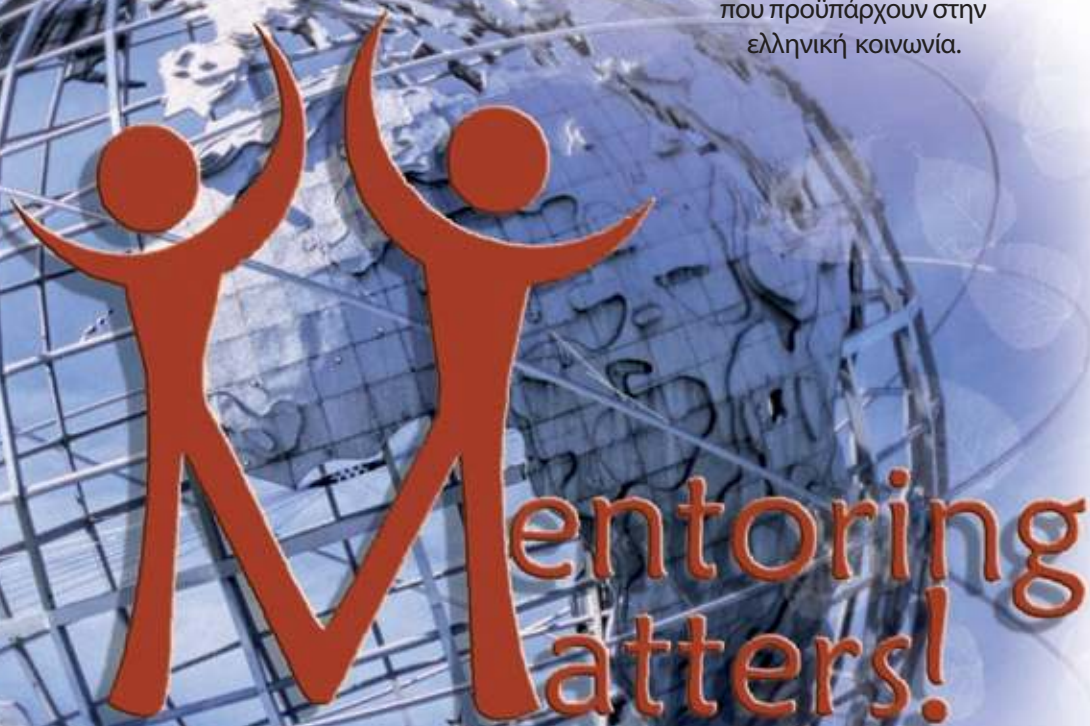
Οκαλών πολλές φορές αναζητά την συναισθηματική υποστήριξη, συμπαράσταση και συμβουλή. Το προσωπικό της γραμμής θα πρέπει να μπορεί να οδηγήσει την κλήση σε μια ξεκάθαρη και εποικοδομητική συνομιλία

διατηρώντας τον έλεγχο, την ουδετερότητα και χωρίς αυστηρούς παρεμβατισμούς. Σέβεται τα συναισθήματα του καλούντος, ενθαρρύνοντας και ενισχύοντας τον στη λήψη πρωτοβουλιών και διαμόρφωση αποφάσεων. Τα άτομα που αποτελούν το προσωπικό της γραμμής εγκαθιδρύουν ένα είδος θεραπευτικής σχέσης, προτείνουν εναλλακτικές λύσεις και γνωστοποιούν τα όρια και τις δυνατότητες τηλεφωνικής γραμμής.

Εκτός από τους τακτικούς καλούντες μιας γραμμής, οι περισσότερες κλήσεις είναι μιας κλήσεως. Γι' αυτό τον λόγο, το προσωπικό τονίζει τη δυνατότητα του καλούντος για αλλαγή, δεν δίνει οδηγίες και δημιουργεί «γέφυρα» μεταξύ καλούντος και πραγματικότητας, παραπέποντας στην αρμόδια υπηρεσία που μπορεί να προσφέρει βοήθεια ή ανανεώνοντας το ραντεβού με τον ίδιο ή με άλλο σύμβουλο.

ΠΡΟΛΗΨΗ ΨΥΧΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΡΑΧΩΝ ΣΤΙΣ ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Όπως είναι γνωστό, στις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας μας κατατάσσεται και εκπαιδεύεται σε κάθε ΕΣΣΟ, μεγάλος αριθμός πολιτών. Ως εκ τούτου, η Ψυχική Υγεία του στρατεύσιμου προσωπικού εντάσσεται στην προσπάθεια της πολιτείας για αναβάθμιση της ζωής των πολιτών. Μεγάλο μέρος των στρατευσίμων και μονίμων στελεχών βρίσκονται σε νεαρή ηλικία (18-35 ετών), δέχονται μεγάλες εντάσεις στην εργασία τους και είναι πολλές φορές ευάλωτοι στην εκδήλωση ψυχικών νοσημάτων. Η αναγνώριση των αναγκών της οικογένειας του προσωπικού και η στήριξη της βοηθάει στην καλύτερη προσαρμογή των στρατευσίμων και των μονίμων στο στρατιωτικό περιβάλλον. Αξίζει να τονισθεί ότι ένα μεγάλο ποσοστό των ψυχικών διαταραχών που εμφανίζονται κατά την διάρκεια της στρατιωτικής θητείας, δεν είναι ανεξάρτητες από τις ψυχοκοινωνικές εκείνες συνθήκες που προϋπάρχουν στην ελληνική κοινωνία.

Οι διαταραχές προσαρμογής στις Ένοπλες Δυνάμεις εμφανίζονται με διάφορους τρόπους όπως: αυτοτραυματισμοί, επιθετικότητα, παραβατική συμπεριφορά, λιποταξίες, ψυχοσωματικά συμπτώματα κ.ά. Τα τελευταία χρόνια στις Ένοπλες Δυνάμεις γίνεται ενημέρωση του κόσμου για την ψυχική ασθένεια, υπάρχει καλύτερη οργάνωση των ψυχιατρικών υπηρεσιών και ενίσχυση των ψυχοκοινωνικών παρεμβάσεων. Οι Διοικήσεις των Μονάδων (αξιωματικοί και υγειονομικό προσωπικό) βρίσκονται σε ετοιμότητα να διακρίνουν την προβληματική συμπεριφορά των στρατευσίμων και να παραπέμψουν για ψυχιατρική εξέταση. Επίσης, μόνιμα στελέχη των Ενόπλων Δυνάμεων ενδέχεται να εκδηλώσουν ψυχοπαθολογία σε κάποια φάση της ζωής τους (αγχώδεις διαταραχές, κατάθλιψη, φοβίες, πένθος κ.ά) και να ζητήσουν ψυχολογική βοήθεια σε διάφορες ψυχιατρικές υπηρεσίες των Ενόπλων Δυνάμεων.

Αποτελεί λοιπόν αναγκαιότητα η ύπαρ-

ξη ενός οργανωμένου δικτύου υπηρεσιών για την ψυχοκοινωνική μέριμνα του προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων και την πρόληψη των ψυχικών διαταραχών.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΓΡΑΜΜΩΝ ΣΤΡΑΤΟΥ ΞΗΡΑΣ, ΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

Οι τηλεφωνικές γραμμές ψυχολογικής υποστήριξης των Ενόπλων Δυνάμεων είναι ένα από τα προγράμματα που υλοποιούνται από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας και εντάσσονται στα πλαίσια της ψυχοκοινωνικής μέριμνας. Αποσκοπούν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του ανθρώπινου δυναμικού των Ενόπλων Δυνάμεων και παρέχουν υπηρεσίες ενημέρωσης, στήριξης και συμβουλευτικής. Ειδικότερα, τα παραπάνω προγράμματα στοχεύουν στη βελτίωση των συνθηκών εργασίας, ασφάλειας και υγιεινής του μόνιμου, στρατευσίμου και πολιτικού προσωπικού, καθώς και των συγγενών τους.

Η τηλεφωνική γραμμή για το Στρατό Ξηράς και την Πολεμική Αεροπορία λειτουργεί στο 414 ΣΝΕΝ στη Παλαιά Πεντέλη και στελεχώνεται από 8 πολίτες συμβασιούχους ψυχολόγους.

Η τηλεφωνική γραμμή για το Πολεμικό Ναυτικό λειτουργεί στο Γραφείο Προ-

ληπτικής Ψυχικής Υγιεινής (ΓΠΨΥ) στον Σκαραμαγκά. Οι Γραμμές των Ενόπλων Δυνάμεων λειτουργούν καθημερινά, όλο το 24ωρο και οι κλήσεις πραγματοποιούνται χωρίς αστική χρέωση στα τηλέφωνα 8001145551 (Στρατός), 8001145552 (Αεροπορία), 8001145553 (Ναυτικό). Επιπλέον αυτών, διατίθενται γραμμές στις οποίες μπορεί να καλέσει ο ενδιαφερόμενος από κινητό με αστική χρέωση. Υπάρχει στενή συνεργασία μεταξύ των τηλεφωνικών γραμμών υπό την εποπτεία και μέριμνα της αρμόδιας υπηρεσίας του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η λειτουργία των τηλεφωνικών γραμμών ψυχολογικής υποστήριξης στα πλαίσια των Ομάδων Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας του Στρατού Ξηράς (Ο.Ψ.Μ.), έχουν βοηθήσει στην προληπτική δράση.

Η Τηλεφωνική Γραμμή Ψυχολογικής Υποστήριξης του Έβρου λειτουργεί στην 12^η Μεραρχία Αλεξανδρούπολης και ανήκει στο 492 Γενικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Απαντά στο τηλέφωνο 2551062141, λειτουργεί όλο το 24ωρο και οι κλήσεις πραγματοποιούνται με αστική χρέωση.

Η Τηλεφωνική Γραμμή Ψυχολογικής Υποστήριξης Οπλιτών της Λήμνου, η οποία στελεχώνεται από μέλη της Ο.Ψ.Μ., εγκαινιάστηκε το 2004 και απαντά έκτοτε στον αριθμό 2254025293.

Η λειτουργία της γραμμής ψυχολογικής υποστήριξης για το προσωπικό των Ενόπλων Δυνάμεων θεωρείται αναγκαία και σημαντική, ιδιαίτερα στην αντιμετώπιση καταστάσεων κρίσης, καθώς πολλές μονάδες και υπηρεσίες είναι απομακρυσμένες και δεν υπάρχει η δυνατότητα παροχής άμεσων ψυχολογικών και συμβουλευτικών υπηρεσιών. Ακόμη, η λειτουργία της γραμμής ως προθάλαμος θεωρείται καθο-

ριστική, ώστε ο καλών να παραπεμφθεί ή να απευθυνθεί σε κάποια δομή ψυχικής υγείας για περαιτέρω βοήθεια.

Η ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ

Η υποστήριξη της ψυχολογικής προσαρμογής του προσωπικού και τα θέματα πρόληψης είναι ιδιαίτερα σημαντικά για το Πολεμικό Ναυτικό τόσο για την διαφύλαξη της υγείας του προσωπικού, όσο και για την αποτελεσματική ενσωμάτωση του στις ποικίλες ιεραρχικές, συνεργατικές και απαιτητικές θέσεις του Πολεμικού Ναυτικού.

Η τηλεφωνική γραμμή ψυχολογικής υποστήριξης εδρεύει στο Γραφείο Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής (ΓΠΨΥ). Αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου δικτύου παρέμβασης του Γραφείου που αφορά στην προαγωγή της ψυχικής υγείας και στην ψυχοκοινωνική μέριμνα για το μόνιμο, στρατευμένο και πολιτικό προσωπικό του Πολεμικού Ναυτικού και τα μέλη των οικογενειών του.

Το ΓΠΨΥ εστιάζει στην πρόληψη ακραίων εκδηλώσεων συμπεριφοράς (χρήση ναρκωτικών, βιαιότητα, αυτοκαταστροφικότητα) και στη δυσπροσαρμογή. Παρέχει τη δυνατότητα για ατομική και ομαδική θεραπεία, συμβουλευτική οικογενείας - γονέων - ζευγους, αντιμετώπιση εργασιακού στρες, διαλέξεις, συμβουλευτική διοικήσεων, παρεμβάσεις σε κρίση και σε επείγοντα γεγονότα.

Η τηλεφωνική γραμμή ψυχολογικής υποστήριξης για το Πολεμικό Ναυτικό λειτουργεί επίσημα από το 1999. Είναι η πρώτη χρονολογική γραμμή τηλεφωνικής συμπαράστασης που λειτουργεί στο χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων και η επιτυχής λειτουργία του συνέβαλε στη λειτουργία των αντίστοιχων γραμμών του Στρατού Ξηράς και της Πολεμικής Αεροπορίας το 2002.

Η στελέχωση της γραμμής βασίστηκε καταρχήν σε στρατεύσιμους ψυχολόγους και άλλους επαγγελματίες Ψυχικής Υγείας καθώς και στους πρώτους Αξιωματικούς Ψυχολόγους των Ενόπλων Δυνάμεων. Οι τελευταίοι προσελήφθησαν ειδικά για το Γραφείο Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής πριν 8 χρόνια και προσφέρουν μέχρι σήμερα σημαντικό έργο σε ερευνητικό, προληπτικό, διαγνωστικό, συμβουλευτικό και ψυχοθεραπευτικό επίπεδο στον κλάδο του Πολεμικού Ναυτικού. Επίσης, είναι διαθέσιμοι για υπηρεσίες ενημέρωσης σε διακλαδικά κλιμάκια των Ενόπλων Δυνάμεων και η συμμετοχή τους στην ψυχολογική αξιολόγηση και στην επιλογή προσωπικού με ψυχοτεχνικές δοκιμασίες παίζει σημαντικό ρόλο στην προαγωγή της ψυχικής υγείας.

Η τηλεφωνική γραμμή απευθύνεται στο στρατεύσιμο, μόνιμο και πολιτικό προσωπικό του Πολεμικού Ναυτικού, καθώς και στους συγγενείς αυτών. Επίσης, η γραμμή δέχεται μεγάλο αριθμό κλήσεων από πολίτες που δεν έχουν άμεση σχέση με το Πολεμικό Ναυτικό και τις Ένοπλες Δυνάμεις γενικότερα, αλλά έχουν πληροφορηθεί για την ύπαρξη της από μέλη της οικογένειάς τους, από φίλους και γνωστούς που υπηρέτησαν τη θητεία τους ή αποτελούν στελέχη του Πολεμικού Ναυτικού.

Στελεχώνεται από κατάλληλα εκπαιδευμένους επιστήμονες που αποτελούν προσωπικό του Γραφείου Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής : ψυχίατρους, νοσηλευτές ψυχικής υγείας, ιατρούς, ψυχολόγους, κοινωνιολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς και εκπαιδευτικούς. Τα προσωπικά είναι μόνιμο, στρατεύσιμο και πολιτικό.

Οι κλήσεις είναι ανώνυμες ή επώνυμες, πάντα εμπιστευτικές και περιλαμβάνουν οποιοδήποτε θέμα προκαλεί στον καλούντα ανησυχία ή ψυχική πίεση,

με δυνατότητα παροχής συμβουλευτικής, ψυχοκοινωνικής και κλινικής βοήθειας. Οι κλήσεις πραγματοποιούνται από σταθερό ή κινητό μέσω πολιτικής και στρατιωτικής υπηρεσιακής γραμμής με τα τηλέφωνα 2105574121 και 2105531376, 2105531377 αντίστοιχα. Επιπλέον αυτών, διατίθεται η γραμμή 8001145553, χωρίς οικονομική επιβάρυνση, όταν η κλήση γίνεται από σταθερό τηλέφωνο.

ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ

Το έργο της Γραμμής κατά το έτος 2006 ήταν πολυδιάστατο και περιέλαβε κυρίως υπηρεσίες άμεσης παρέμβασης και συμπαράστασης σε περιπτώσεις κρίσεων, υπηρεσίες πληροφόρησης, συμβουλευτικής και στήριξης. Ενδεικτικά, η τηλεφωνική γραμμή του Πολεμικού Ναυτικού προσέφερε τις ακόλουθες υπηρεσίες :

➔ Πληροφόρηση για στρατιωτικά θέματα, όπως η κατάταξη στο Πολεμικό Ναυτικό, βασική εκπαίδευση και στρατιωτική ζωή, για θέματα αναβολής θητείας και αλλαγής δείκτη σωματικής ικανότητας, για το δίκτυο ψυχικής υγιεινής του Πολεμικού Ναυτικού και τη λειτουργία της γραμμής, για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του προσωπικού του Πολεμικού Ναυτικού μόνιμου, στρατευμένης θητείας και πολιτικού και για ερευνητικά δεδομένα που δεν είναι απόρρητου χαρακτήρα.

➔ Συμβουλευτική σε καταστάσεις κρίσεων (αυτοκαταστροφικές, ετεροκαταστροφικές απειλές), σε θέματα προσαρμογής στη στρατιωτική ζωή (π.χ. προσωπικό στρες, διαπροσωπικές δυσκολίες, δυσπροσαρμογή), σε θέματα ψυχικής υγείας (άγχος, κατάθλιψη, εξαρτήσεις κ.ά), σε προβλήματα συμπεριφοράς, (επιθετικότητα, παραβατικότητα, έλλειψη πειθαρχίας και συνέπειας)

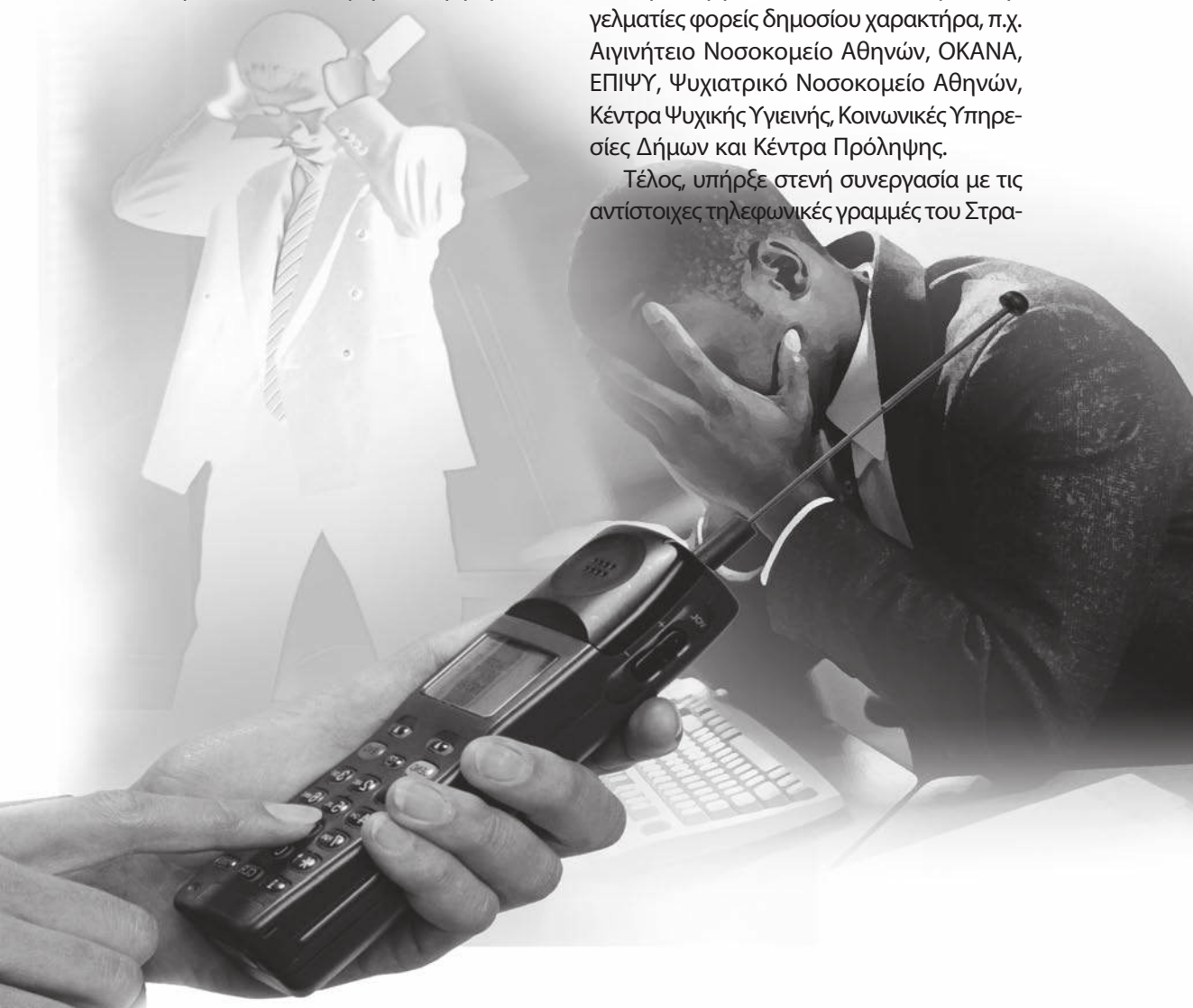
➔ Συναισθηματική στήριξη σε προβλήματα οικογενειών, ζευγών, παιδιών και εφήβων (π.χ. διαζύγιο, μαθησιακές δυσκολίες παιδιών, σχολική αποτυχία, διατροφικές διαταραχές κ.ά.) σε θέματα διαφυλικών σχέσεων, ψυχολογίας υγείας (σωματική κόπωση, συναισθηματική εξάντληση κ.ά.), ψυχολογίας εργασίας (εργασιακό-επαγγελματικό στρες, αλλαγή του εργασιακού περιβάλλοντος, π.χ. λόγω μετάθεσης, επαγγελματική εξουθένωση) και επαγγελματικού προσανατολισμού για το προσωπικό που υπηρετεί τη θητεία του.

➔ Ψυχολογική στήριξη σε άτομα με μετατραυματικό στρες (μετά από δυστυχήματα με ξαφνική απώλεια μελών της οικογένειας, απότομη αλλαγή τρόπου

ζωής, θάνατο μέλους της οικογένειας ή ασθένεια) καθώς και σε ασθενείς με ψυχιατρικό ιστορικό, προβλήματα διευκόλυνσης σχέσεων, οικογενειακών δυναμικών, πένθους, αναπηρίας, χρήσης τοξικών ουσιών, σεξουαλικής ταυτότητας, χορήγησης φαρμακευτικής αγωγής και σοβαρών ψυχιατρικών διαταραχών.

Ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες του κάθε περιστατικού έγινε παραπομπή στο Γραφείο Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής, στη Θεραπευτική Κοινότητα του Ναυτικού Νοσοκομείου Σαλαμίνας (ΝΝΣ), στην Ψυχιατρική Κλινική του Ναυτικού Νοσοκομείου Αθηνών (ΝΝΑ) καθώς και σε άλλους φορείς. Ειδικότερα, υπήρξε διασυνδεδετική συνεργασία και επικοινωνία με επαγγελματίες φορείς δημοσίου χαρακτήρα, π.χ. Αιγινήτειο Νοσοκομείο Αθηνών, ΟΚΑΝΑ, ΕΠΙΨΥ, Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Αθηνών, Κέντρα Ψυχικής Υγιεινής, Κοινωνικές Υπηρεσίες Δήμων και Κέντρα Πρόληψης.

Τέλος, υπήρξε στενή συνεργασία με τις αντίστοιχες τηλεφωνικές γραμμές του Στρα-

τού Ξηράς και Πολεμικής Αεροπορίας για σημαντικό αριθμό περιστατικών και κλήσεων από την γραμμή του Πολεμικό Ναυτικού.

ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΜΜΗΣ

Όσον αφορά την οργάνωση της υπάρχουσας υποδομής, του προσωπικού, των διοικητικών θεμάτων και της λειτουργίας της Γραμμής, υπάρχουν πολλαπλές δραστηριότητες.

Για την κάλυψη των αναγκών και απαιτήσεων της τηλεφωνικής γραμμής υποστήριξης, το προσωπικό βρίσκεται σε συνεχιζόμενη εκπαίδευση και ενημέρωση για τις σύγχρονες επιστημονικές εξελίξεις. Συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες περιλαμβάνουν: ομάδες εποπτείας περιστατικών (ορίζονται συγκεκριμένες συναντήσεις σε τακτά χρονικά διαστήματα για επιστημονική ανάλυση των περιστατικών της γραμμής, σχεδιασμό του τρόπου παρέμβασης και ενίσχυση του προσωπικού) και βιωματικές ομάδες, όπου γίνεται εκφόρτιση συναισθημάτων με διαδραμάτιση, αναβίωση πραγματικών περιστατικών της γραμμής και την ανάληψη συγκεκριμένων ρόλων από τα στελέχη.

Η συμμετοχή σε εκπαιδευτικές ημερίδες και σεμινάρια, η διεξαγωγή ερευνητικών και επιστημονικών εργασιών και η παρουσίαση τους σε Ψυχιατρικά και Ψυχοθεραπευτικά Συνέδρια, περιλαμβάνονται στις βασικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Σημαντικές ενέργειες για την ευαισθητοποίηση σε θέματα ψυχικής υγείας αποτελούν οι ενημερωτικές διαλέξεις, η κλινική εμπειρία σε Ψυχιατρικές Κλινικές του ΠΝ (Ναυτικού Νοσοκομείου Αθηνών, στη Θεραπευτική Κοινότητα του Ναυτικού Νοσοκομείου Σαλαμίνας) και η συγγραφή ενημερωτικών άρθρων από τα στελέχη της γραμμής

Επίσης, οι εκπαιδεύσεις εξωτερικού σε

θέματα Στρατιωτικής Ψυχιατρικής – Ψυχολογίας (Stress, Anger Management and Control) θεωρούνται ουσιαστικές για την κατάρτιση του προσωπικού, την άμεση αντιμετώπιση περιστατικών και την παρέμβαση σε κρίση. Οι επισκέψεις σε Κέντρα Εκπαίδευσης Προπαδευόμενων και η ενημέρωση όλων για την λειτουργία της Γραμμής (νέα ΕΣΣΟ, νέοι σπουδαστές της Σχολής Ναυτικών Δοκίμων και Σχολής Μονίμων Υπαξιωματικών Ναυτικού) μέσω Μικρών-Μεσaiών-Μεγάλων Ομάδων είναι δραστηριότητες που ενισχύουν το εκπαιδευτικό έργο.

Η συνεργασία με κρατικούς φορείς ψυχικής υγείας καθώς και με στρατιωτικές Υπηρεσίες και Μονάδες συμβάλλει στη διεύρυνση των υπηρεσιών που μπορεί να παρέχει το προσωπικό της τηλεφωνικής γραμμής ψυχολογικής υποστήριξης. Η ενημέρωση για την τηλεφωνική γραμμή σε Μονάδες των Ενόπλων Δυνάμεων και η συνεργασία με μόνιμα στελέχη και Ομάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας (ΟΨΜ) μέσω διακλαδικών παρεμβάσεων του ΓΕΕΘΑ, υπέδειξε θετικά αποτελέσματα όσον αφορά την ψυχοκοινωνική μέριμνα του προσωπικού. Η συνεργασία με Διοικητές παραμεθόριων Υπηρεσιών και με Μονάδες της Κύπρου ενισχύει τη χρησιμότητα της τηλεφωνικής γραμμής. Συγκεκριμένα, η γραμμή έχει δεχτεί κλήσεις από στελέχη και στρατιώτες του Στρατού Ξηράς καθώς και από στρατεύσιμους ψυχολόγους για την αντιμετώπιση οξέων περιστατικών.

Η διαφήμιση των τηλεφωνικών υπηρεσιών Άμεσης Βοήθειας αποτελεί πολύ σημαντικό μέρος της όλης δραστηριότητας, αλλά και σημαντικότερη ευθύνη της οργανωτικής και διοικητικής της λειτουργίας. Σκοπός της διαφημιστικής καμπάνιας είναι η προσέγγιση των πιθανών χρηστών των υπηρεσιών της Γραμμής.

Η διαφήμιση και προβολή της συγκεκριμένης Γραμμής - απαραίτητη για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας του έργου της - συντελείται κυρίως μέσω της διάθεσης και χορήγησης έντυπου υλικού σε όλες τις Υπηρεσίες και Μονάδες του Πολεμικού Ναυτικού (αφίσες, δίπτυχα, κάρτες) και την καταχώρηση ενημερωτικού υλικού σε στρατιωτικά και πολιτικά έντυπα. Η παρουσίαση μέσω ΜΜΕ (τηλεοπτική διαφήμιση, ραδιόφωνο, διαδίκτυο κ.ά.), η προβολή στην ιστοσελίδα του ΥΠΕΘΑ, του Πολεμικού Ναυτικού και στον εσωτερικό διαδικτυακό τόπο του ΠΝ (Wan) έχει συμβάλει στη προβολή της γραμμής.

Η ΓΡΑΜΜΗ S.O.S. ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 2006

Η γραμμή του Πολεμικού Ναυτικού δέχεται κλήσεις όπου εκφράζονται όλες

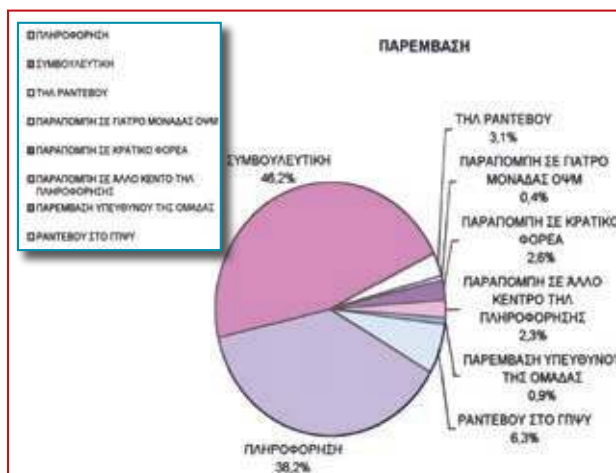
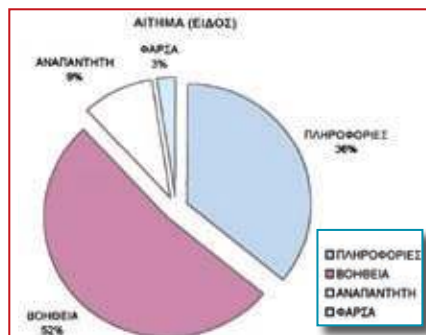
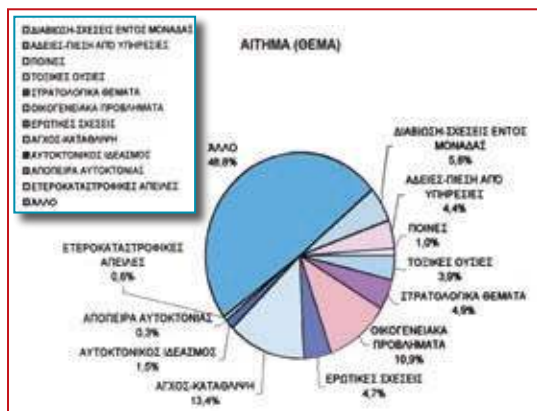
οι δυσκολίες και οι καταστάσεις σύγχυσης. Η γραμμή ψυχολογικής υποστήριξης του ΠΝ έλαβε 1447 κλήσεις για το έτος 2006. Όλες οι κλήσεις δεν είναι όμως δραματικές.

Ειδικότερα, η γραμμή του ΠΝ κατά το έτος 2006 έλαβε περισσότερες κλήσεις από άνδρες (53%) και λιγότερες από γυναίκες (47%). Ωστόσο, οι γυναίκες (στελέχη ή ιδιώτες) συγκριτικά με τους άνδρες αναφέρουν σε μεγάλη συχνότητα προσωπικά και οικογενειακά προβλήματα και παρουσιάζουν σε υψηλό ποσοστό διαγνωσμένες ψυχικές διαταραχές. Οι άνδρες εμφανίζουν πολλές φορές έλλειψη διεκδικητικής συμπεριφοράς και αναζητούν άμεση επίλυση των προβλημάτων τους.

Αύξηση των κλήσεων παρατηρήθηκε κατά τους πρώτους και ιδίως τους χειμερινούς μήνες του 2006 (Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος), τον Οκτώβριο καθώς και κατά την διάρκεια των νέων ΕΣΣΟ. Υψηλό ποσοστό πολιτών (43%) και μονίμων στελεχών (20%) κάλεσε στη γραμμή δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο εμπιστοσύνη στις υπηρεσίες που παρέχονται.

Τέλος, αρκετά οξέα περιστατικά, όχι μόνο από το Πολεμικό Ναυτικό αλλά και από άλλα Σώματα (Στρατός Ξηράς, Πολεμική Αεροπορία), αντιμετωπίστηκαν άμεσα και αποτελεσματικά. Ειδικότερα, οι κλήσεις από τον Στρατό Ξηράς ανέρχονται στο 4,4% επί του συνόλου των κλήσεων. Υπήρξε στενή συνεργασία με την αντίστοιχη γραμμή του Στρατού και τους υπευθύνους που την στελεχώνουν, ώστε να διενεργηθεί άμεση ενημέρωση για τα περιστατικά και επικοινωνία με Διοικητές και Ιατρούς των Μονάδων.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΤΟ 2006

Με βάση τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων του έτους 2006 εξάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Το μεγαλύτερο ποσοστό των καλούντων είναι άνδρες ιδιώτες, στελέχη ή στρατεύσιμοι.

- Υψηλό ποσοστό των καλούντων αναφέρουν τα στοιχεία τους δείχνοντας εμπιστοσύνη στους ειδικούς της γραμμής και το στρατιωτικό πλαίσιο.

- Στην κατηγορία "άλλο", στο αίτημα (θέμα) περιλαμβάνονται θέματα όπως αντιμετώπιση πένθους, προετοιμασία για απώλεια μέλους της οικογένειας από ασθένεια, μοναξιά, πληροφορίες για τη ζωή στο Πολεμικό Ναυτικό και ερωτήματα σε σχέση με επαγγελματικό προσανατολισμό, διάφορα αιτήματα (άδειες, αναβολές κ.α.), φάρσες και κλήσεις στις οποίες οι καλούντες δεν μιλούσαν.

• Πρόκειται επίσης για αιτήματα συμβουλευτικής διοικήσεων, συνεργασίας με κρατικούς φορείς και Υπηρεσίες του Πολεμικού Ναυτικού και γενικής πληροφόρησης

• Σημαντικός θεωρείται ο αριθμός των συγγενικών προσώπων που καλούν και ζητούν πληροφορίες και βοήθεια για θέματα που αφορούν στρατεύσιμους και μόνιμα στελέχη του οικογενειακού τους περιβάλλοντος.

• Στο υψηλό ποσοστό των κλήσεων από πολίτες ανήκουν και αυτοί που καλούν για συμβουλευτική όσον αφορά προσωπικά τους προβλήματα και έχουν ενημερωθεί για τη γραμμή ή έχουν παραπεμφθεί από φιλικά ή συγγενικά τους πρόσωπα που υπηρετούν στο Πολεμικό Ναυτικό (μονίμους ή στρατεύσιμους).

• Πολλοί από τους καλούντες παρουσιάζουν αγχώδεις (14%) ή καταθλιπτικές διαταραχές (15%). Επίσης σημειώνονται αρκετά περιστατικά με ψυχιατρικό ιστορικό (21%) που ωφελήθηκαν στο παρελθόν από τις υπηρεσίες της γραμμής και εξακολουθούν να καλούν για θεραπευτική και υποστηρικτική αντιμετώπιση.

• Οι περισσότερες κλήσεις έγιναν με κύριο αίτημα τη βοήθεια (52%) σε κάποια δυσκολία όσον αφορά τη θητεία ή την οικογενειακή-προσωπική ζωή. Τα πιο πολλά περιστατικά αντιμετωπίστηκαν με συμβουλευτική παρέμβαση και καθοδήγηση (47%). Έγιναν παραπομπές περιστατικών τόσο σε κρατικούς φορείς (2,6%) όσο και στο ΓΠΨΥ(6,3%).

• Μικρό ποσοστό εκδηλώνει αυτοκτονικό ιδεασμό (2%). Επίσης μικρό είναι το ποσοστό των καλούντων που

αναφέρουν απόπειρα αυτοκτονίας (0,3%) ή απειλούν ότι θα βλάψουν άλλους (0,6%).

• Υψηλό ποσοστό δυσπροσαρμοστικών εκδηλώσεων συναντάται τόσο στους στρατευσίμους όσο και στους Επαγγελματίες Οπλίτες (ΕΠΟΠ).

• Πολλά από τα περιστατικά της γραμμής σημείωσαν σημαντική βελτίωση αφού εντάχθηκαν σε ψυχοθεραπευτικό πρόγραμμα με ατομικές συνεδρίες ή οικογενειακή θεραπεία στο Γραφείο Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής.

• Ο χώρος του Γραφείου Προληπτικής Ψυχικής Υγιεινής όπου εδρεύει η Γραμμή, λειτουργεί βοηθητικά στο έργο της με παραπομπές ατόμων που καλούν για υποστηρικτικές συνεδρίες και κλινική εκτίμηση με ραντεβού.

Η λειτουργία της Γραμμής εντασσόμενη στο γενικό πλαίσιο λειτουργίας του ΓΠΨΥ και με τις γενικότερες ενέργειες της Πολιτείας και του ΓΕΝ, έχει συμβάλλει στο χαμηλό ποσοστό των αυτοκτονιών (την τελευταία δεκαετία το Πολεμικό Ναυτικό έχει σταθερά χαμηλό δείκτη αυτοκτονιών ο οποίος εισέρχεται στο 50% του αντίστοιχου του γενικού πληθυσμού της χώρας) και αιφνιδίων θανάτων από ναρκωτικά (ο δείκτης στο ΠΝ εμφανίζεται πρακτικά μηδενικός). Αξίζει να σημειωθεί ότι σε πρόσφατη ερευνητική εργασία του Α.Τ.Ε.Ι Κρήτης, η Γραμμή του Πολεμικού Ναυτικού, όπως και η Γραμμή του Στρατού Ξηράς και της Πολεμικής Αεροπορίας, αξιολογήθηκε στην υψηλότερη θέση σε θέματα οργάνωσης, διοίκησης και προσωπικού κατόπιν συγκριτικής μελέτης των τηλεφωνικών γραμμών που λειτουργούν στην Ελλάδα.

Η ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Η τηλεφωνική γραμμή ψυχολογικής υποστήριξης για το Στρατό και την Αεροπορία σημειώνει από το έτος 2003 μέχρι το 2005, 4338 κλήσεις. Παρουσιάζει παρόμοια στατιστικά αποτελέσματα με τη γραμμή του Πολεμικού Ναυτικού σε αρκετές παραμέτρους αλλά και διαφοροποιήσεις. Με βάση τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων η πλειονότητα των κλήσεων αφορά κατά κύριο λόγο έφεδρους του Στρατού Ξηράς ενώ πρόκειται κυρίως για άγαμους άνδρες, αποφοίτους βασικής εκπαίδευσης. Ως σημαντικά προβλήματα εμφανίζονται το άγχος, οικογενειακές και διαπροσωπικές δυσκολίες, καθώς και ποικίλες παράμετροι που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης στο στρατιωτικό περιβάλλον. Όσον αφορά τη διαφαινόμενη ψυχοπαθολογία, οι αγχώδεις και καταθλιπτικές διαταραχές εμφανίζουν επίσης τα υψηλότερα ποσοστά.

Σε σύγκριση με τη γραμμή του Ναυτικού, στη γραμμή του Στρατού οι κλήσεις με αυτοκτονικό ιδεασμό εμφανίζονται αυξημένες. Από το σύνολο των κλήσεων, το 8% των καλούντων εκδηλώνει αυτοκτονικό ιδεασμό. Γενικά, άτομα που καλούν σε γραμμές υποστήριξης έχουν την ανάγκη έκφρασης αυτοκαταστροφικών τάσεων, απαισιοδοξίας και ματαιότητας, ελπίζουν όμως σε αποτροπή αυτής την τελευταία στιγμή της κλήσεως. Πολλές φορές προβλήματα που προϋπάρχουν στην πολιτική ζωή επεκτείνονται και στην στρατιωτική θητεία και επηρεάζουν τον στρατεύσιμο κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο στρατό. Σύμφωνα με τα δεδομένα της γραμμής του Στρατού και της Αεροπορίας, μεγάλος αριθμός από ιδιώτες συγγενείς έρχεται σε επαφή με

τη γραμμή για πληροφόρηση και συμβουλευτική καθοδήγηση όσον αφορά δυσκολίες και προβλήματα στρατευμένων της οικογένειάς τους.

Από τα παραπάνω ερευνητικά δεδομένα διακρίνεται η σημασία και ο ρόλος της Γραμμής Ψυχολογικής Υποστήριξης των Ενόπλων Δυνάμεων στην πρόληψη ψυχικών διαταραχών. Η αξία της είναι προφανής εφόσον πολλές καταστάσεις κρίσεων από στρατεύσιμους σε απομακρυσμένες Μονάδες έχουν αντιμετωπιστεί επιτυχώς και έχει ληφθεί η απαραίτητη προληπτική δράση.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει συνεργασία των γραμμών υποστήριξης στην κοινή αντιμετώπιση οξέων περιστατικών, στην χάραξη ενιαίας στρατηγικής όσον αφορά την παρέμβαση στην κρίση, στην σύσταση κοινού εσωτερικού κανονισμού λειτουργίας και στην μελλοντική ανάπτυξη και διεύρυνση της γραμμής υποστήριξης των Ενόπλων Δυνάμεων.

ΓΡΑΜΜΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗΣ SOS

- ΣΤΡΑΤΟΣ 800 114 5551
- ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ 800 114 5552
- ΝΑΥΤΙΚΟ 800 114 553

ΜΕ ΑΣΤΙΚΗ ΚΛΗΣΗ ΣΤΑ ΤΗΛΕΦΩΝΑ

- ΣΤΡΑΤΟΣ 210 8105068
- ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ 210 8105068
- ΝΑΥΤΙΚΟ 210 5574121
210 5531376
210 5531377

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ☞ Bharucha, A.J. & Saltin, A. (1997), "Late-Life Suicide: A review", *Harvard Rev.Psychiatry*, Vol.5, Nr 2, 55-65 ελληνική έκδοση.
- ☞ Butcher, A., Mulville, K, Rosenfield, M. and Rowlands, L (1999). "Guidelines for good practice (3rd Edition)" Telephone Helplines Association.
- ☞ Γιωτάκος Ο., Τριανταφύλλου Θ. κ.ά. (2006) «Ψυχολογική στήριξη από το τηλέφωνο», Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- ☞ Delworth U., Rudow E., Taub J. (1972), "Crisis Center/Hotline, A Guidebook to Beginning and Operating", Charles C. Thomas Publisher, Illinois, U.S.A.
- ☞ Καλύβα Π., Κολοκοτρώνη Χ., Σουλτάνης Μ., Θωμαϊδης Κ., Σιγάλας Δ., Συρογιάννης Χ., Παπαδημητρίου Κ., (2006) «Η σημαντικότητα και η αρωγή της τηλεφωνικής γραμμής υποστήριξης του Πολεμικού Ναυτικού στην πρόληψη ψυχικών διαταραχών και την προαγωγή της ψυχικής υγείας», 19^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχιατρικής, Αθήνα
- ☞ Ντουλάκη Χρ.-Φραγκούδη Κ. (2006) «Η Αξιολόγηση των Τηλεφωνικών Γραμμών Άμεσης Κοινωνικής Βοήθειας στην Ελλάδα», Α.Τ.Ε.Ι. Κρήτης, Σχολή Σ.Ε.Υ.Π., Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας, Ηράκλειο
- ☞ Sanders P. (1996), "An Incomplete Guide to using Counseling Skills on the Telephone", 2nd Edition, PCCS Books

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

www.ifotes.org, www.helplines.org.uk, www.army.mod.uk, www.sos-amitie.com

Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

ΚΕΙΜΕΝΟ: Ευγένιος Αρ. Γιαρένης,
Στρατιωτικός Δικαστής,
Υπ. Διδάκτορας Παντείου Πανεπιστημίου

Θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμη για το σύγχρονο Έλληνα η εξέταση της πολεμικής ιδεολογίας των Ελλήνων της κλασικής, ιδίως, περιόδου, όπως η ιδεολογία αυτή αποτυπώθηκε στα έργα της κλασικής ελληνικής τέχνης και του ελληνικού πνεύματος γενικότερα. Ως ιδεολογία, ορίζουμε βέβαια, ένα σύστημα ιδεών γύρω από τον πόλεμο, το οποίο αποτέλεσε προϊόν της αρχαιοελληνικής κοινωνίας στην ολότητά της¹. Εξαρχής θα μπορούσαμε να αποδεχτούμε την ύπαρξη μιας στενής σχέσης μεταξύ του ατόμου που δημιουργεί (του καλλιτέχνη, του

¹ Με τον όρο *ιδεολογία* ορίζουμε γενικότερα, το σύνολο εκείνο των πεποιθήσεων ενός ατόμου ή μιας κοινωνικής, οικονομικής ή άλλης ομάδας, το οποίο προσδιορίζει τις ηθικές, κοινωνικές, πολιτικές, φιλοσοφικές ή άλλες αρχές που εμπνέουν και καθορίζουν τις ενέργειες και τη δράση τους. Ο τρόπος, με άλλα λόγια, με τον οποίο κάποιος ή κάποιοι, αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα και ρυθμίζουν παραπέρα τη δράση τους σύμφωνα με την αντίληψή τους αυτή.

ποιητή, του ιστορικού κ.λπ.) και της κοινωνίας στην οποία το άτομο αυτό ανήκει και απευθύνει τα έργα του, λαμβάνοντας όμως ταυτόχρονα υπ' όψιν μας, ότι η θεώρηση του πολέμου εξαρτάται τόσο από τη λογοτεχνική και καλλιτεχνική αυθεντία, όσο και από την προσωπικότητα και τις απόψεις, πολιτικές και άλλες, την κοσμοθεωρία με άλλα λόγια, του κάθε δημιουργού. Σε κάθε περίπτωση, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι η επιλογή κάποιων στοιχείων της πραγματικότητας και ο τρόπος με τον οποίο αποφασίζει ο δημιουργός να τα διαδώσει μέσω της τέχνης του, ή η υπογράμμιση ορισμένων εξ αυτών, υποδηλώνει, ταυτόχρονα, ένα συγκεκριμένο σύστημα αξιών και ιεράρχησής τους. Στο άρθρο που ακολουθεί θα εξεταστούν μερικές ειδικότερες πτυχές του συγκεκριμένου ζητήματος, ενώ, ευλόγως, η σχετική ενασχόλησή μας με το ζήτημα της περί πολέμου αρχαιοελληνικής ιδεολογίας, δεν θα μπορούσε παρά να ξεκινήσει από το έργο του «πατέρα της Ιστορίας», κατά τον Κικέρωνα², δηλαδή του Ηροδότου από την Αλικαρνασσό (484-425 π.Χ.).

ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑΡΧΗΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΤΟΥ ΗΡΟΔΟΤΟΥ

Ο Ηρόδοτος, ως ιστορικός, επικέντρωσε την εργασία του στην αναζήτηση των αιτιών του πολέμου, όπως μας δηλώνει στην εναρκτήρια πρόταση των Ιστοριών του³, περιγράφοντας παράλληλα τα αποτελέσματά του πάνω στον άνθρωπο, ιδίως στον χαρακτήρα και τις ηθικές αρχές του. Χρησιμοποίησε μεθόδους και τρόπο γραφής που φανερώνουν πόσο μεγάλη ήταν η επιρροή την οποία άσκησε στο έργο του η ποίηση, η φιλοσοφία και η ρητορική τέχνη, αποτελώντας έτσι για εμάς μία από τις πρωταρχικές πηγές για την εξέταση της ιδεολογίας του πολέμου, μαζί με τα έργα των άλλων ιστορικών, την τραγική και κωμική ποίηση, τους διασωθέντες δικανικούς

² Για την κρίση αυτή, βλ. Cicero, De Legibus, I, 5: "et apud Herodotum, patrem historiae".

³ «Αυτή είναι η έρευνα του Ηροδότου από την Αλικαρνασσό, η οποία έγινε για να μη σβήσει ο χρόνος τα έργα των ανθρώπων, και για να μην παρασυρθούν απ' το ποτάμι της λήθης τα μεγάλα και θαυμαστά κατορθώματα Ελλήνων και βαρβάρων και χαθεί έτσι το μεγαλείο τους ούτε, ειδικότερα, τα αίτια για τα οποία πολέμησαν μεταξύ τους». Όπως αποδεικνύεται από το περιεχόμενο του έργου του, τα αίτια δεν δίνονται, όπως θα περίμενε κανείς σήμερα ως αποτέλεσμα της υπεροψίας, της απληστίας, του φθόνου, της αφροσύνης, της αλαζονείας, και των άλλων παθών των ανθρώπων που τους οδηγούν σε υπέρβαση της ισορροπίας του κόσμου και αναπόφευκτα στην ύβριν, η οποία επιφέρει την επέμβαση της θεϊκής βούλησης για την αποκατάσταση της διασαλευθείσας τάξης των πραγμάτων. Η θεολογική αυτή αιτιότητα των ιστορικών γεγονότων, απηχεί ανάλογους τρόπους των τραγικών ποιητών. Ενόψει δε, της στενής διασύνδεσης ιστορίας και τραγωδίας μέσω της θεολογικής τους συνάφειας, γίνεται εφικτό να αναδειχθούν σοβαρά ζητήματα ηθικής τάξης, που άπτονται γενικότερων πνευματικών, κοινωνικών και πολιτικών προβληματισμών του 5ου π.Χ. αιώνα. Για τις διαπιστώσεις αυτές, βλ. Chiasson C.C., Herodotus' Use of Attic Tragedy in the Lydian Logos, *ClAnt* 22 (2003), σελ. 5-36, όπως παραπέμπεται στον Πρόλογο του Α. Μαρκαντωνάτου για το έργο του Romm J., Ηρόδοτος (μτφ. Π. Πολυκάρπου), εκδ. τυπωθήτω Γ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ, Αθήνα 2004, σελ. 31. Βλ. ακόμα, Myres J.L., Herodotus: Father of History, Oxford 1953, σελ. 17-31.

και άλλους λόγους, αλλά και τις διάφορες εικονογραφικές αναπαραστάσεις της αγγιογραφίας ή της γλυπτικής, που έφτασαν μέχρι τις μέρες μας. Τόσο ο Ηρόδοτος, όσο και ο Θουκυδίδης (η εξέταση του έργου του οποίου για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο δεν θα επιχειρηθεί στα στενά όρια του παρόντος άρθρου, αφού για κάτι τέτοιο απαιτείται άλλη, μακροσκελής και ιδιαίτερη μελέτη), παρουσιάζουν τα επιμέρους πολεμικά γεγονότα εντάσσοντας τα συχνά σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αναφοράς, χρησιμοποιώντας τα δηλαδή ως αφορμή για να εκφράσουν τις απόψεις τους γύρω από σοβαρά θέματα οικουμενικής εμβέλειας, σχετικά με το δίκαιο και τη δύναμη, το λόγο και τις πράξεις, τον πόλεμο και την ειρήνη, τη ζωή και το θάνατο κ.α.

Ο Ηρόδοτος καταπιάνεται κυρίως με ό,τι αποτελεί το πλαίσιο της μάχης. Δεν επιμένει τόσο σε απολύτως λεπτομερείς περιγραφές των πολεμικών αναμετρήσεων, του τρόπου ανάπτυξης των στρατευμάτων ή γενικότερα του τρόπου πολέμου, όσο σε ό,τι μπορεί να τονίσει το σύστημα αξιών το οποίο ο ίδιος, και ίσως η πλειοψηφία των Ελλήνων της εποχής του, αποδέχεται και επικροτεί. Μιλά για την ανδρεία και την αναγνώρισή της, την επέμβαση του θείου στα ανθρώπινα, τη δύναμη των οιωνών και του πεπρωμένου, το σεβασμό στους κήρυκες, στους νεκρούς και στους «νόμους των ανθρώπων». Με το έργο του κατάφερε να μετασχηματίσει τις συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων και Περσών σε έναν, ας πούμε, ιδεολογικό αγώνα που φέρνει αντιμέτωπους ελεύθερους πολίτες και υποτελείς λαούς, ανθρώπους των οποίων απειλείται η ύπαρξη, η ελευθερία και ο τρόπος ζωής τους και ανθρώπους που δεν έχουν να υπερασπίσουν τίποτα, αφού είναι ήδη υπόδουλοι στην εξουσία του Μεγάλου Βασιλέα. Όσο για τις πολεμικές συγκρούσεις μεταξύ των διαφόρων ελληνικών πόλεων που ο ιστορικός περιγράφει κάνοντας συχνά παρεκβάσεις (*excursus*) στην κυρίως ιστορία του, αυτές παρουσιάζονται σαν ένα φυσιολογικό-κοινωνικό γεγονός, όπως θα παρουσιαζόταν μία θρησκευτική τελετή ή ένας αθλητικός αγώνας, αφού ο πόλεμος αποτελούσε αναμφίβολα κυρίαρχο θεσμό κι ένα από τα δομικά στοιχεία στη ζωή των αρχαιοελληνικών πόλεων⁴.

Βέβαια το έργο του Ηροδότου δεν αποτελεί μία αβασάνιστη σύγκριση μεταξύ δύο ακραίων φαινομένων· της ασιατικής, ας πούμε, δουλοπρέπιας των Περσών με την ευρωπαϊκή ελευθερία των Ελλήνων. Ο ιστορικός αρνείται να σκιαγραφήσει ένα στερεότυπο του ασιάτη δυνάστη, αποφεύγοντας να περιγράψει την ίδια τη μοναρχία σαν το απόλυτο κακό, όπως αρνείται να εξυμνήσει και τη δημοκρατία σαν το απόλυτο καλό. Ως πραγματιστής, ενδιαφέρεται περισσότερο για το πόσο καλά μπορούν να αντιδράσουν (δημοκρατία και μοναρχία) όταν βρίσκονται σε σύγκρουση μεταξύ τους και πως αποκαλύπτουν γενικότερα τα όποια προτερήματα ή ελαττώματά τους κατά τη διάρκεια κρίσεων. Οι Περσικοί Πόλεμοι γίνονται έτσι το πλαίσιο για την παρουσίαση των χειρότερων ελαττωμάτων της ασιατικής δεσποτείας και των καλύτερων δυνατών πλεονεκτημάτων της ελληνικής ποικιλομορφίας, σε μία εποχή που η

⁴ Βλ. περισσότερα εις *Amouretti M.-C./Ruzé F., Les sociétés grecques et la guerre à l' époque classique*, (μτφ. Γ. Γεωργαμλής, επιμ Α. Στεφανής) Κοινωνία και Πόλεμος στην Αρχαία Ελλάδα, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004, *Δε πάστα Ν.*, Στρατιωτική Οργάνωση και Πολεμική Τέχνη των Αρχαίων Ελλήνων (1600-146 π.Χ.), εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού Γ.Ε.Σ., Αθήνα 1999, *Foxhall L., Farming and fighting in ancient Greece*, στο *Rich J./Shipley G., (ed.) "War and Society in the Greek World"*, Routledge, London & New York 1993, σελ. 134-145.

Αθήνα και η Σπάρτη, έχοντας ενωμένες τις δυνάμεις τους, αλληλοσυμπληρούμενες, αποτέλεσαν την ασπίδα και το δόρυ του ελληνικού σύμπαντος. Θα πρέπει άλλωστε να έχουμε πάντοτε υπόψη μας ότι ο Ηρόδοτος ζει και δημιουργεί σε μία εποχή κατά την οποία εκδηλώνεται πλέον ποικιλοτρόπως το δυναμικό αλλά ατομιστικό πνεύμα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας και ξεσπά η σοβαρότερη εμφύλια σύρραξη που γνώρισε ο ελληνικός κόσμος, δηλαδή ο Πελοποννησιακός Πόλεμος.

Στη διαδρομή των ιστοριών του ο Ηρόδοτος, εκθέτει συχνά, είτε ως δικές του απόψεις, είτε ως γνώμες των προσώπων που μετέχουν στα γεγονότα τα οποία περιγράφει, θέσεις με τις οποίες θεμελιώνονται διάφορες νομικές ή ηθικές αρχές⁵. Αυτές εκφέρονται ως αιτιολογίες ή αφορμές των γεγονότων που λαμβάνουν χώρα ή ακόμη κι εκείνων που πρόκειται να συμβούν.

Σύμφωνα με ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο του ιστορικού «τα ανθρώπινα πράγματα μοιάζουν με κύκλο που γυρνάει ασταμάτητα και δεν αφήνει πάντοτε τους ίδιους ανθρώπους να ευτυχούν» (I, 207), οι θεοί εμφανίζονται ως τιμωροί των αδικημάτων, οι οποίοι μάλιστα «στα μεγάλα αδικήματα επιφυλάσσουν και μεγάλες τιμωρίες» (II, 120), ενώ γενικότερα αρέσκονται στο να ταπεινώνουν «πάντα τα υπερέχοντα» (VII, 10)⁶. Στον κόσμο των ανθρώπων εξάλλου, η ευδαιμονία ούτε συνεχής είναι, ούτε σταθερή και μόνιμη, σίγουρα πάντως είναι ανάμικτη με την ατυχία, πράγμα που μας το δηλώνει ο Ηρόδοτος από το πρώτο κεφάλαιο της Ιστορίας του:

«...θα προχωρήσω στη διήγησή μου περιγράφοντας με την ίδια προσοχή τις μικρές και μεγάλες χώρες του κόσμου, κι αυτό, επειδή πολλές που ήταν κάποτε με-

Στον κόσμο των ανθρώπων εξάλλου, η ευδαιμονία ούτε συνεχής είναι, ούτε σταθερή και μόνιμη, σίγουρα πάντως είναι ανάμικτη με την ατυχία, πράγμα που μας το δηλώνει ο Ηρόδοτος από το πρώτο κεφάλαιο της Ιστορίας του...

⁵ Βλ. ειδικότερα, Αγγελή Φ., Αρχαί και Δίκαια εκ της Ιστορίας του Ηροδότου, Αθήνα 1955. Θα πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι οι αρχαίοι Έλληνες δεν ανέπτυξαν τη νομική ως ξεχωριστή επιστήμη. Καθώς το δίκαιο αποτελούσε μέρος της ευρύτερης φιλοσοφικής, ποιητικής και δημιουργικής σκέψης τους, απασχολούσε όλους τους πολίτες, ταυτιζόμενο με το διάχυτο σε όλους *αίσθημα δικαίου*, το οποίο προβαλλόταν ως τέτοιο, μέσω των ιδίων των εκδηλώσεων της καθημερινής ζωής τους. Άλλωστε το έθιμο, η συνήθεια, καταλαμβάνει σε περίπτωση έλλειψης θετού δικαίου πρωτεύουσα θέση υποχρεωτικών κανόνων, σε ειρήνη και σε πόλεμο, οι οποίοι μπορεί να έλκουν την προέλευσή τους από τη θεότητα, τις διάφορες, θρησκευτικής φύσης, τελετουργίες ή δεισιδαιμονίες, αλλά και τα αριστοκρατικά ή τυραννικά συστήματα διακυβέρνησης. Ο νόμος του ισχυρότερου, ο εξανδραποδισμός των ηττημένων, η σκληρότητα ή η πραότητα απέναντι των αιχμαλώτων (η συνήθεια λ.χ. απελευθέρωσής τους έναντι λύτρων), δημιούργησαν ιδιαίτερα *έθιμα και κανόνες πολέμου*, πολλά εκ των οποίων ανευρίσκονται μελετώντας το κείμενο του Ηροδότου.

⁶ Όταν ο Ξέρξης αποφάσισε να εκστρατεύσει εναντίον της Ελλάδος και όλοι στο Συμβούλιό του συμφώνησαν, με πρώτο βέβαια το Μαρδόνιο, μόνο ο θεός του Αρτάβανος, τολμά να του πει μεταξύ άλλων: «...Αν κάποιος πάρει κακή απόφαση, κι αν ακόμη η τύχη τον ευνοήσει, η απόφασή του δεν παύει γι' αυτό να είναι κακή. Βλέπεις ότι τα ζώα που υπερέχουν από τ' άλλα, ο θεός τα κεραυνώνει και δεν τ' αφήνει να φαντάζουν, ενώ τα μικρά ούτε τα πειράζει. Βλέπεις ακόμη πως πάντα ρίχνει τα βέλη του πάνω στα ψηλότερα σπίτια, γιατί ο θεός θέλει πάντα να μειώνει όσα υπερέχουν. Έτσι καμιά φορά πολύς στρατός καταστρέφεται από μικρότερο στρατό, όταν ο θεός από φθόνο σπείρει τον πανικό ή με μία βροντή προκαλεί μίαν ανάξια ήττα...» (Ηροδ. VII, 10, 5).

γάλες έχουν γίνει μικρές και πολλές που είναι τώρα μεγάλες, ήταν άλλοτε μικρές. Θα ασχοληθώ λοιπόν και με τις δύο το ίδιο, γιατί ξέρω πως η ανθρώπινη ευημερία ποτέ δεν είναι σταθερή στο ίδιο μέρος» (I, 5). Άλλωστε είναι γνωστό ότι «ούτε υπάρχει, ούτε θα υπάρξει ποτέ θνητός στις τύχες του οποίου να μην αναμίχθηκαν από τότε που γεννήθηκε και οι δυστυχίες» (VII, 203).

Ζωτικής σημασίας ρόλο, για τον τρόπο που σκέπτεται και συγγράφει ο Ηρόδοτος, πράγμα που δικαιολογεί άλλωστε και τα θέματα των συγγραφικών του επιλογών, έχει η συνειδητοποίηση της εφήμερης φύσης της ευδαιμονίας στους ανθρώπους, λέξη η οποία σημαίνει βέβαια ταυτοχρόνως, ευτυχία και ευημερία. Βλέπουμε ότι μετά από την καταγραφή της προαναφερόμενης, προσωπικής του

θέσης, σχετικά με την επιλογή να προχωρήσει στη διήγησή του περιγράφοντας μικρές και μεγάλες χώρες, επειδή πολλές που ήταν μεγάλες έχουν γίνει τώρα μικρές και αντίστροφα, αφού «η ανθρώπινη ευημερία ποτέ δεν είναι σταθερή στο ίδιο μέρος», επακολουθεί η παρουσίαση του γνωστού επεισοδίου με πρωταγωνιστές το Σόλωνα και τον Κροίσο, χαρακτήρες που φαίνεται να είναι έτσι πλασμένοι από τον ιστορικό ώστε να λειτουργούν, εν μέρει, και ως όργανα έκφρασης των προσωπικών του απόψεων (βλ. Ηροδ. I, 30-33 πρβλ. και I, 86-87).

Παρουσιάζοντας στη συνέχεια ο Ηρόδοτος, στο Τρίτο Βιβλίο των Ιστοριών του, το Φαραώ Άμασι της Αιγύπτου να στέλνει ένα γράμμα στον καλότυχο και παντοδύναμο, μέχρι τότε, τύρανο της Σάμου Πολυκράτη, καταγράφει απόψεις που μόνο ένας βαθυστόχαστος φιλόσοφος θα μπορούσε να εκθέσει:

«Είναι χαρά ν' ακούει κανείς ότι ένας φίλος του είναι ευτυχής· αλλά οι μεγάλες επιτυχίες σου δεν μου αρέσουν, γιατί ξέρω καλά πόσο φθονερές είναι οι θεότητες. Γι' αυτό κι εύχομαι, και για μένα και για όσους νοιάζομαι, να έχω επιτυχίες αλλά και αποτυχίες και έτσι να ζήσω με τέτοιες εναλλαγές παρά να έχω μόνο επιτυχίες, γιατί δεν άκουσα ποτέ για κανέναν από εκείνους που είχαν μόνο επιτυχίες, ότι δεν πέθανε δυστυχισμένος και εντελώς κατεστραμμένος. Άκουσε λοιπόν τη συμβουλή μου για να φέρεις κάποια ισορροπία με την ευτυχία σου...» (III, 40)⁷.

⁷ Πρβλ. εδώ ένα σπουδαίο απόσπασμα από τον *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου, σε μετάφραση I. Ν. Γρυπάρη (στ. 750 κ.εξ.): «...σαν παραφουσκώσει, όσο που παίρνει, ενός σπιτιού η καλοτυχιά, γεννοβολά κι άκλερη δε ξεφτά, μ' απ'

Παρακάτω, στο Έβδομο Βιβλίο, τη στιγμή που ο Ξέρξης είναι έτοιμος να εξαπολύσει τα στρατεύματά του εναντίον της Ελλάδος, ο θεός του Αρτάβανος επαναλαμβάνει τις ίδιες πάνω-κάτω σκέψεις, προσπαθώντας να τον αποτρέψει⁸. Ο Αθηναίος Σόλων, ο Αιγύπτιος Άμασις και ο Πέρσης Αρτάβανος, άνθρωποι από ολόκληρο τον τότε γνωστό κόσμο, την Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία αντίστοιχα, διαλογίζονται πάνω στο ζήτημα, έχοντας απόψεις που συμπίπτουν, ίσως επειδή οι απόψεις που εκφράζουν είναι οι απόψεις που ο ιστορικός θέλει να μεταδώσει στους κοινωνούς του έργου του με τη δημιουργία ενός ηθικού πλαισίου, το οποίο διαμορφώνει ακριβώς για να προσδώσει στις ιστορίες του ένα βαθύτερο, ηθικό και οικουμενικό νόημα.

Ποιός άνθρωπος όμως θα μπορούσαμε τελικά να πούμε ότι είναι ευτυχισμένος; Ως πρώτο παράδειγμα ευδαίμονος ανθρώπου, ο Ηρόδοτος μας παρουσιάζει την ιστορία του Τέλλου του Αθηναίου, ενός ευκατάστατου, για τα μέτρα της πόλης και της εποχής του, πολίτη, ο οποίος μαθαίνουμε ότι ζούσε σε μία ευτυχισμένη πατρίδα, έχοντας αποκτήσει «πολλά ωραία και ενάρετα παιδιά», από τα οποία πρόλαβε να δει να γεννώνται τέκνα, τα οποία έζησαν όλα. Κυρίως όμως «το τέλος της ζωής του ήταν ένδοξο. Σε μία μάχη των Αθηναίων με τη γειτονική τους Ελευσίνα στην οποία πολέμησε κι αυτός, ανάγκασε τον εχθρό ν' αλλάξει πορεία κι έπεσε πολεμώντας γενναία. Οι Αθηναίοι τον έθαψαν με μεγάλες τιμές στο μέρος όπου σκοτώθηκε» (I, 30).

Βλέπουμε λοιπόν ότι ο ένδοξος θάνατος στο πεδίο της τιμής βρίσκεται στην κορυφή του πίνακα αξιών του Ηρόδοτου, όπως ακριβώς συνέβαινε και στην περίοδο που περιγράφουν τα ομηρικά έπη, ισοδυναμώντας με την εικόνα της ευτυχίας, η οποία από τη στιγμή που δεχόμαστε ότι δεν είναι ποτέ σταθερή, μπορεί να «μετρηθεί» μόνο μετά το πέρας του βίου των ανθρώπων. Ως δεύτερο παράδειγμα αναφέρεται η γνωστή ιστορία των δύο αδελφών, Κλέοβι και Βίτωνα, οι οποίοι έσυραν το αμάξι της μητέρας τους (η οποία ήταν έρεια της Ήρας στο Άργος), σε απόσταση 45 περίπου σταδίων, προκειμένου να μεταβεί η μητέρα τους στο ναό της θεάς. Έφτασαν στο ναό επευφημούμενοι από τους συμπολίτες τους, οι οποίοι τους μακάριζαν για το ήθος και τη σωματική τους δύναμη, ενώ οι γυναίκες των Αργείων μακάριζαν με τη σειρά τους την μητέρα τους, επειδή είχε κάνει τέτοια παιδιά.

«Αλλά είχαν και ωραίο θάνατο» μας λέει ο Ηρόδοτος, δια στόματος Σόλωνα. «Η μάνα τους ευτυχισμένη και για τον άθλο τους και για τη φήμη των παιδιών της, στάθηκε μπροστά στο άγαλμα της Ήρας και παρακάλεσε τη θεά να δώσει στα παιδιά της, τον Κλέοβι και τον Βίτωνα, που τόσο την είχαν τιμήσει, ό,τι καλύτερο είναι δυνατόν ν' αποκτήσει άνθρωπος. Μετά από την ευχή αυτή, αφού έκαναν τις θυσίες και γλέντησαν, τα δύο αδέρφια κοιμήθηκαν στο ιερό και δεν ξύπνησαν πια...»⁹. Ένας

την καλή την τύχη στη γενιά βαριά κακομοιριά θενά φυτρώσει. Μα εγώ απ' τους άλλους χωριστά έχω δική μου γνώμη και για μένα η ασέβεια μόνο τα πολλά παιδιά γεννά που μοιάζουσε της μάνας που τα 'γέννα- ενώ στα δίκαια σπίτια πάντα μία καλλίτεκνη βαστάει ευτυχία».

⁸ Βλ. Ηροδ., VII, 10.5, απόσπασμα το οποίο καταγράψαμε λίγο παραπάνω.

⁹ Βλ. Ηροδ., I, 31. Μαθαίνουμε ακόμη ότι οι Αργείοι, έκαναν αγάλματα τον Κλέοβι και τον Βίτωνα, τα οποία αφιέρωσαν στους Δελφούς, σε ένδειξη «ότι ήταν άριστοι άνδρες». Αξίζει εδώ να σημειώσουμε ότι υπολογίζοντας κάθε στάδιο με 192 περίπου μέτρα, προκύπτει ότι τα δύο αδέρφια διένυσαν, τραβώντας την άμαξα της μητέρας τους, απόσταση μεγαλύτερη των 8,5 χιλιομέτρων!

«ωραίος θάνατος» με υστεροφημία, είναι συνεπώς σύμφωνα με τον αξιακό χάρτη που διαμορφώνει ο Ηρόδοτος, ό,τι καλύτερο μπορεί να αποκτήσει ο άνθρωπος.

Η ανδρεία αποτελεί βέβαια μία από τις πρωταρχικές αρετές, η οποία θαυμάζεται σε ειρήνη και σε πόλεμο από όλους, όπως συνέβαινε και κατά την ηρωική εποχή που περιγράφουν τα ομηρικά έπη¹⁰. Είναι αξιοσημείωτο ένα γεγονός το οποίο περιγράφει ο Ηρόδοτος (βλ. ΙΙΙ, 55), το οποίο σχετίζεται με μία πολιορκία της πόλης της Σάμου από τους Λακεδαιμονίους. Ο Ηρόδοτος αναφέρει, συγκεκριμένα, ότι αν όλοι οι Λακεδαιμόνιοι είχαν πολεμήσει «όπως ο Αρχίας και ο Λυκώπης, η Σάμος θα είχε κυριευθεί», καθώς οι δύο αυτοί οπλίτες της Σπάρτης αναφέρεται ότι κατάφεραν να εισέλθουν μόνοι στο τείχος της Σάμου, κυνηγώντας τους υπερασπιστές του, όμως αποκλείστηκαν μέσα σε αυτό και τελικά σκοτώθηκαν. Ο ίδιος ο Ηρόδοτος μας πληροφορεί ότι γνώρισε τον τρίτο απόγονο (εγγονό) του Αρχία στο δήμο της καταγωγής του, τον δήμο της Πιτάνης στη Σπάρτη, ο οποίος «από τους ξένους, τιμούσε περισσότερο τους Σάμιους». Ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι ο πατέρας αυτού, δηλαδή ο γιος του Αρχία, είχε ονομασθεί Σάμιος, σε ανάμνηση του ηρωικού θανάτου του πατέρα του στη Σάμο. Αυτός λοιπόν ο εγγονός του Αρχία, φέρεται πως είπε στον Ηρόδοτο ότι τιμούσε πολύ τους Σάμιους, επειδή είχαν θάψει τον παππού του με «δημοσία δαπάνη». Είναι πράγματι εκπληκτικό το γεγονός ότι οι Σάμιοι τίμησαν έτσι έναν εχθρό τους, τον οποίο οι ίδιοι σκότωσαν, καθώς είχε

¹⁰ Βλ. περισσότερα για το ζήτημα εις Κομητούδη Δ., Η τέχνη του πολέμου στην Ιλιάδα του Ομήρου - Οι μυθικές αρχές και η μετέπειτα εξέλιξη, *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, εκδ. ΓΕΣ/7° ΕΓ, Ιαν.-Φεβ. 2008, σελ. 6-19.

εισβάλει στη χώρα τους, αναγνωρίζοντας την ανδρεία του στη μάχη, ένεκα δε της πράξης τους αυτής, ένιωθαν στο εξής απέναντι όλων των Σαμίων τεράστια ευγνωμοσύνη οι συγγενείς του Αρχία πίσω στη Σπάρτη.

Ένα ακόμη γεγονός αξίζει να καταγραφεί εδώ, καθώς φανερώνει την πρωτοκαθεδρία που έχει, αλλά και την αναγνώριση που απολαμβάνει η πολεμική αξία και αρετή στον Ηρόδοτο. Στο γεγονός αυτό, το οποίο προηγήθηκε της καθόδου των Περσών στην κυρίως Ελλάδα, φέρονται εμπλεκόμενα τρία ελληνικά καράβια (ένα από την Τροιζήνα, ένα από την Αίγινα κι ένα Αθηναϊκό), τα οποία παραφύλαγαν, στο πλαίσιο κατασκοπευτικής-αναγνωριστικής επιχείρησης, τον Περσικό στόλο στο νησί της Σκιάθου (βλ. Ηροδ., VII, 179). Οι Πέρσες καταδίωξαν τα καράβια αυτά, και το αιγινήτικο καράβι ήταν εκείνο που πρόβαλε τη μεγαλύτερη αντίσταση. Ο Ηρόδοτος αναφέρει εδώ το όνομα ενός από τους Αιγινήτες οπλίτες, ο οποίος αγωνίστηκε τόσο ηρωικά που ακόμη και οι Πέρσες θέλησαν να τον σώσουν από το θάνατο, ο οποίος ήταν πολύ πιθανός λόγω των πολλαπλών τραυμάτων του.

Μας λέει συγκεκριμένα ότι: «...ο Πυθέας, ο γιος του Ισχενόου, αγωνίστηκε ηρωικά εκείνη την ημέρα. Καθώς το καράβι κυριευόταν, αυτός πολεμούσε πάντα, ώσπου κατακρεουργήθηκε ολόκληρος. Επειδή πέφτοντας δεν πέθανε, αλλά ανάπνεε ακόμη, οι Πέρσες που ήταν στα καράβια θέλησαν οπωσδήποτε να τον σώσουν εξαιτίας της ανδρείας του. Άλειψαν τις πληγές του με σμύρνα, τις έδεσαν με λινό ύφασμα και τις τύλιξαν με επιδέσμους. Όταν επέστρεψαν στο στρατόπεδό τους, τον περιέφεραν και τον έδειχναν γεμάτοι χαρά σε όλον τον στρατό και τον περιποιούνταν. Τους άλλους που είχαν πιάσει στο ίδιο καράβι, τους επιδείκνυαν σαν ανδράποδα» (βλ. Ηροδ. VII, 181).

Η αναγνώριση της πολεμικής αρετής φαίνεται λοιπόν ότι μπορούσε να υπερβεί, μέχρι την εποχή τουλάχιστον των μηδικών πολέμων, ακόμη και τα ισχυρά πάθη που γεννά ο πόλεμος. Η πρωτεύουσα θέση της στον πίνακα αξιών της εποχής, τόσο των Ελλήνων όσο και των βαρβάρων, μπορεί να εξηγήσει το γιατί η διαπίστωση της ύπαρξης της στο πρόσωπο ενός μαχητή μπορούσε ακόμη και να σβήσει το μίσος μεταξύ των αντιμαχομένων και να το αντικαταστήσει με τον ειλικρινή θαυμασμό, όπως συνέβη στην προαναφερόμενη περίπτωση με τον Πυθέα από την Αίγινα.

Εκτός όμως απ' την ανδρεία στη μάχη, μία ακόμη σπουδαία αρετή, η οποία αποτελεί επίσης ζητούμενο και θαυμάζεται από όλους τους Έλληνες και βάρβαρους, είναι η σωφροσύνη. «Όταν οι άνθρωποι σκέφτονται σωστά, τις περισσότερες φορές και η επιτυχία είναι βεβαία· όταν δεν σκέφτονται σωστά, ούτε ο θεός θέλει να τους βοηθήσει» φέρεται να λέει ο Θεμιστοκλής, κλείνοντας το λόγο του προς τον Ευρυβιάδη, ενώπιον του Συμβουλίου των αρχηγών των ελληνικών δυνάμεων στη Σαλαμίνα, προκειμένου να τον πείσει να παραμείνουν εκεί, ώστε η ναυμαχία να πραγματοποιηθεί στο πιο κατάλληλο, στενότερο σημείο της θάλασσας (Ηροδ. VIII, 60 ad fin.). Οι πρεσβευτές άλλωστε που είχαν σταλεί νωρίτερα στον τύραννο Γέλωνα των Συρακουσών, ζητώντας τη συνδρομή του στον κοινό αγώνα των Ελλήνων κατά των βαρβάρων, αναφέρουν κλείνοντας το λόγο τους, ότι όποιος παίρνει σωστές αποφάσεις, έχει τις

περισσότερες φορές και καλά αποτελέσματα (VII, 157 ad fin.)¹¹.

Η σωφροσύνη είναι αυτή που οδηγεί τους ανθρώπους σε υπομονετική αντιμετώπιση όλων των ζητημάτων που τους απασχολούν, ενώ η αφροσύνη και η γρήγορη και επιπόλαια αντιμετώπιση των προβλημάτων γεννά σφάλματα, από τα οποία έρχονται συνήθως μεγάλες συμφορές. Αυτό βάζει ο Ηρόδοτος να λέει μεταξύ άλλων ο συνετός Αρτάβανος, θεός του Ξέρξη, στον βασιλιά

ανηψιό του, ο οποίος απερίσκεπτα αποφάσισε να εκστρατεύσει εναντίον της Ελλάδος: «Η πολλή βιασύνη στην απόφαση προκαλεί σφάλματα και από αυτά προκύπτουν συνήθως μεγάλες ζημιές· η υπομονή όμως παρέχει μεγάλο κέρδος που ίσως δεν φαίνεται αμέσως, με τον καιρό όμως το βλέπει ο άνθρωπος» (VII, 10, 6) Παρακάτω ο ίδιος λέει ακόμη τα εξής: «Κρίνω, βασιλιά μου, ότι είναι προτέρημα να σκέπτεται κανείς ορθά αλλά και να είναι πρόθυμος να ακολουθήσει καλές συμβουλές» (VII, 16), για να δώσει τελικά και τον ορισμό, θα λέγαμε, της φρόνησης, και του συνετού ανθρώπου συνακόλουθα, δογματίζοντας ότι «άριστος άνθρωπος είναι εκείνος που όταν μεν καταστρώνει ένα σχέδιο, σκέπτεται και τα ζυγιάζει όλα προσεκτικά, είναι δε τολμηρός όταν αναλαμβάνει δράση» (VII, 49 ad fin.).

Σε αντιδιαστολή με τις αρετές που προαναφέρονται, βλέπουμε ότι σημαντικά ελαττώματα μπορούν να οδηγήσουν έναν άνθρωπο στο χαμό. Ο Πέρσης Οτάνης, για παράδειγμα, πριν από την εκλογή του Δαρείου στο θρόνο της αυτοκρατορίας, μιλώντας για τη μοναρχία, θεωρεί ότι αποκλείεται να πρόκειται για κάτι σωστό, αφού επιτρέπει στο μονάρχη να κάνει ανεξέλεγκτα ό,τι θέλει. Πιστεύει ότι η υπεροψία που προέρχεται από τη θέση του αυτή και ο φθόνος, ο οποίος είναι έμφυτος στους ανθρώπους, αλλάζουν σίγουρα τον άνθρωπο, ο οποίος ακόμη κι αν είναι άριστος πριν αναλάβει την εξουσία, καταλήγει στην πορεία να συμπεριφέρεται άδικα, γεμάτος κακία για όλους τους άλλους: «Αν γίνει μονάρχης ο άριστος των ανθρώπων, θα αλλάξει αμέσως συμπεριφορά. Θα γεμίσει υπεροψία από τα

¹¹ Για την αξία της σωφροσύνης ως αρετής, βλ. και Θουκ., I, 84.3, όπου ο βασιλιάς Αρχίδαμος μιλά στη συνέλευση των Σπαρτιατών, προσπαθώντας να αποτρέψει την έκρηξη του Πελοποννησιακού Πολέμου.

αγαθά τα οποία θα έχει λόγω της θέσης του αυτής και ο φθόνος είναι μέσα στη φύση του ανθρώπου. Έχοντας τα δύο αυτά, γεμίζει κακία και κάνει πολλά άδικα πράγματα, άλλα από αυτά παραγεμισμένος από την υπεροψία του και άλλα από φθόνο...» (Ηροδ. III, 80).

Νωρίτερα ο Ηρόδοτος μας είχε πληροφορήσει για τις αιτίες που οδήγησαν τον Κροίσο στην απόφασή του να εκστρατεύσει εναντίον των Περσών του Κύρου, γεγονός που κατέληξε στην ήττα και την αιχμαλώτισή του και τον παραλίγο θάνατό του στην πυρά. Δεν ήταν άλλες από την απληστία του, την απερισκεψία του και το πάθος του για εκδίκηση. Απληστία, γιατί ήθελε να προσθέσει μία νέα επαρχία στο βασίλειό του· απερισκεψία, γιατί δεν είχε τη φρόνηση να ερμηνεύσει σωστά έναν -διφορούμενο ομολογουμένως - χρησμό του μαντείου των Δελφών και τέλος, πάθος για εκδίκηση γιατί ήθελε να εκδικηθεί τον Κύρο, ο οποίος είχε ανατρέψει τον Αστυάγη, γιο του Κυαξάρη, βασιλιά των Μήδων και γαμπρό του Κροίσου, κρατώντας τον αιχμάλωτο (I, 73). Ο Ηρόδοτος πιστεύει ότι η ισορροπία των ανθρώπινων πραγμάτων έχει θεία και ηθική επικύρωση. Το να προσπαθήσεις να την ανατρέψεις, όπως επιχείρησε ο Κροίσος εκστρατεύοντας εναντίον των Περσών, στην επιθυμία του να γίνει κύριος ολόκληρης της Ασίας, ή όπως επιχείρησαν αργότερα οι Πέρσες βασιλείς, Δαρείος και Ξέρξης, εκστρατεύοντας εναντίον της Ελλάδος, στην επιθυμία τους να γίνουν κύριοι Ασίας και Ευρώπης, είναι σαν να προκαλεις την αντίδραση της θεότητας και την αναπόφευκτη επέμβασή της για την αποκατάσταση της διασαλευμένης δικαιοσύνης¹².

Η ύπαρξη κάποιων πρωταρχικών αρετών, όπως είναι, κυρίως, η ανδρεία και η σωφροσύνη, και η έλλειψη σοβαρών ελαττωμάτων, όπως είναι κυρίως η υπεροψία, ο φθόνος, η απερισκεψία και η αλαζονεία, μπορούν λοιπόν να σκιαγραφήσουν τον ενάρετο άνθρωπο, προς τον οποίο ακόμη και οι θεοί παρέχουν βοήθεια. Ειδικότερα στον πόλεμο, ο οποίος βλέπουμε ότι έχει διατηρήσει το χαρακτήρα δοκιμασίας της αρετής, θυμίζοντας περισσότερο αθλητική αναμέτρηση, τον οποίο χαρακτήρα είχε

¹² Οι Πέρσες υπερέβησαν τα φυσικά όρια μεταξύ Ασίας και Ευρώπης με το γεφύρωμα του Βόσπορου, η πρώτη διάβαση του οποίου έγινε από το στράτευμα του Δαρείου και περιγράφεται από τον Ηρόδοτο πολύ συνοπτικά (IV, 87-89). Μαθαίνουμε πάντως ότι την κατασκευή της πλοιογέφυρας αυτής, επέβλεπε ένας Έλληνας μηχανικός, ο Μανδροκλής από τη Σάμο, ο οποίος ανταμείφθηκε γι' αυτό πλουσιοπάροχα από τον Πέρση βασιλιά. Αμέσως όμως έσπευσε να παραγγείλει έναν πίνακα με ζωγραφία της γέφυρας, τον οποίο αφιέρωσε στο ναό της Ήρας στη Σάμο, με επιγραφή η οποία κατέληγε: «...κι αφού εξετέλεσε το σχέδιο του βασιλιά Δαρείου, εκείνος πήρε το στεφάνι, οι δε Σάμιοι τη δόξα» (IV, 88). Τη στιγμή του μεγαλύτερου επιτεύγματός του, ο ευσεβής Έλληνας μηχανικός υποτάσσεται λοιπόν στους θεούς, αποφεύγοντας το αμάρτημα της ύβρεως. Πόσο αντίθετη παρουσιάζεται η συμπεριφορά του Ξέρξη δέκα χρόνια αργότερα, πράγμα άλλωστε που ο Ηρόδοτος επιδιώκει να μην περάσει απαρατήρητο από τους αναγνώστες του! Ο Ξέρξης εμφανίζεται να πιστεύει ότι το πέρασμα των στενών είναι αναφαίρετο δικαίωμά του, μια καταιγίδα όμως ακυρώνει τα σχέδιά του, δίνοντάς μας την αίσθηση ότι η ίδια η φύση και η θεία βούληση αντιτίθενται σε αυτά, πράγμα το οποίο δεν φαίνεται πάντως να κατανοεί ο υπερόπτης βασιλιάς. Διατάζει να μαστιγωθεί ο Ελλήσποντος, να στιγματιστεί με πυρωμένο σίδερο και να υβριστεί: «Πικρό νερό, ο άρχοντάς μας σε τιμωρεί επειδή τον αδίκησες ενώ δε σε έβλαψε σε τίποτα. Θεε δε θεε ο βασιλιάς Ξέρξης θα σε περάσει. Και δίκαια κανείς δε σου προσφέρει σπονδές γιατί είσαι ένα θολό και αλυμρό ρέμα» (VII, 35). Παρά το ότι η γέφυρα τελικά κατασκευάζεται και ο Περσικός στρατός περνά ξανά στην Ευρώπη, το ανόμημα που διέπραξε ο Ξέρξης φτάνοντας σε σημείο ύβρεως, προδιαγράφει τον όλεθρό του και την αποτυχία της εκστρατείας του, γεγονός που επισφραγίζεται κι από έναν οϊωνό· καθώς ξεκινούσε, μαθαίνουμε ότι «ο ήλιος χάθηκε από τον ουρανό κι εξαφανίστηκε» (VII, 37).

αποκτήσει ήδη από την ομηρική παράδοση¹³, το να είναι κάποιος, και ιδιαίτερα ο μαχητής, ενάρτεος, αποκτά μία ιδιαίτερη σημασία. Παρόλα αυτά, πρέπει να τονιστεί ότι ο πόλεμος δεν εκθειάζεται από τον Ηρόδοτο. Είναι σημαντικό να λαμβάνει κανείς μέρος σε αυτόν, όταν τελικά ξεσπά, με γενναιότητα και σύνεση· και είναι τα προτερήματά του αυτά τα οποία επαινούνται, δηλαδή η ανδρεία και η σωφροσύνη που πρέπει να επιδεικνύει σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής του, όχι ο ίδιος ο πόλεμος.

Όμως, ο πολίτης πρέπει απαραίτητως να είναι σε θέση να υπερασπιστεί την πόλη και τον κόσμο του. Θα πρέπει να ασκείται στα πολεμικά, όχι λατρεύοντας τον πόλεμο, αλλά για να είναι έτοιμος να προασπίσει τις ελευθερίες του, των δικών του και της πόλης του, που ταυτίζονται απόλυτα. Είναι χαρακτηριστικό ότι όταν οι κατακτημένοι Λυδοί επαναστάτησαν με αρχηγό τον Πακτύη για να αποτινάξουν τον Περσικό ζυγό και ο Κύρος ρώτησε τον Κροίσο, πρώην βασιλέα τους και νυν σύμβουλό του, προκειμένου να μάθει το πώς θα ήταν καλύτερο να χειριστεί την υπόθεση¹⁴, ο Ηρόδοτος βάζει στο στόμα του Κροίσου την παρακάτω απάντηση:

«Συγχώρησε τους Λυδούς και διέταξέ τους τα εξής, ώστε να μην επαναστατήσουν ξανά και να μην είναι επικίνδυνοι. Απαγόρευσέ τους να έχουν πολεμικά όπλα και διέταξέ τους να φορούν χιτώνες από μέσα από τα ρούχα και κοθόρνους για παπούτσια και πρότρεψέ τους να μαθαίνουν στα παιδιά τους κιθάρα, τραγούδι και εμπόριο και γρήγορα θα τους δεις, βασιλιά μου, από άντρες να γίνονται γυναίκες κι έτσι δεν θα είναι επικίνδυνοι ότι θα επαναστατήσουν. Η συμβουλή άρεσε στον Κύρο, ο θυμός του έπεσε και είπε ότι τη δέχεται» (I, 155-156).

Οι σύγχρονοι του Ηροδότου ήταν σε θέση να αντιληφθούν πλήρως για τι πράγμα μιλά ο ιστορικός, αφού οι Λυδοί της εποχής τους είχαν τη φήμη ενός λαού εκθηλυμένου, εξαιρετικά μαλθακού, που αγαπούσε την πολυτέλεια, την οικονομική ευμάρεια και την απαλή μουσική (λυδικόν μέλος). Τα αντίθετα λοιπόν έπρεπε να πράττουν εκείνοι, αν ήθελαν να διατηρήσουν τη δύναμη και συνακόλουθα την ελευθερία και ανεξαρτησία τους.

Ο πόλεμος βέβαια των Λυδών εναντίον των Περσών είχε λήξει με την ολοκληρωτική υποταγή των πρώτων στα στρατεύματα του Κύρου, ο δε Κροίσος, γλίτωσε από την πυρά με την επίκληση του ονόματος του Σόλωνα, όπως γλαφυρά περιγράφεται από τον Ηρόδοτο στο Πρώτο Βιβλίο των Ιστοριών του (I, 86-87). Στην ερώτηση του Κύρου γιατί εκστράτευσε εναντίον του, ο Ηρόδοτος βρίσκει την ευκαιρία να βάλει στο στόμα του Κροίσου τα παρακάτω λόγια, τα οποία είναι άκρως διαφωτιστικά για τη θέση που παίρνει ο ιστορικός απέναντι στον πόλεμο: «Βασιλιά, όλα αυτά τα έκανα για την ευτυχία τη δική σου και για τη δική μου δυστυχία. Αίτιος όλων αυτών είναι ο θεός των Ελλήνων που με παρέσυρε να εκστρατεύσω εναντίον σου¹⁵. Κανείς δεν είναι

¹³ Βλ. περισσότερα για το θέμα αυτό εις *Κοτρώνη Ε., Αθλητισμός και Ομηρική Ποίηση - Η αποτύπωση του αθλητικού πνεύματος των Αρχαίων Ελλήνων στα Ομηρικά Έπη, Στρατιωτική Επιθεώρηση*, εκδ. ΓΕΣ/7^ο Ε.Γ., Ιουλ.-Αυγ. 2007, σελ. 28-43.

¹⁴ «Κροίσε, πώς θα τελειώσουν αυτά που μου συμβαίνουν; Μου φαίνεται ότι οι Λυδοί δεν θα πάψουν να δημιουργούν προβλήματα τόσο σε μένα όσο και στον εαυτό τους. Σκέπτομαι μήπως το καλύτερο θα ήταν να τους πουλήσω όλους δούλους» (Ηροδ., I, 155).

¹⁵ Ο Κροίσος αναφέρεται στο χρησμό του Μαντείου των Δελφών, που του προμήνυε ότι εάν εκστρατεύσει

τόσο ανόητος ώστε να προτιμά τον πόλεμο από την ειρήνη. Όσο υπάρχει ειρήνη, τα παιδιά κηδεύουν τους γονείς τους, ενώ όταν ξεσπάει ο πόλεμος, οι γονείς κηδεύουν τα παιδιά τους. Αλλά έτσι θα το 'θελαν οι θεοί να γίνουν τα πράγματα...».

Δομώντας έτσι τον κατάλογο των ηθικών αξιών του ο Ηρόδοτος, και παρουσιάζοντας τη θέση του Κροίσου (που αναμφίβολα είναι η δική του θέση) σε σχέση με τον πόλεμο, προσεγγίζει όχι μόνο τα έργα των φιλοσόφων της εποχής του, αλλά και τα ποιητικά έργα των μεγάλων μας τραγικών, όπως θα διαπιστώσουμε αμέσως παρακάτω, φανερώνοντας τη γόνιμη αλληλεπίδραση που υπήρχε μεταξύ όλων των πνευματικών δημιουργιών στην Ελλάδα της κλασικής εποχής.

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΗ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

Σημαντική πηγή πληροφόρησης για τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες της κλασικής εποχής αντιμετώπιζαν τον πόλεμο, αποτελούν τα έργα της τραγικής και κωμικής ποίησης που έφτασαν μέχρι τις μέρες μας¹⁶, όλα αθηναϊκής παραγωγής του 5ου π.Χ. αιώνα, τα οποία αγγίζουν ένα επίπεδο οικουμενικότητας που τα κάνει να υπερβαίνουν τα γεωγραφικά και ιστορικά πλαίσια μέσα στα οποία γράφτηκαν, απηχώντας βέβαια ταυτόχρονα τους προβληματισμούς και την κοινωνικοπολιτική κατάσταση της εποχής τους.

Θεωρείται, εύλογα, ότι οι συνθήκες κάτω από τις οποίες έγινε η επιλογή τους, αντικατοπτρίζουν μεν τις καλλιτεχνικές και πνευματικές προτιμήσεις των Ελλήνων, τα αναγάγουν όμως επίσης, σε κοινή πολιτιστική κληρονομιά όλων των ανθρώπων, όλων των εποχών. Είναι άλλωστε φυσιολογικό τα έργα τα οποία γνώρισαν μεγάλη επιτυχία στον καιρό τους, καθώς και την επιδοκιμασία της κοινής γνώμης, να είναι αυτά ακριβώς τα οποία επέλεξαν να διατηρήσουν αργότερα οι Αλεξανδρινοί λόγιοι

εναντίον των Περσών, θα καταστρέψει μία ισχυρή αυτοκρατορία (Ηροδ. Ι, 53), χρησμός που επαληθεύθηκε, μόνο που η αυτοκρατορία που καταστράφηκε ήταν η δική του!

¹⁶ Είναι αξιοσημείωτο ότι ενώ από το 484 π.Χ. (που ήταν η πρώτη νίκη του Αισχύλου στα Διονύσια, στα οποία διδάσκονταν τρεις τριλογίες ετησίως, δηλαδή εννέα τραγωδίες το χρόνο) μέχρι το 405 π.Χ. (έτος κατά το οποίο διδάχθηκαν τραγωδίες του Ευριπίδη μετά το θάνατό του), παραστάθηκαν, συμπεριλαμβανομένων των έξι τραγωδιών το χρόνο που παρουσιάζονταν στα Λήναια από το 432 π.Χ., περίπου 900 τραγωδίες, από αυτές μέχρι τις μέρες μας έχουν σωθεί πλήρεις μόλις 32 (7 του Αισχύλου, 7 του Σοφοκλή και 18 του Ευριπίδη). Από αυτές, σε πολεμικές συγκρούσεις αναφέρονται οι 19, παρέχοντάς μας τη δυνατότητα να αντλήσουμε ενδιαφέροντα στοιχεία για μεγάλα θέματα φιλοσοφικής αναζήτησης σχετικά με τον πόλεμο και πάνω σε ό,τι αυτός συνεπάγεται για τον άνθρωπο και τον κόσμο του.

του 3ου π.Χ. αιώνα¹⁷.

Τα σωζόμενα έργα που ασχολούνται περισσότερο με τον πόλεμο, με χρονολογική σημείωση παραστάσεων, είναι τα εξής:

Του Αισχύλου, Πέρσαι (472), Επτά επί Θήβας (468 ή 467), Ικέτιδες (γύρω στο 463), Αγαμέμνων (458), Προμηθεύς δεσμώτης (;)¹⁸.

Του Σοφοκλή, Αίας (ανάμεσα στο 450 και 445), Αντιγόνη (441), Φιλοκτήτης (409), Οιδίπους επί Κολωνών (έργο που διδάχθηκε το 401 π.Χ., μετά το θάνατο του ποιητή).

Του Ευριπίδη, Ηρακλείδαι (430 ή 429), Ανδρομάχη (ανάμεσα στο 429 και 425), Εκάβη (425 και 424), Ικέτιδες (ανάμεσα στο 422 και 420), Ηρακλής μαινόμενος (ανάμεσα στο 420 και 415), Τρωάδες (415), Ιφιγένεια η εν Ταύροις (ανάμεσα στο 414 και 412), Ελένη (412), Φοίνισσαι (409 ή 408), Ιφιγένεια η εν Αυλίδι (405).

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούν τέσσερις από τις κωμωδίες του Αριστοφάνη: Αχαρνείς (425), Ιππείς (424), Ειρήνη (421) και Λυσιστράτη (411)¹⁹.

Τα περισσότερα από τα έργα αυτά παρουσιάζουν διάφορες πλευρές του πολέμου, από τις απαρχές μέχρι την κατάληξή του. Ωστόσο, όλα έχουν ένα κοινό σημείο: δεν δοξάζουν τον πόλεμο. Στην καλύτερη περίπτωση, ο πόλεμος είναι το αναγκαίο κακό για να αμυνθεί κανείς όταν όλα τα άλλα μέσα έχουν αποτύχει, και στη χειρότερη, πρόκειται για μία τρέλα, η οποία πυροδοτείται από τον εγωισμό ή την υπερφίαλη ηλιθιότητα ορισμένων.

Ας εξετάσουμε το ζήτημα κάπως αναλυτικότερα: Τυπικό θέμα, το οποίο περιλαμβάνεται σε πολλά από τα τραγικά έργα της κλασικής περιόδου, αποτελεί η αφήγηση από κάποιον αγγελιοφόρο, της μάχης η οποία μόλις έλαβε χώρα (βλ. Ευριπίδη, Ηρακλείδαι, στ. 800-866, Ικέτιδες, στ. 653-725). Καμία όμως από τις αφηγήσεις αυτές δε φτάνει την περιγραφή της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, την οποία αφηγείται ο αγγελιοφόρος στην Άτοσσα, μητέρα του Ξέρξη, στους Πέρσες του Αισχύλου, περιγραφή η οποία αποτέλεσε ίσως υπόδειγμα και για άλλες παρόμοιες περιγραφές μαχών στις τραγωδίες που ακολούθησαν²⁰. Ο αγγελιοφόρος περιγράφει εδώ τα πάντα: την αφροσύνη του εισβολέα, τον οποίο οι θεοί έχουν ήδη καταδικάσει για την ύβρη του να θέλει να ανατρέψει την παγκόσμια τάξη πραγμάτων εισβάλλοντας στην Ευρώπη· την αντίθεση μεταξύ της υποταγής των Περσών στο Μεγάλο Βασιλέα και της πατριωτικής φλόγας των ελεύθερων από δυνάστη Ελλή-

¹⁷ Ήδη από την εποχή του *Λυκούργου* του Αθηναίου, μαθαίνουμε ότι είχαν διατηρηθεί στα αθηναϊκά αρχεία αντίγραφα των πιο σημαντικών δραματικών έργων (του Αισχύλου, του Σοφοκλή και του Ευριπίδη), τα οποία «ο γραμματέας της πόλης όφειλε να αναγιγνώσκει στους ηθοποιούς που καλούνταν να ερμηνεύσουν τα έργα αυτά. Πράγματι, δεν επιτρεπόταν πλέον οποιαδήποτε απόκλιση από το επίσημο αυτό κείμενο». Βλ. Πλούταρχος, *Βίοι δέκα ρητόρων*, 841 f.

¹⁸ Για μία αξιολογική παρουσίαση και ανάλυση των τραγωδιών του Αισχύλου, βλ. Μαυρόπουλου Θ.Γ., *Αισχύλος* (Πέρσαι, Επτά επί Θήβας, Ικέτιδες, Προμηθεύς δεσμώτης, Αγαμέμνων, Χοηφόροι, Ευμενίδες), εκδ. Ζήτρος, Θεσσαλονίκη 2005.

¹⁹ Κωμωδίες οι οποίες βρίσκονται συγκεντρωμένες, σε όμορφη νεοελληνική μετάφραση, στο έργο του Σταύρου Θρ., *Οι Κωμωδίες του Αριστοφάνη*, 9η εκδ. ΕΣΤΙΑ, Αθήνα 2004.

²⁰ Η περιγραφή του Αισχύλου, θεωρείται καλύτερη κι από εκείνη του Ηρόδοτου, ο οποίος έγραψε σαράντα χρόνια αργότερα, με άφθονο στα χέρια του και προσεχτικά διαλεγμένο υλικό. Βλ. για τη διαπίστωση αυτή, Murray G., *Αισχύλος, ο Δημιουργός της Τραγωδίας*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989, σελ. 100, Michelini A. N., *Tradition and Dramatic Form in the Persians of Aeschylus*, Cincinnati Classical Studies, 1982.

ων που υπερασπίζονται τα εδάφη τους· την ανάπτυξη του ελληνικού στόλου εν είδει φάλαγγας οπλιτών, υπό τους ύμνους του παιάνα στον Απόλλωνα και του ήχου της σάλπιγγος²¹. τη μετωπική σύγκρουση που συνεχίζεται με ατομικές συμπλοκές· το πεδίο της μάχης (η θάλασσα εν προκειμένω), γεμάτο με πτώματα και θραύσματα τσακισμένων караβιών²². τέλος, την ολοκληρωτική κατατρόπωση των Περσών χάρη στους Έλληνες πολεμιστές που χτυπούν με πέτρες και τόξα τους επιλεκτικούς Πέρσες, οι οποίοι βρίσκονταν στη νήσο Ψυττά-

λεια, κάτω από την άγρυπνη επιτήρηση του θεού Πάνα, και τη διαταγή του Ξέρξη προς το στρατό του για άμεση φυγή²³ (βλ. Αισχύλου, Πέρσαι, στ. 353-471).

Οι περιγραφές βέβαια των μαχών και των στρατευμάτων στις τραγωδίες, είναι σχετικά ολιγάριθμες και ίσως λιγότερο πρωτότυπες από τις αντίστοιχες περιγραφές των ιστορικών. Έχουμε, παραδείγματος χάριν, αποσπάσματα που περιγράφουν τις ασχολίες ενός στάσιμου στρατού ή στόλου και του φυσικού χώρου όπου βρίσκονται (Ιφιγένεια η εν Αυλίδι, στ. 189-302 και στ. 1319-1329), τις προετοιμασίες για μάχη (Ηρακλείδαι, στ. 335-340 και στ. 389-402), την εκτόξευση κατάρων προς τους αντιπάλους από βίαιους πολεμιστές, κατάρες που θα στραφούν τελικά εναντίον τους (Επτά επί Θήβας, στ. 437-446), περιγραφές πολιορκιών πόλεων και της τραχιάς ζωής όσων μετέχουν σε αυτές (Αγαμέμνων, στ. 556-566), τη δίωξη λιποτακτών (Ηρακλείδαι, στ. 843-863), την αλληλεξάρτηση των οπλιτών σε μία φάλαγγα οπλιτών (Ηρακλής μαινόμενος, στ. 191-194)²⁴, περιγραφές των συνθηκών που επικρατούν λίγο πριν από την επίθεση, τη βιαιότητα της οπλιτικής σύγκρουσης, το χάος που επακολουθεί στο πεδίο της μάχης, το οποίο εμποδίζει να διακρίνει κανείς καθαρά ακόμη και τον περιβάλλοντα χώρο: «...διότι άδεια είναι τα λόγια κι αυτών που τα ακούν κι εκείνου που

Στην καλύτερη περίπτωση, ο πόλεμος είναι το αναγκαίο κακό για να αμυνθεί κανείς όταν όλα τα άλλα μέσα έχουν αποτύχει, και στη χειρότερη, πρόκειται για μία τρέλα, η οποία πυροδοτείται από τον εγωισμό ή την υπερφίαλη ηλιθιότητα ορισμένων...

²¹ «Και πρώτα η δεξιά η πτέρυγα έβγαине μπροστά με ρυθμό και τάξη κι έπειτα ολόκληρος ο στόλος τους κατ' εμάς ερχόταν· και μπορούσε κανείς ν' ακούσει μαζί απ' όλους μεγαλόφωνη βοή: "Εμπρός των Ελλήνων παιδιά, για την ελευθερία της πατρίδος πολεμάτε, για των παιδιών σας την ελευθερία και των γυναικών σας, για των θεών τα ιερά των πατρικών και των πατέρων σας τους τάφους· για όλα αυτά γίνεται τώρα ο αγώνας". Και να, από μέρους μας ο ήχος της περσικής λαλιάς ερχόταν απ' αντίκρου...» (στ. 399-406).

²² «Κι η θάλασσα στα μάτια μας δεν ήταν πιά, γιατί από караβοτσακίσματα γεμάτη κι απ' ανθρώπους σκοτωμένους ήταν. Κι οι ακτές και οι ξέρες από νεκρούς ήταν γεμάτες και γι' άταχτη φευγάλα κουπί τραβούσανε τα πλοία, που στο δικό μας ναυτικό ανήκαν» (στ. 419-423).

²³ «Κι ο Ξέρξης έβαλε γοερές κραυγές που των κακών έβλεπε το βάθος· γιατί έδρα είχε ύψωμα ψηλό, σ' όλο το στρατό περιβλεπτο, στην πλατιά θάλασσα κοντά. Τα πέπλα του ξεσχίζει και ψηλό πιάνει μοιρολόι, τον πεζό του το στρατό αμέσως διατάζει και σ' άταχτη τρέπεται φυγή» (στ. 465-470).

²⁴ Αξίζει τον κόπο να παραθέσουμε το απόσπασμα αυτό: «Ένας οπλίτης είναι σκλάβος του οπλισμού του κι αν δεν έχει την τύχη να περιβάλλεται από γενναίους, χάνεται εξαιτίας της δειλίας των διπλανών του. Κι αν σπάσει το δόρυ του, δεν μπορεί πια ν' αποφύγει το θάνατο, αφού δεν θα έχει πλέον τίποτε άλλο για να αμυνθεί».

τα λέει, ο οποίος προχωρώντας στη μάχη, έχοντας μπροστά στα μάτια του πυκνές τις λόγχες των δοράτων, ποιος είναι ανδρείος με σαφήνεια αναφέρει... γιατί με δυσκολία βλέπει και τα ίδια τα απαραίτητα, όταν σταθεί αντίκρυ στους εχθρούς» (Ευριπίδης, Ικέτιδες, στ. 849-856).

Όμως η περιγραφή της μάχης δεν είναι για τους ποιητές παρά μόνο η αφορμή για να παρουσιάσουν τον προβληματισμό και τις απόψεις τους γύρω από ευρύτερα τραγικά θέματα, όπως είναι, για παράδειγμα, η φρίκη του πολέμου και η δυστυχία των αμάχων (κυρίως των γυναικών, αφού όλοι σχεδόν οι άρρενες πολίτες είναι πολεμιστές), η αναζήτηση των αιτιών των πολέμων (που συνήθως εστιάζονται στη φιλοδοξία, απληστία και υπεροψία ενός πολεμικού αρχηγού, ο οποίος ξεπερνώντας τα όρια φτάνει στα επίπεδα ύβρεως), η στάση των θεών και η υποστήριξή τους στις πολεμικές προσπάθειες των ανθρώπων, κ.α. Μας προκαλεί σήμερα δικαιολογημένα έκπληξη το ότι τα σωζόμενα αυτά έργα, τα οποία κατά βάσιν στηλιτεύουν την άδικη συμπεριφορά των ανθρώπων σε κάθε έκφανση της κοινωνικής τους ζωής, επιλέγονταν να παρουσιαστούν στις μεγάλες αθηναϊκές γιορτές, όπως τα Μεγάλα Διονύσια και τα Λήναια, όπου οι Αθηναίοι μπορούσαν μέσα από την τέχνη να αναγνωρίσουν περισσότερο τα λάθη τους, παρά να κολακέψουν τους εαυτούς τους για τις όποιες αρετές και επιτυχίες τους. Η θεατρική σκηνή φαίνεται ότι αποτελούσε, στην Αθήνα της κλασικής τουλάχιστον εποχής, έναν προνομιακό χώρο προσέγγισης των πολιτικών αλλά και φιλοσοφικών ζητημάτων, ιδιαίτερα των συνδεόμενων με τον πόλεμο, ο οποίος ήταν σε κάθε στιγμή παρών στην Ελλάδα των κλασικών χρόνων²⁵.

²⁵ Το ότι ο Αισχύλος στο επιτύμβιο επίγραμμά του, το οποίο είχε γραφεί από τον ίδιο πριν πεθάνει, δεν αναφέρε-

Τα τραγικότερα θύματα σε μία ένοπλη σύγκρουση της αρχαιότητας ήταν βέβαια οι γυναίκες. Στην καλύτερη περίπτωση, εγκαταλείπονται για μήνες από τους άνδρες τους στη μοναξιά και την αγωνία τους, ενώ στη χειρότερη, σκλαβώνονται από το νικητή που κυριεύει την πόλη τους (Πέρσαι, στ. 133, 537, Αγαμέμνων, στ. 855-905). Στις Τρωάδες του Ευριπίδη, ο οποίος δικαίως έχει χαρακτηριστεί ως «ο από σκηνης φιλόσοφος» (βλ. Αθηναίος, XIII, 11 - 561a), μπορούμε να διαγνώσουμε όλο τον οίκτο του ποιητή για τις γυναίκες της Μήλου, τις οποίες εξανάγκασαν σε δουλεία οι Αθηναίοι την ίδια χρονιά που παρουσιάστηκε η τραγωδία, δηλαδή το 415 π.Χ., αφού προηγουμένως σφαγίασαν τους άνδρες τους:

«ΕΚΑΒΗ: Αλίμονό μου! Σε ποιόν η δύστυχη, πού, σε ποια χώρα κι εγώ σκλάβα θα 'μαι, η γριά η άχρηστη, η νεκροζωντανή, φάντασμα του άλλου κόσμου; Ή στην εξώπορτα φύλακας θα είμαι εγώ, ή θα με βάλουν να ταΐζω τα παιδιά τους, εμένα, που στην Τροία βασιλικές είχα τιμές!

ΧΟΡΟΣ: Άχ! Πόσο συγκινητικά για τις δικές σου συμφορές θρηνηλογάς! Όμως κι εγώ στον Ιδαίο αργαλειό το χτένι πια δεν θα παίξω πηγαινογυρίζοντάς το! Για τελευταία φορά των παιδιών μου τα σώματα βλέπω· πιο τρομερά δεινά με περιμένουν· παρά σε ελληνικά κρεβάτια να με σύρουν -άε να χαθεί τέτοια νύχτα, άε να χαθεί τέτοια τύχη- υπηρέτρια θα γίνω, νερό να κουβαλάω απ' της Πειρήνης την ιερή πηγή. Τουλάχιστο να μ' έστελναν στη δοξασμένη κι ευδαίμονη γη του Θησέα! Ποτέ στο ποτάμι τ' ορμητικό του Ευρώτα, σκλάβα μισητή της Ελένης να μη με πάνε, όπου θ' αντικρίζω το Μενέλαο, που κούρσεψε την Τροία». (βλ. Ευριπίδης, Τρωάδες, στ. 190-213)²⁶.

Οι άνθρωποι συχνά παρουσιάζονται να ρωτούν τους θεούς, ζητώντας χρησμό από τους ιερείς τους για την έκβαση των πολεμικών πραγμάτων, ισχυριζόμενοι ότι υπακούν σε αυτούς, όταν τελικά ρίχνονται σ' έναν καινούργιο πόλεμο. Όταν όμως μεθυσμένοι από τη νίκη παρασύρονται σε υπερβολές που φτάνουν και ξεπερνούν τα όρια της ύβρεως, οι θεοί είναι εκείνοι που τους τιμωρούν για την εγκληματική παραφροσύνη τους²⁷. Ποιες είναι όμως οι αιτίες των πολέμων; Οι ποιητές, καταγ-

ται καθόλου στο ποιητικό έργο του, παρά μόνο στη γενναία συμμετοχή του στη μάχη του Μαραθώνα, όταν ήταν 35 περίπου ετών, φανερώνει τη θέση που είχε ο πόλεμος (ιδίως ο αμυντικός εναντίον εισβολών που επιθυμούν να αναρέσουν την ελευθερία της πόλης), στο σύστημα αξιών ενός σπουδαίου ποιητή. Πράγματι, στο μνήμα του Αισχύλου, ο οποίος απεβίωσε σε ηλικία 69 ετών το 456 π.Χ. στη Γέλα της Σικελίας, χαράχτηκαν τα εξής: «Αισχύλον Ευφορίωνος Αθηναίων τότε κεύθει μνήμα καταφθίμενον πυροφόροιο Γέλας· αλκήν δ' ευδόκιμον Μαραθώνιον άλσος αν είποι και βαθυχαιτήεις Μήδος επιστάμενος» δηλαδή: «Τον Αισχύλο τον Αθηναίο, το γιο του Ευφορίωνα, σκεπάζει τούτο το μνημείο, που πέθανε στους σιτοβολώνες της Γέλας. Το ένδοξο του Μαραθώνα άλσος μπορεί να μιλήσει για την ανδρεία του· κι ο μακρυμάλης Μήδος που τη γνώρισε».

²⁶ Δικαίως έχει παρατηρηθεί ότι οι Τρωάδες του Ευριπίδη, θα παραμείνουν ένα αζεπέραστο ποίημα για τον πόνο που φέρνει ο πόλεμος στους ανθρώπους, νικητές και νικημένους. Βλ., Lesky A., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 5η εκδ. (αναθ.) Αφοι Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 536.

²⁷ Ο Αισχύλος (*Αγαμέμνων*, στ. 338-347), βάζει στο στόμα της Κλυταιμνήστρας, που περιμένει την επιστροφή του άντρα της από την Τροία, τα παρακάτω: «Αν σεβασθούν όπως πρέπει τους πολιούχους θεούς της κατακτημένης γης και των θεών τα προσκυνήματα, δε θα νικηθούν ύστερ' από τη νίκη τους. Μην πέσει όμως πόθος στο στρατό να καταστρέψουν ό,τι θα 'πρεπε να σεβασθούν, παρασυρμένοι από κέρδος. Γιατί, ως να γυρίσουν ζωντανοί στα σπίτια τους, έχουν να κάμουν και τ' άλλο μέρος του διπλού τους δρόμου. Αλλά κι αν έρθει ο στρατός χωρίς να αμαρτήσει στους θεούς, ίσως και πάλι ο πόνος των πεθαμένων ν' αγρυπνά, κι αν ακόμα δεν τους χτυπήσει ευθύς η δυστυχία...». Υπάρχει άραγε καλύτερο μάθημα για τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των μαχητών κατά τη διάρκεια των εχθροπρασιών, από τα παραπάνω λόγια; Σίγουρα η ποίηση πείθει ευκολότερα τους ανθρώπους, ακόμη κι απ' το

γέλλουν τη διαστροφή του ανθρώπινου πνεύματος που οδηγεί συχνά σ' αυτές τις φονικές συγκρούσεις. Ο πόλεμος δεν δικαιολογείται παρά μόνο αν διασαλεύεται η τάξη των πραγμάτων, κυρίως δηλαδή σε περιπτώσεις άμυνας σε μία άδικη επίθεση, κι αφού βέβαια προηγουμένως έχει αποτύχει κάθε προσπάθεια για επίλυση με ειρηνικό τρόπο των όποιων διαφορών²⁸. Ενώ λοιπόν οι Έλληνες είναι πάντα πρόθυμοι να εμπλακούν σε μία πολεμική αντιπαράθεση για να ρυθμίσουν τις μεταξύ τους ατέρμονες διαμάχες, η ποιητική τους παραγωγή επιδίδεται σε μία σαφή καταδίκη της τρέλας του πολέμου.

Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις δίκαιων πολέμων, όπως την υπεράσπιση της εδαφικής ακεραιότητας και της ελευθερίας της πόλης, για να εξασφαλιστεί ο σεβασμός στους κοινούς νόμους των Ελλήνων, για να γίνουν σεβαστοί οι κανόνες της φιλοξενίας, συμπεριλαμβανομένων των κανόνων για την προστασία των θυμάτων και των ικετών ή για να επιβληθεί ο σεβασμός προς τις σωρούς των νεκρών. Όμως στις περιπτώσεις των άδικων πολέμων, πού θα μπορούσε να αναζητήσει κανείς τα αίτιά τους; Συνήθως η απάντηση εστιάζεται στην ανθρώπινη φύση, που μεθά με την ισχύ και ρίχνεται έτσι σε άδικες κτήσεις, που πεισμώνει παρά τις θείες προειδοποιήσεις και αφήνει ελεύθερο το πεδίο για κάθε βιαιότητα. Είναι χαρακτηριστικό το κατηγορώ του Θησέα προς τον Άδραστο στις Ικέτιδες του Ευριπίδη:

«Μα όταν πιο ύστερα ήθελες να οδηγήσεις τους Αργείους στον πόλεμο, μολονότι οι μάντις σου φανέρωσαν τους θείκους ορισμούς, εσύ τους περιφρόνησες, και στους θεούς, δίχως να τους λογαριάσεις, δεν έδωσες καμία προσοχή. Κι έτσι, έφερες το χαλασμό στην πόλη σου. Παρασύρθηκες από τους νέους που, λαχταρώντας γι' αξιώματα, πληθαίνουν τους πολέμους, δίχως να συλλογίζονται το σωστό, κι αφανίζουν τους πολίτες. Ετούτος για να γίνει στρατηγός, εκείνος για να πάρει δύναμη στα χέρια του και να φέρεται αλαζονικά, άλλος για να μαζέψει πλούτη. Κανένας τους δεν προσέχει αν μ' αυτά καταστρέφεται ο λαός»²⁹.

Σαράντα περίπου χρόνια νωρίτερα (το 458 π.Χ.), ο Αισχύλος είχε χρησιμοποιήσει τον Πάρη ως το πρότυπο του καταστροφικού φιλόδοξου άνδρα, ο οποίος είναι έτοιμος να συνθλίψει τα πάντα για τις δικές του μικροπρεπείς φιλοδοξίες. Ο ποιητής χρησιμοποίησε τότε το Χορό στο έργο του Αγαμέμνων (στ. 366-384) για να μας μεταφέρει ένα σπουδαίο ηθικό δίδαγμα:

«Έχουν να πουν για το χτύπημα του Δία κι εύκολο είναι να τ' αναγνωρίσουν, καθώς τους βρήκε τύχη που αυτός την αποφάσισε. Κανείς δεν έχει πει ότι οι θεοί δεν σκοτίζονται για εκείνους που βεβηλώνουν την αγιότητα των ιερών πραγμάτων»

νόμο, όπως εύστοχα παρατηρούσε χρόνια αργότερα ο Λυκούργος στον *Κατά Λεωκράτους* λόγο του.

²⁸ Ο Ευριπίδης στιγματίζει στις *Τρωάδες* την τρέλα των Ελλήνων που «πέθαναν, όχι για να διαφυλάξουν τα σύνορα της χώρας τους ή τα τείχη της πόλης τους» (στ. 375-376), ενώ δηλώνει ότι οι Τρώες απέκτησαν την πιο αξιοζήλευτη φήμη, τη δόξα που χαρίζει ένας «ωραίος θάνατος» για την υπεράσπιση της πατρίδος τους (στ. 386-387).

²⁹ Βλ. Ευριπίδη, *Ικέτιδες* (στ. 229-237), ο οποίος και στην *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* (στ. 511-535 και στ. 1259-1275) μας δείχνει πως την τελική απόφαση για να θυσιάσει ο Αγαμέμνων την κόρη του, την πήρε λόγω του φόβου που του προκαλούσε ο συγκεντρωμένος στρατός των Αχαιών και ο χλευασμός του αδελφού του Μενέλαου (βλ. και στ. 337-372). Ο αρχηγός δεν είναι πάντοτε ο πλέον φιλοπόλεμος: συμβαίνει συχνά όμως να μην είναι σε θέση, ή να μην τολμά, να αντισταθεί στην πίεση της κοινής γνώμης, των νέων και φιλοπόλεμων πολεμιστών και του συγκεντρωμένου και ανυπόμονου για πόλεμο πλήθους.

δεν θα ήταν ευσεβής αυτός ο λόγος. Είναι ολοφάνερο, ότι εκείνους που τα πλούτη τα πολλά τους σπρώχνουν σε άδικους αγώνες, τους τιμωρεί η ίδια τους η τόλμη. Εκείνον που με σοφή περίσκεψη είναι ολιγαρκής, ας μην τον πλήξει συμφορά. Δεν υπάρχει κανένα κάστρο να προφυλάξει άνθρωπο που γκρεμίζει μ' ένα λάκτισμα το μεγάλο βωμό της Δίκης, για να χορτάσει πλούτο».

Γίνεται άλλωστε απολύτως κατανοητό, όπως απολαυστικά βάζει τον Ερμή να λέει στον Τρυγαίο ο Αριστοφάνης στην Ειρήνη του (κωμωδία η οποία διδάχθηκε στα Μεγάλα Διονύσια του 421 π.Χ. λαμβάνοντας το β' βραβείο), το γιατί οι θεοί απηυδισμένοι εγκαταλείπουν τους ανθρώπους, όταν αυτοί τυφλωμένοι από το πάθος λατρεύουν μόνον τον πόλεμο. Ο Ερμής πληροφορεί τον Τρυγαίο ότι οι θεοί «ξεπόρτισαν» γιατί θύμωσαν με τους Έλληνες, κι έβαλαν τον Πόλεμο να κατοικήσει στην Ελλάδα. Ο Τρυγαίος ρωτά τι τους έφταιξαν οι άνθρωποι κι έπραξαν έτσι, για να πάρει την απάντηση του Ερμή:

«Μα γιατί προτιμήσατε τον πόλεμο κάθε φορά που εκείνοι προσπάθησαν να σας μονοιάσουν. Κι όταν την απάνου βόλτα

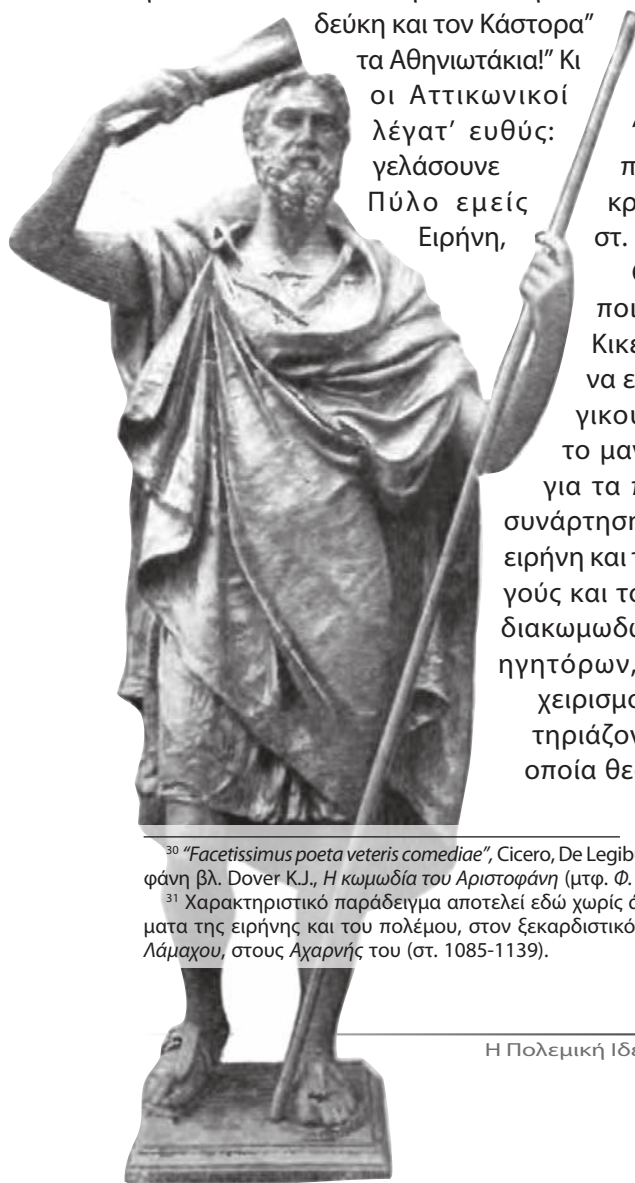
δεύκη και τον Κάστορα”
τα Αθηνιώτακια!” Κι
οι Αττικωνικοί
λέγατ’ ευθύς:
γελάσουνε
Πύλο εμείς
Ειρήνη,

έπαιρναν οι Λακωνικοί: “Μα τον Πολυ-
λέγανε, “τώρα θα μας το πληρώσουν
όταν κατορθώνετε τίποτις άξιον λόγου
κι ερχόντανε για ειρήνη οι Σπαρτιάτες,
“Α, μα την Αθηνά και μα το Δία, να μας
πάνε οι Μωραΐτες, δε δεχόμαστε! Όσο την
κρατάμε, θα ξανάρθουν”» (βλ. Αριστοφάνης,
στ. 203-222).

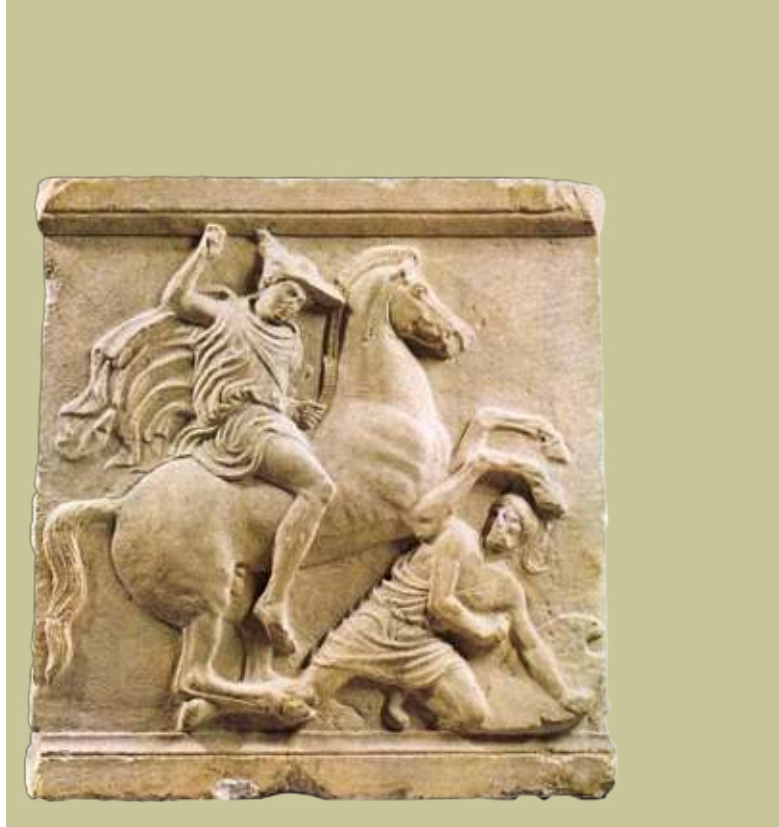
Ο Αριστοφάνης, αυτός ο «χαριέστερος ποιητής της αρχαίας κωμωδίας» κατά τον Κικέρωνα³⁰, κατάφερε, ως κωμωδιογράφος, να εκφράσει ευκολότερα ίσως από τους τραγικούς ποιητές μας, αφού χρησιμοποιούσε το μανδύα του ευτράπελου, την κοινή γνώμη για τα πολιτικά πράγματα της εποχής του, σε συνάρτηση με τον προβληματισμό γύρω από την ειρήνη και τον πόλεμο³¹, περιγελώντας τους δημαγωγούς και τους εκούσιους υποκινητές του πολέμου, διακωμωδώντας την αλαζονεία των στρατιωτικών ηγητόρων, καταγγέλλοντας τους λανθασμένους χειρισμούς για την επίτευξη της ειρήνης και καυτηριάζοντας γενικότερα τα ανθρώπινα πάθη, τα οποία θεωρεί υπεύθυνα για την κατάσταση στην

³⁰ “Facetissimus poeta veteris comediae”, Cicero, De Legibus, II, 15, 37. Για περισσότερα γύρω από το έργο του Αριστοφάνη βλ. Dover K.J., *Η κωμωδία του Αριστοφάνη* (μτφ. Φ. Κακριδής), 7^η ανατύπωση, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2007.

³¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί εδώ χωρίς άλλο, η αντιπαραβολή επιχειρημάτων για τα πλεονεκτήματα της ειρήνης και του πολέμου, στον ξεκαρδιστικό διάλογο που έπλασε ο ποιητής μεταξύ *Δικαιοπόλη* και *Λάμαχου*, στους *Αχαρνές* του (στ. 1085-1139).

οποία έχει φτάσει η πόλη του³². Κεντρικό άξονα των κωμωδιών του αποτελούν η φιλοδοξία και η δημαγωγία, οι οποίες εμφανίζονται μάλιστα ως οι μάλιστα που υπονομεύουν την πολιτική ζωή των Αθηναίων. Οι άρχοντες του αθηναϊκού δήμου δεν είναι παρά ελεεινοί κόλακες. Εκείνο που τους ενδιαφέρει είναι να κατοχυρώσουν την εξουσία τους και την επιρροή τους στο λαό κι έτσι δε διστάζουν να τάξουν λαγούς με πετραχήλια προκειμένου να πείσουν τους Αθηναίους για τα οφέλη του πολέμου.

Ο ποιητής, δια στόματος του ήρωά του Δικαιόπολη, μας τα λέει από πρώτο χέρι στους Αχαρνής του (κωμωδία που διδάχθηκε στα Λήναια, λαμβάνοντας το α΄ βραβείο το 425 π.Χ.):

«Ξέρω τους τρόπους καθενός χωριάτη, που ευχαρισιέται να τον επαινεί, κι αυτόν και την πόλη και για τα δίκαια και για τα άδικα, ο κάθε φαφλατάς. Κι ενώ τους ξεγελάνε, αυτοί δεν το καταλαβαίνουν. Ξέρω και για τους γέροντες που δεν βλέπουν τίποτε άλλο, παρά δικάζουν λανθασμένα. Και ξέρω για τον εαυτό μου, όσα έπαθα από τον Κλέωνα, για την περσινή μου κωμωδία. Γιατί αυτός μ΄ έσυρε στη βουλή, με αδικόβαλε, με ψευτοκατηγορούσε και με ξέπλυνε με βρισιές. Έτσι, παρ΄ ολίγον να χαθώ, λερωμένος κι ατιμασμένος» (βλ. Αχαρνής, στ. 367-382).

Όμως, γιατί άραγε οι άνθρωποι είναι τόσο τυφλοί, ώστε να προτιμούν τον πόλεμο απ΄ την ειρήνη; Την επόμενη χρονιά, δηλαδή το 424 π.Χ., παρουσιάζονται οι Ιππείς κι ο Αριστοφάνης καταφέρνει να απαντήσει, με τον δικό του τρόπο, στο ερώτημα αυτό. Καταφέρνει να δείξει ότι η ανθρώπινη φύση είναι αυτή η οποία κάνει τους πολίτες της Αθήνας ανίκανους για την όποια διαπραγματεύση· όταν αποκτήσουν ελπίδα ότι θα κυριαρχήσουν στους αντιπάλους τους, όταν φανεί ακόμη και η πιο ασήμαντη στρατιωτική επιτυχία, όταν υπάρξει μία μικρή έστω ύφεση της δυστυχίας και της ανέχειας που προκαλεί ο πόλεμος, τότε ξεχνούν στη στιγμή τα βάσανά τους και απορρίπτουν κάθε ευκαιρία ειρήνευσης. Η κωμική υπερβολή του παραδείγμα-

³² Η αρχαία παράδοση, βασισμένη σε μία ανώνυμη βιογραφία του ποιητού, αναφέρει ότι όταν ο τύραννος των Συρακουσών Διονύσιος, θέλοντας να γνωρίσει καλύτερα την κοινωνικοπολιτική κατάσταση των Αθηνών, ζήτησε πληροφορίες από τον Πλάτωνα, έλαβε από τον φιλόσοφο αντί οποιασδήποτε άλλης απαντήσεως ή πληροφορίας, τις κωμωδίες του Αριστοφάνη για μελέτη και εξαγωγή συμπερασμάτων!

τος που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης, το καταδεικνύει περίτρανα: η αναγγελία ότι οι μαρίδες πωλούνται φθηνότερα στην αγορά, είναι αρκετή για να αντιστρέψει το κλίμα στη Βουλή των Πεντακοσίων, όπου ο Αλλαντοπώλης συναγωνίζεται με τον Παφλαγόνα, σε μία προσπάθεια σύναψης ανακωχής με τους Σπαρτιάτες:

«Τους παρακαλούσε να μείνουν λίγο ακόμα λέγοντας: “Ακούστε τι έχει να σας πει ο κήρυκας των Λακεδαιμονίων. Ήρθε να προτείνει ανακωχή!” Τότε μ’ ένα στόμα όλοι φωνάξαν: “Τώρα ανακωχή; Βρε τι μας λέει! Θα μάθαν δίχως άλλο πως φτήνουν σε μας οι μαρίδες! Δε μας χρειάζεται ανακωχή, ο πόλεμος ας τραβήξει!”» (βλ. Ιππείς, στ. 667-673). Αυτές άλλωστε ήταν πάνω - κάτω οι σκέψεις του ποιητή και αργότερα, στην Ειρήνη του, το 421 π.Χ., όπως τις είδαμε στο απόσπασμα που προαναφέρεται (στ. 203-222).

Τελικά την απάντηση στο πώς θα μπορούσαν οι άνθρωποι να ξεφύγουν από τα δεινά του πολέμου, στο πλαίσιο τουλάχιστον της λειτουργίας και του τρόπου λήψεως αποφάσεων των αρχαιοελληνικών πόλεων, μπορούμε να την αναζητήσουμε στην τραγωδία, κι εδώ την τελευταία λέξη έχει αναμφίβολα ο Ευριπίδης³³. Η δύναμη και η διαχρονικότητα των λόγων του Θηβαίου αγγελιοφόρου στις Ικέτιδες, που διδάχθηκαν πιθανότατα το 423 π.Χ., μπορεί να εκφράσει καλύτερα και ταυτόχρονα να εξηγήσει τη μανία που καταλαμβάνει τους πολίτες των Ελληνικών πόλεων σε σχέση με τον πόλεμο και την ευκολία λήψης απόφασης για την κήρυξή του:

«Όταν φτάσει η ώρα ν’ αποφασίσει ο λαός για πόλεμο, κανένας δε λογαριάζει για τον εαυτό του πως μπορεί να σκοτωθεί, ρίχνει σε άλλον τούτο το κακό. Μα, αν την ώρα της ψηφοφορίας είχε ο καθένας μπροστά στα μάτια του το θάνατο, τότε δεν θα χανόταν ποτέ ξετρελαμένη για πόλεμο η Ελλάδα. Κι όμως, ξέρουμε ο καθένας ποια απ’ τις δύο γνώμες είναι η καλύτερη· ξέρουμε και το καλό και το κακό και πόσο για τους ανθρώπους καλύτερη είναι η ειρήνη από τον πόλεμο. Αγαπητή στις Μούσες πρώτα-πρώτα και μισητή στις Ερινύες, ευφραίνεται με τα πολλά παιδιά και για χαρά της έχει τον πλούτο. Μα εμείς οι ανόητοι, δε δώσαμε καμιά προσοχή σε αυτά· καταπιανόμαστε με πολέμους και πασχίζουμε να υποδουλώσουμε τον πιο αδύνατο, ανθρώπους οι άνθρωποι και η μια πολιτεία την άλλη...» (βλ. Ευριπίδη, Ικέτιδες, στ. 481-493).

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ - ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗΝ ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΒΙΑ

Ο πόλεμος δικαιολογείται λοιπόν μόνο από την ανάγκη άμυνας σε περίπτωση επίθεσης εναντίον της πόλεως. Τότε το ξέσπασμα της πολεμικής βίας είναι αναπόφευκτο. Η βία είναι λέξη ομόρριζη του βίου, δηλαδή της ζωής. Και στον ανθρώπινο βίο συμβαίνει συχνά το εξής: Όταν οι άνθρωποι έχουν ορμή προς κάτι, δύσκολα

³³ Αξίζει στο σημείο αυτό να σημειώσουμε το επίγραμμα που χάραξαν το 406 π.Χ. οι Αθηναίοι, στο κενοτάφιο του Ευριπίδη επί της οδού που οδηγούσε στον Πειραιά (βλ. *Παυσανία*, Αττικά, Ι, 2,2), το οποίο δηλώνει την αξία που αντικατόπτριζε γι’ αυτούς ο ποιητής: «Μνήμα μιν Ελλάς άπασ’ Ευριπίδου· οστέα δ’ ίσχει γη Μακεδών· ή γαρ δέξατο τέρμα βίου· πατρίς δ’ Ελλάδος Ελλάς, Αθήναι· πλείστα δε Μούσαις τέρψας, εκ πολλών και τον έπαινον έχει», δηλαδή: Ολόκληρη η Ελλάδα είναι του Ευριπίδη μνημείο. Τα οστά του όμως τα κρατάει της Μακεδονίας η γη, όπου τέλειωσε η ζωή του. Πατρίδα του είναι η Αθήνα, η Ελλάδα της Ελλάδος· πάρα πολύ εύφρανε τις Μούσες και από πολλούς επαινείται...

αναχαιτίζονται από ηθικές, θρησκευτικές ή άλλες αρχές και, ακόμη λιγότερο αναχαιτίζονται από το φόβο του νόμου και της ενδεχόμενης τιμωρίας που αυτός προβλέπει, αλλά επιδιώκουν να προσεγγίσουν τον στόχο τους με κάθε μέσο, ακόμη και βία³⁴. Στο Τρίτο Βιβλίο της Ιστορίας του Θουκυδίδη διαβάσουμε:

«...Μα είμαστε όλοι από τη φύση μας επιρρεπείς στα σφάλματα, είτε στην ιδιωτική είτε στη δημόσια ζωή και δεν υπάρχει κανένας νόμος που να το εμποδίζει αυτό, γιατί οι άνθρωποι έχουν δοκιμάσει προοδευτικά όλες τις τιμωρίες, κάνοντάς τες συνεχώς βαρύτερες, με την ελπίδα ότι θα αδικούνται έτσι λιγότερο από όσους αδικούν. Και είναι πιθανόν, παλαιότερα, οι ποινές για μεγαλύτερα αδικήματα να ήταν ηπιότερες και με το πέρασμα του χρόνου οι περισσότερες κατέληξαν, λόγω των παραβάσεων, να γίνουν θανατικές· και πάλι όμως γίνονται παραβάσεις. Ή θα βρούμε ένα φόβητρο πιο τρομαχτικό απ' το θάνατο, ή ο θάνατος δεν εμποδίζει καθόλου. Η φτώχεια με τις ανάγκες της, που γεμίζει τους ανθρώπους θράσος, και η δύναμη με την αλαζονεία και την περηφάνια, που τους γεμίζει πλεονεξία, ή άλλα ανθρώπινα πάθη που κάθε φορά και ισχυρότερα τους εξουσιάζουν στις διάφορες περιστάσεις του βίου, σπρώχνουν τους ανθρώπους στον κίνδυνο»³⁵.

Τις σχετικές παρατηρήσεις του ολοκληρώνει στην ίδια παράγραφο ο Θουκυδίδης, ο οποίος εκτός από μεγάλος ιστορικός υπήρξε και σπουδαίος ανατόμος της ανθρώπινης ψυχής, δογματίζοντας τα εξής: «Με λίγα λόγια, είναι αδύνατο -κι είναι πολύ ανόητος όποιος πιστεύει το αντίθετο- όταν η ανθρώπινη φύση σπρώχνεται από το πάθος να πράξει κάτι να συγκρατηθεί από αυστηρούς νόμους ή από κάποιον άλλο φόβο» (Θουκ., III, 45.6 ad fin.).

Ένα από τα πεδία στα οποία η βία βρίσκει την οργανωμένη κρατική της έκφραση είναι αναμφίβολα ο πόλεμος, ο οποίος δεν έπαψε να κατατρέχει τις ανθρώπινες κοινωνίες, ο πόλεμος ο οποίος γίνεται πιο δολοφονικός όσο περισσότερο οι ανθρώπινες κοινωνίες προοδεύουν, επικουρούμενος από την ανάπτυξη της επιστήμης και των τεχνολογικών μέσων τα οποία αυτή πλέον μπορεί να του προσφέρει. Έτσι επιτάσσει η φύση του ανθρώπου να γίνεται, κι έτσι φαίνεται ότι θα γίνεται όσο η ανθρώπινη φύση παραμένει η ίδια. Παράλληλα, όμως, και ταυτόχρονα με την εξέλιξη της βίας του πολέμου, υπήρξαν προσπάθειες για περιορισμό των ανεξέλεγκτων συνεπειών του πάνω στον άνθρωπο και το περιβάλλον του³⁶, οι οποίες άλλοτε πήγασαν από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ανθρώπων, άλλοτε έλαβαν περισσότερο οργανωμένη μορφή στα πλαίσια της νομικής οργάνωσης της ανθρώπινης κοινωνίας και άλλοτε πά-

³⁴ Κάποιες μορφές βίας θεωρούνται βέβαια απαραίτητες στις πολιτικά οργανωμένες κοινωνίες, ακόμη και σε καιρό ειρήνης. Μιλάμε βέβαια για τα καλούμενα είδη «εναντίωσης στη βία», όταν π.χ. η αστυνομία χρησιμοποιεί βία προκειμένου να συλλάβει κάποιον κακοποιό, ή όταν ο κάθε πολίτης, υπό τις προϋποθέσεις του νόμου, αμύνεται χρησιμοποιώντας ακόμη και βία σε παρούσα και άδικη επίθεση εναντίον του, ή συλλαμβάνει τον δράστη κάποιου εγκλήματος κ.ο.κ. Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι αρκετά κοινωνικά δικαιώματα του σύγχρονου ανθρώπου κατακτήθηκαν μέσα από συχνά βίαιες διεκδικήσεις. Βλ. σχετ., Léauté J., *Η ανθρώπινη βία*, μτφ. *Ηρώ Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, χ.χ., σελ. 21-22.

³⁵ Βλ. Θουκ., III, 45.3, από απόσπασμα περιλαμβανόμενο στο έργο «Τι είναι ο άνθρωπος», της σειράς Αρχαίων συγγραφέων των εκδόσεων Εξάντας, Αθήνα 2001, σελ. 105 (μτφ. *Ιώ Μανωλέσσου, Δ. Κουκουζίκη, Π. Σεράνης, Ευ. Καρακάσης*), ανθολόγηση *K. Bartels* (Was ist der Mensch? Texte zur Anthropologie der Antike, Μόναχο 1975).

³⁶ Βλ. ειδικότερα Γιαρένη Ε., *Πόλεμος & ανθρωπισμός: Ένας προβληματισμός πολλών χιλιάδων χρόνων*, *Στρατιωτική Επιθεώρηση* (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών), εκδ. Γ.Ε.Σ./7^ο Ε.Γ., Μάϊ-Ιούν. 2004, σελ. 40 επ.

λι εκφράστηκαν δια μέσου της πνευματικής, καλλιτεχνικής παραγωγής τους, η οποία, σύμφωνα τουλάχιστον με τις αντιλήψεις των Ελλήνων, είναι και η μόνη η οποία μπορεί να πείσει γι' αυτό τους ανθρώπους, πολύ περισσότερο από τον ανθρώπινο νόμο, διαμορφώνοντας τις επικρατούσες αντιλήψεις και διαπλάθοντας με τέτοιο τρόπο την ανθρώπινη φύση, ώστε να αντιτάσσεται στην ανεξέλεγκτη ανθρώπινη βία γενικότερα στην υπέρβαση του μέτρου σε κάθε έκφανση του ανθρώπινου βίου. Και ο πόλεμος ήταν βασική μορφή έκφανσης του αρχαιοελληνικού βίου...

Η ανθρώπινη βία στο σύγχρονο κόσμο δεν περιορίζεται στους πολέμους· πολύ περισσότερο, διαχέεται στην καθημερινή ζωή των ανθρωπίνων κοινωνιών, επηρεάζει ιδιαίτερα τους νέους και μοιάζει πολλές φορές να παράγει αναίτια, απλώς για την ικανοποίηση καταπάτησης των κανόνων ή την επιβεβαίωση της όποιας μορφής υπεροχής επάνω στους άλλους. Τα πλήθη, λ.χ. των νέων κυρίως ανθρώπων που συνωστίζονται μέσα και γύρω από τα αθλητικά γήπεδα, με τις ακραίες και κάποιες φορές θανατηφόρες εκδηλώσεις αναίτιας στην ουσία βίας, αποτελούν επιβεβαίωση της παραπάνω παρατηρήσεως. Τι γίνεται όμως στην τέχνη μας; Παρατηρούμε ότι στη σύγχρονη λογοτεχνία, αλλά κυρίως στον κινηματογράφο και στην τηλεόραση που σήμερα κατέχουν ίσως το μεγαλύτερο μερίδιο παραγωγής «τέχνης» για μαζική κατανάλωση, οι διάφορες μορφές βίας απασχολούν το πνεύμα των δημιουργών, αναφέρονται αδιάκοπα ή καλύτερα επιδεικνύονται στους δέκτες της μαζικής αυτής τέχνης, αφού χάρη στην εικόνα η βία είναι συνεχώς παρούσα μπρος στα μάτια μας. Επιδεικνυόμενη δε συνεχώς, καθίσταται κομμάτι της πραγματικότητάς μας· της πραγματικότητας του σήμερα, αλλά δυστυχώς και της πραγματικότητας του μέλλοντός μας, αφού είναι οι νεότεροι, ιδίως, δέκτες των ανεξέλεγκτων εικόνων βίας, είναι εκείνοι οι οποίοι επηρεάζονται περισσότερο κάνοντας τη βία κομμάτι του εαυτού τους.

Η αρχαία Ελλάδα, απ' την άλλη, βίωσε έντονα τη βία του πολέμου. Η ελληνική (αλλά και η παγκόσμια) ιστορία είναι άλλωστε γεμάτη από συνεχόμενες πολεμικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ελλήνων ή μεταξύ των Ελλήνων και των βαρβάρων. Όμως η ελληνική ιστορία είναι γεμάτη και από πνευματικούς ανθρώπους, οι οποίοι με τα έργα τους αντιτάχθηκαν στην ανεξέλεγκτη πολεμική βία. Άλλωστε, τα πολεμικά γεγονότα τα οποία σήμερα γνωρίζουμε, τα γνωρίζουμε ακριβώς από το έργο των ανθρώπων αυτών, είτε των ιστορικών, είτε των ποιητών, είτε των φιλοσόφων, οι οποίοι μας περιγράφουν συχνά τις βίαιες εκδηλώσεις των συμπολιτών τους κατά τη διάρκεια των μεταξύ τους πολεμικών αντιπαραθέσεων, ακριβώς θέλοντας να

Η ελληνική ιστορία είναι γεμάτη από συνεχόμενες πολεμικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ελλήνων ή μεταξύ των Ελλήνων και των βαρβάρων. Όμως η ελληνική ιστορία είναι γεμάτη και από πνευματικούς ανθρώπους, οι οποίοι με τα έργα τους αντιτάχθηκαν στην ανεξέλεγκτη πολεμική βία.

καταδείξουν τα μειονεκτήματα της ανθρώπινης φύσης, να καυτηριάσουν τις εκδηλώσεις ανεξέλεγκτης πολεμικής βίας και να δηλώσουν την ηθική τους αποδοκιμασία εναντίον αυτών που τις τέλεσαν. Έτσι, η πνευματική παραγωγή των Ελλήνων, όπως εξετάστηκε παραπάνω, καταδεικνύει ότι ναί μεν η ανθρώπινη φύση είναι αιτία των περιγραφόμενων παρεκτροπών, όμως υπάρχει και άλλος δρόμος για τον άνθρωπο. Κι αυτός ο δρόμος υποδεικνύεται μέσα σε αυτά ακριβώς τα έργα, τα οποία αναμφισβήτητα προσδιορίζουν την ποιότητα του πολιτισμού που τα γέννησε.

Γιατί ένας πολιτισμός δεν προσδιορίζεται μόνο από γεγονότα, τα οποία αναμφίβολα προσδιορίζουν και αυτά- την ποιότητά του. Προσδιορίζεται, ταυτοχρόνως, και από τις αξίες τις οποίες ο ίδιος ανέδειξε και στη συνέχεια κληροδότησε στις επόμενες γενιές. Εάν συνέβαινε μόνο το πρώτο, φανταστείτε τι είδους πολιτισμό θα θεωρούσαν οι ιστορικοί του μέλλοντος ότι είχε η αμερικανική κοινωνία στα μέσα του 20ου μ.Χ. αιώνα, η συγκροτημένη στο κράτος των Ηνωμένων Πολι-

τειών της Αμερικής, η οποία μόλις δύο ημέρες πριν υπογράψει τη Συμφωνία του Λονδίνου για τη δίωξη των εγκλημάτων που αναμφίβολα τελέστηκαν κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, αποφάσισε να ρίξει την πρώτη ατομική βόμβα στη Χιροσίμα (6-8-1945), εξατμίζοντας από προσώπου γης, μέσα σ' ένα δισεκατομμυριοστό του δευτερολέπτου, 100.000 περίπου Ιάπωνες, κυρίως αμάχους. Επίσης την επομένη της Συμφωνίας του Λονδίνου έριξε τη δεύτερη ατομική βόμβα στο Ναγκασάκι (9-8-1945), με αποτέλεσμα 40.000 χιλιάδες περίπου νεκρούς, ενώ χιλιάδες ακόμη πέθαναν αργότερα, με τον αργό και βασανιστικό θάνατο που φέρνει η προσβολή από ραδιενέργεια³⁷. Οι ιστορικοί του μέλλοντος θα

³⁷ Με Σύμφωνο των Τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων, Η.Π.Α., Ε.Σ.Σ.Δ., Γαλλίας και Ηνωμένου Βασιλείου, για τη δίωξη των εγκληματιών πολέμου του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, τη λεγόμενη Συμφωνία του Λονδίνου (London Agreement) της 8ης Αυγούστου 1945, συνεστήθη το Διεθνές Στρατιωτικό Δικαστήριο (International

σχημάτιζαν μία μονομερή εικόνα των Ηνωμένων Πολιτειών, η οποία σίγουρα δεν θα ανταποκρινόταν πλήρως στην αλήθεια, καθώς δεν είναι μόνο τα γεγονότα τα οποία καθορίζουν και προσδιορίζουν το είδος του πολιτισμού μίας ανθρώπινης κοινωνίας. Σε κάθε γεγονός που συμβαίνει, σε κάθε πρόβλημα που ανακύπτει, ίσως μεγαλύτερη σημασία έχει η επεξεργασία και η ανάλυση του γεγονότος ή του προβλήματος αυτού, η οποία γίνεται από τους φορείς του συγκεκριμένου πολιτισμού. Ακολούθως, ιδιαίτερη σημασία αποκτά η προβολή, μέσω της ανάλυσης αυτής, ενός ιδεώδους, μίας κοσμοθεωρίας η οποία γίνεται αποδεκτή από τους κοινωνούς και καθίσταται συνακόλουθα κυρίαρχη στον πολιτισμό αυτό.

Κάτι τέτοιο έγινε κατά κόρον από τους φορείς του αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Όλα τα παραδείγματα βίας που προέρχονται από την αρχαία Ελλάδα, δεν μας έγιναν γνωστά τυχαία, ούτε από άσχετες μαρτυρίες. Μας έγιναν γνωστά από τους ίδιους του Έλληνες συγγραφείς και τα κείμενά τους, οι οποίοι τα αναφέρουν περισσότερο ως παραδείγματα αποφυγής,

περιγράφοντας μεν τις βιαιότητες, οι οποίες πάντοτε σε τέτοιες περιπτώσεις λαμβάνουν χώρα, για να τις καταδικάσουν όμως στη συνέχεια, δείχνοντάς μας μάλιστα, ή υπονοώντας τις δυσμενείς συνέπειες που επέρχονται, νομοτελειακά, στους ίδιους τους δράστες των συμπεριφορών αυτών. Τα παραδείγματα λοιπόν από την ελληνική τέχνη, δεν παρουσιάζονται ως υποδείγματα για μίμηση: περισσότερο χρησιμοποιούνται ως καταγραφές μίας συλλογικής εμπειρίας, μέσα από

Military Tribunal) της Νυρεμβέργης. Το Καταστατικό του Δικαστηρίου υπήρξε παράρτημα της Συμφωνίας αυτής, προέβλεπε δε ότι το Δικαστήριο θα είχε την εξουσία να δικάσει άτομα τα οποία διέπραξαν εγκλήματα κατά της ειρήνης, εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Η πρόκληση μη αναγκαίου πόνου, η θανάτωση αμάχων και η καταστροφή του περιβάλλοντος που προκλήθηκαν από τη ρίψη των δύο ατομικών βομβών, αναμφισβήτητα εμπίπτουν σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες εγκλημάτων. Για περισσότερα βλ. Γιάρνη Ε., *Η Δίκη ενώπιον του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης και ο υπερασπιστικός ισχυρισμός της υπακοής σε διαταγές ανωτέρων*, Ελλ. Δνη 47 (2006), σελ. 944-957.

την οποία οι άνθρωποι θα μπορούσαν να διδαχθούν και να πειστούν να ακολουθήσουν έναν άλλο δρόμο, σύμφωνα άλλωστε και με την ελληνική αντίληψη ότι η ποίηση και η τέχνη γενικότερα -περισσότερο απ' ό,τι ο νόμος- μπορούν να διδάξουν και να πείσουν ευκολότερα τους ανθρώπους. Η ιδιαίτερη σημασία που προσλαμβάνει σήμερα και για εμάς η διαρκής υπεράσπιση των αξιών εκείνων τις οποίες τα αρχαιοελληνικά κείμενα υπερασπίζουν, φανερώνεται ακριβώς από την συνεχή επίκλησή τους ύστερα από είκοσι πέντε αιώνες και μάλιστα με την ίδια καθαρότητα και αίσθηση παγκοσμιότητας, η οποία τις επιβάλλει ως σύγχρονες αξίες· και τέτοιες άλλωστε είναι, αφού σχετίζονται με την ανθρώπινη φύση, η οποία παραμένει η ίδια, παρά την αναμφισβήτητη πρόοδο την οποία έχει επιτύχει το ανθρώπινο γένος σε πολλούς τομείς δραστηριότητάς του.

Για να επανέλθουμε εκεί απ' όπου ξεκινήσαμε, η βία πέρα από λέξη ομόρριζη του βίου, δηλαδή της ζωής, είναι και έννοια σύμφυτη με τη ζωή, κοινή σε όλες τις κοινωνίες έμβιων ζώων. Συχνά επιτρέπει την ανανέωση των αρχηγών, στο μέτρο που το κύρος τους μειώνεται, ευνοεί την αλλαγή των κανόνων μίας ομάδας, όταν αυτό είναι αναγκαίο καθώς νέες δυνάμεις αντικαθιστούν τις παλιές, εξασφαλίζει την άμιλλα και ίσως αποτελεί προϋπόθεση της φυσικής επιλογής, αποτελώντας ταυτοχρόνως την απαραίτητη εκείνη αντίθεση για την αναγνώριση των χαρακτηρισμών της ειρήνης, της συνδιαλλαγής και της μη-βίας. Μία κοινωνία χωρίς καθόλου βία, σε τελική ανάλυση, θα ήταν ίσως ανούσια. Το πρόβλημα άλλωστε δεν φαίνεται ότι είναι να εξαλείψουμε πλήρως από τις ανθρώπινες κοινωνίες τη βία³⁸. Ο στόχος αυτός, μπορεί να είναι σίγουρα ευγενής, αποτελεί όμως αναμφίβολα μία ρομαντική ουτοπία. Και οι Έλληνες φαίνεται ότι το γνώριζαν...

Το πρόβλημά τους δεν ήταν αφηρημένα η βία και ο πόλεμος. Πολύ περισσότερο ήταν το πώς θα επαναφέρουν τη βία, και ιδίως την πολεμική βία, σε μία συγκεκριμένη και σαφώς καθορισμένη τροχιά, εξαφανίζοντας κατά το δυνατόν τις δυσμενείς συνέπειές της επάνω στον άνθρωπο, επιτυγχάνοντας το μέτρο, την ισορροπία μεταξύ της τροχιάς της βίας και της πορείας της ανθρώπινης πρόοδου. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινήθηκε ουσιαστικά ολόκληρη η πνευματική παραγωγή των Ελλήνων της κλασικής εποχής.

Ένας μεγάλος νομικός του 20ου αιώνα, ο Jacques Léauté, ιδρυτής και διευθυντής του Ινστιτούτου Εγκληματολογίας του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου, καθηγητής στο πανεπιστήμιο αυτό και μέλος της Διαρκούς Επιτροπής Αναθεώρησης του Ποινικού Κώδικα της Γαλλίας, θεωρούσε ότι ο αγώνας εναντίον της βίας, πέρα από τις προσπάθειες στον οικονομικό τομέα, στο πεδίο ενίσχυσης της αλληλεγγύης μεταξύ των πολιτών, στην ορθή και μέσα στα ανθρώπινα μέτρα,

³⁸ Ο σχετικός προβληματισμός εστιάζεται σήμερα, ή θα έπρεπε να εστιάζεται, στις βαθύτερες αιτίες οι οποίες οδηγούν στην εκδήλωση των βίαιων αντιδράσεων των ανθρώπων. Οι λόγοι που κινητοποιούν τα έμφυτα βίαια γνωρίσματα του σύγχρονου ανθρώπου θα πρέπει να μελετηθούν και καταπολεμηθούν. Η ανισότητα στην κατανομή του πλούτου και στις ευκαιρίες απασχόλησης, η συνεχής προβολή προτύπων βίας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ή τον κινηματογράφο, η υποχώρηση της έννοιας της αλληλεγγύης και της αδελφοσύνης, η μοναξιά στις σύγχρονες μεγαλουπόλεις, αποτελούν μερικούς μόνο από τους παράγοντες εκείνους οι οποίοι έχουν το δικό τους μερίδιο ευθύνης στις εκδηλώσεις βίας, τις οποίες σήμερα γνωρίζουμε.

πολεοδομική σχεδίαση των σύγχρονων πόλεων κ.λπ., θα έπρεπε να στηρίζεται σε κάτι ακόμη. Συγκεκριμένα θεωρούσε ότι στον αγώνα εναντίον της βίας, η δημοκρατική κοινωνία θα έπρεπε να «παραχωρήσει» σε κάθε συγγραφέα, κινηματογραφιστή, άνθρωπο του θεάτρου, σε κάθε καλλιτέχνη γενικά «την ανυψωμένη σε τύπο θρησκείας ατομική ηθική ευθύνη των καλλιτεχνικών του πρωτοβουλιών». Οι πνευματικοί δημιουργοί θα έπρεπε δηλαδή να θεωρούν τον εαυτό τους οφειλέτη υποχρεώσεων διαπαιδαγώγησης και καλλιέργειας των υπολοίπων πολιτών. Να θεωρούν τον εαυτό τους οφειλέτη πράξεων, αλλά και παραλείψεων, όσον αφορά την πρόληψη της βίας στην κοινωνία. Κι επειδή σίγουρα υπάρχουν και δημιουργοί οι οποίοι θα προτιμούσαν, για τους δικούς τους λόγους ο καθένας, μία βίαιη κοινωνία, ή την προβολή μίας βίαιης κοινωνίας, αυτοί σύμφωνα με τον Léauté «θα έπρεπε να μην λησμονούν ότι θα συνέβαλλαν στην επιδείνωση του κινδύνου, εάν με το έργο τους άφηναν το φανταστικό να διογκώσει ακόμη περισσότερο το κύμα βίας το οποίο η πραγματικότητα δημιουργεί»³⁹. Σίγουρα αυτό δεν είναι κάτι το οποίο μπορεί να επιτευχθεί σήμερα στις σύγχρονες ανθρωπινες κοινωνίες. Όμως στην Ελλάδα των κλασικών χρόνων, οι δημιουργοί είχαν καταφέρει κάτι τέτοιο, χωρίς μάλιστα να το έχει επιβάλλει κάποιος κρατικός μηχανισμός, άνωθεν⁴⁰.

Δεν χρειάζεται στο σημείο αυτό να επαναλάβουμε την ανάλυση και τις διαπιστώσεις στις οποίες προβήκαμε παραπάνω εξετάζοντας την ιδεολογία του πολέμου και τη συμβολή των ποιητών στη διαμόρφωσή της. Ας κρατήσουμε όμως εδώ δύο μόνο παρατηρήσεις: ότι για τους ποιητές οι πολεμικές περιγραφές δεν είναι παρά η αφορμή για την παρουσίαση του προβληματισμού και των απόψεών τους γύρω από ευρύτερα τραγικά θέματα, όπως είναι η φρίκη του πολέμου και η δυστυχία των αμάχων, η αναζήτηση των αιτιών των πολέμων (που συνήθως εστιάζονται στη φιλοδοξία, την απληστία και την υπεροψία ενός πολεμικού αρχηγού, ο οποίος ξεπερνώντας τα όρια φτάνει στα επίπεδα ύβρεως), και, ακόμη, ότι όταν τελικά οι άνθρωποι ρίχνονται σ' έναν καινούργιο πόλεμο ξεπερνώντας με τη συμπεριφορά τους τα όρια της ύβρεως, παρουσιάζονται να τιμωρούνται από τους θεούς για την εγκληματική αυτή παραφροσύνη τους. Το φαινομενικά παράδοξο είναι ότι ενώ οι Έλληνες ήταν πάντα πρόθυμοι να εμπλακούν σε μία πολεμική αντιπαράθεση για να ρυθμίσουν τις μεταξύ τους ατέρμονες διαμάχες, ίσως όμως πάλι ακριβώς εξαιτίας του γεγονότος αυτού, η ποιητική τους παραγωγή επιδόθηκε σε μία σαφή καταδίκη της τρέλας του πολέμου. Και το πιο εκπληκτικό είναι πως η καταδίκη του πολέμου συμπορεύεται σχεδόν πάντα με την εξύμνηση της πολεμικής αρετής, καθώς και με την ανεξέλεγκτη βία σαφώς καταδικάζεται, ο ηρωικός όμως μαχητής πάντοτε εξυμνείται. Κι αυτό είναι κάτι που συναντάμε ήδη κατά την εξέταση του πρώτου

³⁹ Βλ. Léauté J., *Η ανθρώπινη βία*, ο.π. σελ. 213.

⁴⁰ Για μία αναλυτική εξέταση της αποκήρυξης και καταδίκης της βίας στην ελληνική τραγωδία και την ελληνική σκέψη γενικότερα, βλ. J. de Romilly, *Η Αρχαία Ελλάδα εναντίον της Βίας* (μτφ. Μ.Αθανασίου-Κ.Μηλιαρέση), εκδ. το Άστυ, Αθήνα 2001, σελ. 31-66, της ίδιας, *Η ηπιότητα στην αρχαία ελληνική σκέψη* (μτφ. Κ.Καλαντζοπούλου, επιμ. Ν.Μπακουνάκης), εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007.

Στην Ελλάδα δεν υπήρχε εξειδίκευση των διαφόρων επιστημονικών τομέων. Όλες οι ιδέες περνούσαν από όλους τους δρόμους της σκέψης, η οποία με τη σειρά της συνδεόταν άμεσα με την κοινωνική και πολιτική εμπειρία.

μεγάλου πολεμικού έπους των Ελλήνων, της Ιλιάδος, το οποίο προσέφερε τα πρότυπα εκείνα συμπεριφοράς, με τα οποία όλοι οι κατοπινοί Έλληνες επεδίωκαν σε κάθε δραστηριότητά τους να συμπορευθούν⁴¹.

Όλα αυτά είναι ίσως σήμερα για εμάς δύσκολο να κατανοηθούν στην πληρότητά τους. Άλλωστε η ελληνική σκέψη διαμορφωνόταν, κατά κάποιον τρόπο, από κοινού, κάτι που δεν επαναλήφθηκε ποτέ έκτοτε στην ανθρώπινη ιστορία, ούτε μπορεί να συμβεί κατά τον ίδιο ή παραπλήσιο τρόπο σήμερα, αφού η

άμεση και ουσιαστική συμμετοχή στην πολιτική, κοινωνική και θρησκευτική ζωή της αρχαιοελληνικής πόλεως, προϋπέθετε, και ταυτόχρονα δημιουργούσε, μία ιδιαίτερα στενή σχέση και συνάφεια μεταξύ των πολιτών οι οποίοι την αποτελούσαν. Κατά τη διάρκεια των κοινών αγώνων για την υπεράσπιση της πόλεως, των λαϊκών συνελεύσεων, των εργασιών των πολυπληθών δικαστικών οργάνων, των αγορεύσεων σε αυτά, οι οποίες εν συνεχεία δημοσιεύονταν και γίνονταν κτήμα καθενός, αλλά και διαμέσου των πνευματικών αναζητήσεων στις φιλοσοφικές σχολές των Ελλήνων ή την παρουσίαση (διδασκαλία) των σπουδαιών θεατρικών τους έργων, οι ιδέες κυκλοφορούσαν και ανταλλάσσονταν συνεχώς με αποτέλεσμα η πνευματική παραγωγή όλων των Ελλήνων συγγραφέων, είτε πρόκειται για ιστορικούς, είτε για ποιητές, φιλοσόφους ή ρήτορες, να αντανakλά την πορεία ενός στοχασμού, ο οποίος διαπερνούσε ολόκληρη την αρχαιοελληνική κοινωνία. Στην Ελλάδα δεν υπήρχε εξειδίκευση των διαφόρων επιστημονικών τομέων. Όλες οι ιδέες περνούσαν από όλους τους δρόμους της σκέψης, η οποία με τη σειρά της συνδεόταν άμεσα με την κοινωνική και πολιτική εμπειρία. Αυτό άλλωστε αποτελεί και τον κύριο λόγο για τον οποίο η συγκεκριμένη εποχή, του συλλογικού, διαλεκτικού και συνεχούς στοχασμού⁴² παραμένει έκτοτε για όλους τους σκεπτόμενους ανθρώπους φωτεινό παράδειγμα και πυξίδα για το δρόμο της ζωής, σε ειρήνη και σε πόλεμο.

⁴¹ Βλ. Kirk G.S., "Ο Πόλεμος και ο Πολεμιστής εις τα Ομηρικά Έπη", στο J. P. Vernant (επιμ.) *Προβλήματα Πολέμου εις την Αρχαίαν Ελλάδα*, εκδ. ΔΕΚ/Γ.Ε.Σ, Αθήνα 1981, σελ. 93-123.

⁴² Βλ. σχετ., J. de Romilly, *Ο Νόμος στην Ελληνική Σκέψη, από τις απαρχές στον Αριστοτέλη*, μτφ. Μ. Αθανασίου, Κ. Μηλιαρέση, πρόλογος Α. Μάνεσης, εκδ. Το Άστυ, Αθήνα 1997, σελ. 19.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ⊞ Αγγελής Φ., Αρχαί και Δίκαια εκ της Ιστορίας του Ηροδότου, Αθήναι 1955.
- ⊞ Amouretti M.-C./Ruzé F., *Les sociétés grecques et la guerre à l' époque classique*, (μτφ. Γ. Γεωργαμλής) ως "Κοινωνία και Πόλεμος στην Αρχαία Ελλάδα", εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2004.
- ⊞ Bartels K., *Was ist der Mensch? Texte zur Anthropologie der Antike*, Μόναχο 1975, ελλ. εκδ. ως "Τι είναι ο άνθρωπος;", Σειρά Αρχαίων Συγγραφέων των εκδόσεων Εξάντας, Αθήνα 2001.
- ⊞ Γιαρένης Ε., Πόλεμος & ανθρωπισμός: Ένας προβληματισμός πολλών χιλιάδων χρόνων, Στρατιωτική Επιθεώρηση (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών), εκδ. Γ.Ε.Σ./7^ο Ε.Γ., Μάϊ-Ιούν. 2004, σελ. 40 επ.
- ⊞ Γιαρένης Ε., Η Δίκη ενώπιον του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης και ο υπερασπιστικός ισχυρισμός της υπακοής σε διαταγές ανωτέρων, Ελληνική Δικαιοσύνη, τόμος 47 (2006), σελ. 944-957.
- ⊞ Chiasson C.C., *Herodotus' Use of Attic Tragedy in the Lydian Logos*, *ClAnt* 22 (2003), σελ. 5-36.
- ⊞ Δεπάστας Ν., Στρατιωτική Οργάνωση και Πολεμική Τέχνη των Αρχαίων Ελλήνων (1600-146 π.Χ.), εκδ. Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού Γ.Ε.Σ., Αθήνα 1999.
- ⊞ de Romilly J., Ο Νόμος στην Ελληνική Σκέψη, από τις απαρχές στον Αριστοτέλη, μτφ. Μ. Αθανασίου, Κ. Μηλιαρέση, πρόλογος Α. Μάνεσης, εκδ. Το Άστυ, Αθήνα 1997.
- ⊞ de Romilly J., Η Αρχαία Ελλάδα εναντίον της Βίας, μτφ. Μ.Αθανασίου-Κ.Μηλιαρέση, εκδ. το Άστυ, Αθήνα 2001.
- ⊞ de Romilly J., Η ηπιότητα στην αρχαία ελληνική σκέψη, μτφ. Κ.Καλαντζοπούλου ε πιμ Ν. Μπακουάκης, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007.
- ⊞ Dewald C./Marincola J., *A Selective Introduction to Herodotean Studies*, *Arethusa* 20 (1987), 9-40.
- ⊞ Dover K.J., Η κωμωδία του Αριστοφάνη (μτφ. Φ. Κακριδής), 7^η ανατύπωση, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2007.
- ⊞ Foxhall L., *Farming and fighting in ancient Greece*, στο Rich J./Shipley G., (ed.) "War and Society in the Greek World", Routledge, London & New York 1993, σελ. 134-145.
- ⊞ Κομητούδης Δ., Η τέχνη του πολέμου στην Ιλιάδα του Ομήρου - Οι μυθικές αρχές και η μετέπειτα εξέλιξη, Στρατιωτική Επιθεώρηση, εκδ. ΓΕΣ/7^ο ΕΓ, Ιαν.-Φεβ. 2008, σελ. 6-19.
- ⊞ Kirk G.S., Ο Πόλεμος και ο Πολεμιστής εις τα Ομηρικά Έπη, στο J. P. Vernant (επιμ.) "Προβλήματα Πολέμου εις την Αρχαίαν Ελλάδα", εκδ. ΔΕΚ/Γ.Ε.Σ, Αθήνα 1981, σελ. 93-123.
- ⊞ Κοτρώνη Ε., Αθλητισμός και Ομηρική Ποίηση - Η αποτύπωση του αθλητικού πνεύματος των Αρχαίων Ελλήνων στα Ομηρικά Έπη, Στρατιωτική Επιθεώρηση, εκδ. ΓΕΣ/7^ο Ε.Γ., Ιουλ.-Αυγ. 2007, σελ. 28-43.
- ⊞ Liauti J., Η ανθρώπινη βία, μτφ. Ηρώ Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα (χ. χ. έκδοσης).
- ⊞ Lesky A., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 5η εκδ. (αναθ.) Α φοικυριακδη, Θεσσαλονίκη 1981.
- ⊞ Luraghi N. (ed.), *The Historian's Craft in the Age of Herodotus*, Oxford 2001.
- ⊞ Μαυρόπουλος Θ.Γ., Αισχύλος (Πέρσαι, Επτά επί Θήβας, Ικέτιδες, Προμηθέας δεσμώτης, Αγαμέμνων, Χορηφόροι, Ευμενίδες), εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2005.
- ⊞ Michelini A. N., *Tradition and Dramatic Form in the Persians of Aeschylus*, *Cincinnati Classical Studies*, 1982.
- ⊞ Murray G., Αισχύλος, ο Δημιουργός της Τραγωδίας, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989.
- ⊞ Myres J.L., *Herodotus: Father of History*, Oxford 1953.
- ⊞ Romm J., Ηρόδοτος (μτφ. Π. Πολυκάρπου), εκδ. τυπωθήτω Γ. ΔΑΡΔΑΝΟΣ, Αθήνα 2004, σελ. 31.
- ⊞ Σταύρου Θρ., Οι Κωμωδίες του Αριστοφάνη, 9η εκδ. ΕΣΤΙΑ, Αθήνα 2004.